ADRIAN BEJAN

ADRIAN BEJAN

DACIA FELIX

Timişoara 1998

CUPRINS:

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI.5
Civilizat ia dacica.5
Expansiunea romana la Dunărea de Jos.6
Războaiele purtate de Traian împotriva Daciei.9
ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ŞI MILITARĂ A DACIEI ROMANE.17
Dacia intre anii 102-l05. 17
Organizarea administrativa a Daciei romane.27
Disputa privind localizarea Daciei Malvensis.33
Organizarea militară a provinciei Dacia.36
Armamentul roman în provincia Dacia.53
HABITATUL ÎN DACIA ROMANĂ.64
Administraţia centrala şi locala.87
ROMANIZAREA DACIEI. COLONIŞTI ŞI AUTOHTONI ÎN PROCESUL DE ROMANIZARE.90
Colonişţii.90
Romanizare şi continuitate.97
STRUCTURA SOCIALĂ ÎN DACIA.102
Dreptul roman.102
VIATA ECONOMICĂ.112
Agricultura.112
Exploatarea bogăţiilor subsolului.115
Meşteş ugurile.124
Ceramica în provincia Dacia.130
VIATA SPIRITUALĂ PROVINCIALĂ. 141
Însuşirea limbii latine, manifestări literare şi Cunoştinţe ştiinţifice.141
Arta.142
Religia în provincia Dacia.144

Concluzii.156
ISTORIA POLITICĂ A PROVINCIEI DACIA.158
RETRAGEREA AURELIANĂ. 172
DACII LIBERI ŞI RELATIILE LOR CU IMPERIUL ROMAN.180
DOBROGEA ÎN SECOLELE I – III.190
CONCLUZII.199

Stăpânirea romană în Dacia prezintă un dublu aspect. Ea s-a instaurat pe pământul Daciei prin violenţă, pe calea armelor şi s-a menţinut tot timpul sprijinindu-se pe o armată numeroasă şi pe un puternic sistem de apărare. Cu toate acestea, ea nu a avut un caracter distructiv. Dimpotrivă, epoca stăpânirii romane în Dacia a însemnat un progres din punct de vedere al evoluţiei generale a societăţii faţă de epoca precedentă, schimbând întreaga înfăţişare a Daciei şi ridicând-o la o treaptă superioară.

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI.

Civilizaţia dacică.

Perioada sec. I î. Hr. – 106 d. Hr., finalizată cu cucerirea Daciei de către romani este perioada celei mai înalte manifestări, pe un întreit tărâm, a capacităţii creatoare a poporului geto-dac. Pe plan economico-material este perioada formării unei civilizaţii de tip oppidan; pe plan spiritual ea este marcată de însuşirea scrisului şi de existenţa a numeroase cunoştinţe ştiinţifice; pe plan politic, este vremea organizării celei mai înalte la care a ajuns societatea dacică, statul lui Burebista şi Decebal. Se cuvine subliniată unitatea profundă a civilizaţiei dacice. Complexul din Munţii Orăştiei este un fenomen singular, dar cercetările au dovedit că elementele care-l compun se regăsesc, pe scară mai redusă, în alte zone. Descoperirile reflectă existenţa unui sistem de apărare vast şi complex, care justifică, pentru intervalul cronologic post Burebista,

continuarea existenţei statului dac transilvănean, care avea să unească din nou, pe vremea lui Decebal, majoritatea triburilor geto-dacice din celelalte regiuni ale ţării. Unitatea politică realizată pe tot spaţiul dacic în anumite momente este dovedită de sistemul de cetăţi şi fortificaţii, unitar pe întreg cuprinsul Daciei.

Unitatea profundă de cultură materială a civilizaţiei dacice este dovedită şi de construcţiile civile sau sacre, precum şi de inventarele aşezărilor dacice. Această unitate nu a însemnat însă uniformizare sau identitate absolută. Cultura şi civilizaţia dacică au fost profund originale. Această originalitate nu exclude ci dimpotrivă, implică acceptarea unor influenţe din afară. Dar dacii nu s-au mulţumit doar cu preluarea unor elemente de cultură materială şi spirituală de la alte popoare; ei le-au adoptat, le-au transformat şi le-au îmbogăţit, topindu-le în creaţiile lor tradiţionale şi formând o civilizaţie profund originală.

Desfăşurarea civilizaţiei geto-dacice în sec. I î. Hr.

— I d. Hr. pe cele patru nivele: economic, social, politic şi cultural-spiritual permite cristalizarea a cel puţin două concluzii privitor la existenţa daco-geţilor în perioada statului dac:

1. Civilizaţia oppidană dacică constituie faza clasică (în raport cu cele anterioare) a culturii materiale şi spirituale a poporului geto-dac, reprezentând ceea ce epoca lui Pericles fusese pentru Atena antică sau principatul lui Augustus pentru Roma.

2. Poziţia civilizaţiei daco-getice în ansamblul civilizaţiei antice europene. Poporul dac, civilizaţia şi statul dacilor aparţin lumii clasice. Ea se află încă la periferia acestei lumi, dar întreaga sa dezvoltare urmează calea deschisă de statele antichităţii clasice. Deşi inegale ca ş i nivel de dezvoltare, prin natura sa civilizaţia dacică este egală cu cea elenistică sau cu cea romană imperială. „Şi dacă civilizaţia dacilor, mai puţin evoluată, a fost înfrântă şi distrusă în confruntarea militară cu civilizaţia Romei,

caracterul ei clasic a trebuit să joace un rol de seamă în înlesnirea romanizării populaţiei autohtone” (H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană).

Expansiunea romană la Dunărea de Jos.

În paralel cu „creşterea” puterii dacilor, are loc penetrarea treptată (pe etape) romană în sud estul Europei. La sfârşitul sec. III – începutul sec. II î. Hr. Roma devine pentru prima oară arbitru al situaţiei politice din Balcani. În a doua jumătate a sec. III (anul 229 î. Hr.) ocupă primele teritorii; la 148 î. Hr. Transformă statul macedonian în provincie; peste doi ani creează provincia Ahaia (146 î. Hr.); spre sfârşitul sec. II î. Hr. Ocupă tot litoralul est adriatic (129 î. Hr.). Dispariţia statului lui Mithridates al VI-lea Eupator al Pontului (112 – 63 î. Hr.) aduce Roma la Dunăre şi Marea Neagră; în anul 74 î. Hr. Generalul C. Scribonius Curio ajunge la Dunăre, undeva în Banatul de Sud, fără a trece fluviul; peste doi ani, în 72 î. Hr. Generalul M. Terentius Varro Lucullus pătrunde în Dobrogea şi instalează controlul roman asupra oraşelor vest pontice, prin guvernatorul provinciei Macedonia.

După zece ani (62-61 Î. Hr.) guvernatorul Macedoniei C. Antonius Hybrida efectuează o expediţie în Dobrogea (pentru a pedepsi coloniile greceşti răsculate împotriva abuzurilor sale), dar este înfrânt de o coaliţie greco-bastarno-getă. Expediţia lui Hybrida se înscrie în tendinţa Romei de a învălui Dacia, care se profila în perspectivă un inamic greu de învins. Se explică astfel preluarea de către Burebista, prin forţa armelor sau diplomaţie, a controlului asupra litoralului pontic.

Prin campania sa, regele dac reuşise să stopeze pentru o perioadă expansiunea romană spre ţinuturile nord dunărene. Apariţia unui stat puternic în imediata vecinătate a graniţelor Romei şi lezarea intereselor imperiale prin scoaterea cetăţilor greceşti pontice din sfera de interes roman nu putea să nu stârnească reacţia Imperiului. Reacţie întârziată de războiul civil de la Roma (conflictul

Caesar-Pompeius), în care regele dac intervine, plasându-se de partea lui Pompeius. Astfel se explică planurile militare ale lui Caesar, care preconiza o campanie împotriva dacilor, chiar înainte de proiectatul război cu parţii. Moartea celor doi conducători amână confruntarea decisivă, dar zona devine un puternic focar de tulburări (atacuri dacice şi bastarnice) periclitând liniştea posesiunilor sudice. Izvoarele vremii pomenesc frecvent ameninţarea dacică (asupra Romei) luptele cu dacii constituind un subiect foarte actual la Roma în epoca lui Augustus. În 29 î. Hr. Regele dac Cotyso al dacilor care stau „aninaţi de munţi” (Florus) este înfrânt de către generalul Marcus Licinius Crassus, într-o expediţie desfăşurată la sudul Dunării.

„Regii” daci se implică frecvent în viaţa politică de la Roma: un conducător, probabil din Câmpia munteană, Dicomes (Plutharch) se amestecă în războiul civil dintre Octavian şi Antonius. Un „rege al geţilor” (Suetonius) pe nume Coson este implicat în intrigile legate de Octavianus, acesta fiind acuzat de Antonius că intenţionează să se căsătorească cu fiica regelui get Coson, care, la rândul său, urma să o ia în căsătorie pe fiica lui Octavianus. Urmărind diminuarea tulburărilor de la graniţa cu dacii, Octavianus va demara politica „spaţiului de siguranţă” prin crearea de-a lungul frontierei cu dacii, în teritoriul duşman, a unei zone mai puţin populate, mai uşor de supravegheat. Din ordinul lui Augustus, Sextus Aelius Catus transferă la nord de Dunăre 50.000 de geţi din Muntenia. La mijlocul sec. I d. Hr., legatul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus transferă şi el în sudul Dunării peste 100.000 de geţi (cifră exagerată de izvoare). În paralel, Roma intervine în conflictele dintre conducătorii locali geţi din Dobrogea, Roles, Dapyx şi Zyraxes. „Prietenul şi aliatul” romanilor Roles va chema în ajutor în conflictul cu Dapyx pe generalul roman Crassus care, atacându-l şi pe al treilea conducător get Zyraxes ocupă întregul ţinut dobrogean. În scurt timp vor transforma litoralul în district militar dependent de

provincia Macedonia, iar restul teritoriului, numit Ripa Thraciae va fi înglobat în regatul clientelar al Thraciei. Ocuparea romană a Dobrogei a intensificat conflictele daco-romane, daco-geţii atacând în permanenţă teritoriile cucerite de romani. Primele decenii ale sec. I d. Hr. se vor caracteriza prin numeroasele atacuri dacice precum şi prin preocuparea împăraţilor romani de-a le anihila: sunt aduse în Dobrogea numeroase trupe, se creează praefectura orae maritimae (15 d. Hr.) -împăratul Nero va crea flota Mării Negre (Classis Pontica) iar Vespasian pe cea dunăreană (Classis Flavia Moesica), sunt situaţi sarmaţii iazigi în Câmpia Tisei creându-se şi aici o zonă tampon între Imperiu şi daci. Se efectuează în Câmpia Munteană menţionatele transferuri de populaţie la sudul Dunării. În vremea împăratului Claudius, Dobrogea a fost anexată Moesiei şi apărarea sa a fost organizată temeinic, în 86 d. Hr. Fiind încorporată Moesiei Inferior.

Preluarea puterii politice în Dacia de către Decebal, reconstituirea de către acesta a statului dac unitar a reacutizat conflictele dintre Imperiul roman şi Dacia, aducându-le în faza finală.

Incursiunile dacilor la nord de Dunăre din iarna 85/86 au pus în pericol taberele de iarnă ale legiunilor şi liniştea provinciilor romane. Ca urmare a acestor incursiuni asupra Moesiei, guvernatorul acesteia Oppius Sabinus moare în luptă.

Impunându-se o ripostă la adresa dacilor, împăratul Domiţian părăseşte Roma îndreptându-se spre Dacia şi îşi stabileşte cartierul general la Naissus (Nis-Serbia). Între timp, în Dacia Decebal preia tronul şi trimite soli la împăratul roman promiţând pace. Oferta lui Decebal este însă respinsă, împăratul roman încredinţând comanda războiului generalului Cornelius Fuscus. Ca răspuns, Decebal trimite o a doua solie la Domiţian, de această dată sfidându-l: va încheia pace dacă Domiţian are să vrea ca fiecare roman să-L dea lui Decebal anual câte doi oboli.

Dacă împăratul nu primeşte propunerea, Decebal va duce mai departe războiul, pe romani aşteptându-l mari nenorociri.

Prin această atitudine orgoliul roman a fost grav lezat; în primăvara anului 87 armata romană condusă de Fuscus trece Dunărea pe un pod de vase. Decebal, retrăgându-se din faţa lui Fuscus îi pregăteşte o cursă şi îl atacă pe neaşteptate. Armata imperială este înfrântă, Fuscus ucis, stindardele armatei romane rămânând în Dacia, dezastrul lui Fuscus producând o puternică impresie la Roma.

În anul următor, romanii preiau ofensiva, sub comanda generalului Tettius Iulianus, fost consul, veteran al războaielor de la Dunăre, care va înainta prin Banat, câştigând lupta de la Tapae. Însuşi Vezina, al doilea demnitar dac ca importanţă după Decebal se preface mort pe câmpul de luptă pentru a putea fugi noaptea.

Învins de către marcomani, Domiţian va propune lui Decebal un tratat de pace pe care acesta îl va accepta, dar nu se prezintă personal la întâlnirea cu împăratul ci îl trimite pe Diegis să-l reprezinte. Condiţiile avantajoase pentru daci au făcut ca această pace să fie ulterior considerată ca ruşinoasă pentru romani: Decebal a primit sume importante de bani, meşteri constructori de cetăţi şi multe alte avantaje. În schimb, Domiţian s-a considerat singurul biruitor şi a trimis la Roma „aşa zişi soli ai lui Decebal şi o preţioasă scrisoare de-a acestuia” pentru a anunţa senatului triumful său asupra dacilor.

Istoricii consideră pacea din 89 ca pe o pace de compromis, necesară din cauza violenţei luptelor şi a epuizării reciproce. Decebal era interesat în obţinerea şi păstrarea acestei păci, ca aliat al Romei el putându-se mai bine apăra de atacurile neamurilor din jur – bastarnii şi sarmaţii care râvneau la pământul dacilor. De aceea, deşi s-a străduit să obţină avantaje cât mai mari în pacea cu Domiţian, el a căutat însă să respecte tratatul încheiat şi să nu se implice în acte ostile Romei, reuşind, până în

momentul preluării conducerii Imperiului de către Traianus, să evite o confruntare decisivă cu romanii.

Războaiele purtate de Traian împotriva Daciei.

Izvoarele documentare privind războaiele lui Traian în Dacia.

Informaţiile documentare privind războaiele lui Traian în Dacia sunt puţine şi lacunare, majoritatea scrierilor despre daci pierzându-se de-a lungul timpului: scrierea relatând războaiele daco-romane intitulată Dacica a împăratului Traian, Getica scrisă de medicul militar Criton care l-a însoţit pe Traian în Dacia, scrierile lui Dios Crysostomos, de asemeni participant la evenimente, Istoria romană a lui Appianus, scrierile despre daci ale lui Flavius Arrianus, opera poetului Forus, toate au constituit documente valoroase pentru antici, dar ele s-au pierdut pentru posteritate. Cea mai importantă sursă documentară rămâne Istoria romană a lui Dio Cassius (sec. III), cărţile tratând războaiele lui Domiţian şi Traian ajungând la noi în copii târzii, bizantine din sec. XI şi XII.

Columna lui Traian, monument ridicat la Roma, în forumul lui Traian a fost inaugurată la 12 mai 113 fiind opera arhitectului Apollodor din Damasc. Este o creaţie originală a artei romane de la începutul sec. II, prezentând totodată un deosebit interes ca izvor istoric. În privinţa valorii sale istorice, părerile sunt împărţite: unii cercetători consideră Columna ca o cronică fidelă a evenimentelor, alţii consideră că ea ar fi doar o reprezentare artistică de sinteză. Este cert că în multe aspecte legate de războaiele dacice, Columna oferă informaţii unice, de neînlocuit prin alte surse. După moartea împăratului Traian Columna a servit ca mormânt împăratului. Pentru Dacia, Columna reprezintă o istorie în imagini a cuceririi ei şi a transformării în provincie romană, de aceea poate fi considerată ca un adevărat act de naştere al poporului român.

Complexul de monumente de la Adamclisi. Pe teritoriul comunei Adamclisi (jud. Constanţa) se află ruinele a trei

monumente legate de luptele romanilor contra dacilor. Cel mai cunoscut este Trofeul ridicat de împăratul Traian; la 80 de m nord de acesta se află un tumul, Iar la 250 m de trofeu este un altar funerar. S-a presupus că tumulul reprezintă mausoleul cu resturile pământeşti ale soldaţilor lui Oppius Sabinus, căzuţi în luptă în timpul atacului dacic din 85/86, adunate de romani după încheierea păcii; altarul ar reprezenta cenotaful ridicat de Domiţian în memoria lui Fuscus şi a soldaţilor săi căzuţi în luptele cu dacii; trofeul, ridicat în anul 109 de către Traian avea scopul să comemoreze luptele grele pe care romanii le-au dus în aceste părţi împotriva dacilor şi aliaţilor lui. Monumentul ilustrează, într-o artă provincială, prin sculptură, scene la care participă în afară de luptătorii daci şi familiile lor şi sarmaţii şi bastarnii.

Se adaugă la documentele şi monumentele menţionate izvoarele epigrafice şi cele arheologice. Cele mai multe inscripţii fac referiri la ofiţeri şi generali romani participanţi la lupte şi la unităţile militare pe care le conduceau. Ele provin de pe teritoriul viitoarei provincii dar şi din afara acesteia. Cercetările arheologice, îndeosebi cele din Munţii Orăştiei au adus elemente importante privitoare la distrugerea şi cucerirea cetăţilor dacice în primul război dacic, refacerea lor şi apoi distrugerea lor definitivă. Cercetările din castrele romane au oferit date privitoare la momentul şi condiţiile construirii lor.

Cauzele războaielor daco-romane.

Spre deosebire de conflictele anterioare desfăşurate între romani şi daci, războaiele duse de Traian împotriva dacilor aveau ca scop definit acela de a transforma Dacia în provincie romană. Cauzele acestor războaie au fost diverse:

— Creşterea puterii dacilor îngrijora profund Imperiul, care se vedea prins între două forţe inamice: regatul partic care ameninţa provinciile romane din Orient şi regatul dac. O cooperare militară între cele două putea constitui un serios pericol pentru romani.

— Sumele de bani plătite ca subsidii barbarilor de către Roma apăsau greu asupra economiei Imperiului. De aceea, împăraţii romani, inclusiv Traian urmăreau reducerea stipendiilor către barbari.

— Prada de război oferită de o campanie victorioasă contra dacilor şi posibilitatea exploatării ulterioare a bogăţiilor Daciei în cadrul Imperiului.

— Nemulţumirea romanilor (îndeosebi a lui Traian) faţă de avantajele câştigate de Decebal în urma tratatului de pace cu Domiţian, pace considerată ruşinoasă pentru Imperiu.

— Ambiţiile militare personale ale lui Traian.

Se pare că Decebal a înţeles noua politică romană impusă de Traian şi s-a străduit să amplifice cât mai mult forţa de apărare a statului dac. Totodată, a evitat să declanşeze conflictul cu Imperiul, respectând pactul încheiat cu Domiţian şi nereacţionând la tăierea subsidiilor de către Traian. În aceste condiţii Traian este cel care face primul pas, comiţând actul de agresiune împotriva Daciei.

Primul război dacic din anul 101/102

Personalitate lui Traian.

Marcus Ulpius Traianus a fost primul împărat din afara Italiei urcat pe tronul Imperiului Roman. El s-a născut la 18 septembrie 53 d. Hr. În oraşul Italica din Spania. Ascensiunea tatălui său – ajuns consul şi guvernator al Siriei a deschis drumul fiului care face o strălucită carieră militară. A fost tribun militar în armata din Siria şi apoi din Germania, pretor, comandant al legiunii VII Gemina din Hispania, guvernator al provinciei Hispania, consul, guvernator al provinciei Germania Superior. În anul 97 este adoptat de către împăratul Nerva. A domnit între anii 98-l17 sub numele oficial de Imperator Caesar Nerva Traianus Augustus. Cu el se deschide cel mai prosper secol din istoria Imperiului. Este iniţiatorul unor reforme economice şi sociale care au redresat statul roman.

A fost unul dintre cei mai mari comandanţi militari ai lumii antice. În 97 primeşte titlul de Germanicus, în 102 de

Dacicus şi în 116 de Parthicus, ca urmare a înfrângerii germanilor, dacilor şi parţilor.

A murit la 10 august 117 în Cilicia, la Traianopolis, la întoarcerea din expediţia împotriva parţilor.

Pregătirile de război.

După trei ani de pregătiri minuţioase, la 25 martie 101 împăratul Traian pornea din Roma spre baza de operaţiuni militare din Moesia Superior. Pregătirile de război fuseseră intense atât de partea romană cât şi de cea dacică. Traian ia următoarele măsuri:

— Facilitarea concentrărilor şi mişcărilor de trupe şi a legăturilor cu provinciile învecinate teatrului de operaţiuni (Pannonia şi Moesia) prin: construirea uni drum în stâncă în anul 100, pe malul drept al Dunării în defileul Cazanelor; uşurarea legăturilor pe Dunăre a fost înlesnită prin săparea în anul 101 a unui canal de-a lungul malului drept al fluviului, între localităţile actuale Sip şi Caratas (Serbia);

— Concentrarea în provinciile vecine a 13-l4 legiuni, numărând peste 70.000 de oameni, a numeroase unităţi auxiliare din armata regulată, alae şi cohorte precum şi unităţi speciale recrutate din rândul popoarelor supuse. Armata de uscat era sprijinită de flota dunăreană, Classis Flavia Moesica. În total au fost mobilizaţi cca. 150.000 de oameni;

— Unităţile militare au fost puse sub comanda unor generali şi ofiţeri capabili dintre care se remarcă viitorul împărat Hadrian şi viitorii guvernatori ai Daciei Iulius Sabinus, D. Terentius Scaurianus şi C. Iulius Quadratus Bassus. La rândul său Decebal s-a pregătit de război. Armata dacilor, apreciabilă ca forţă, nu s-a ridicat numeric la valoarea celei romane, ea netrecând de 50.000 de oameni. Această armată era formată din cavaleria luptând cu arcuri şi pedestrime înarmată cu paloşe curbe (sicae) şi săbii drepte sau curbe (falces). Stindardul era vestitul balaur draco. Această armată se baza pe condiţiile de teren

favorabile şi pe sistemul de fortificaţii şi cetăţi din Dacia, îndeosebi cel din jurul capitalei.

Decebal s-a străduit să realizeze un sistem de alianţe antiroman cu popoarele vecine (bastarnii şi sarmaţii) dar şi cu regatul part, trimiţând o ambasadă (solie) înaintea celui de-al doilea război la regele parţilor Pacorus II.

Desfăşurarea conflictului.

Încheind minuţioasele pregătiri, Traian pătrunde în Dacia în fruntea unei armate de aproximativ 50.000 de oameni pe un pod de vase, pe la Viminacium (Kostolac, Serbia) şi traversează Banatul spre Tibiscum. O a doua coloană a armatei romane pătrunde în Dacia pe la Diema (Orşova) înaintând pe Valea Cernei şi a Timişului şi unindu-se cu prima coloană la Tibiscum (Jupa, lângă Caransebeş). Probabil că o a treia coloană a pătruns în Dacia pe la Drobeta de unde s-a îndreptat spre munţi şi apoi prin pasul Vâlcan spre Sarmizegetusa. Înaintarea armatei romane s-a făcut fără incidente, Decebal aşteptându-l pe romani la Tapae (Porţile de Fier ale Transilvaniei).

În timpul înaintării împăratului spre Tapae, Decebal încercă să-l determine pe Traian să renunţe la expediţie trimiţându-l un sol bur care aduce o ciupercă mare pe care era scris cu litere latine că atât burii cât şi ceilalţi aliaţi îl sfătuiesc pe Traian să se întoarcă şi să facă pace. Traian respinge ultimatumul şi bătălia se dă la Tapae unde lupta este crâncenă şi cu rezultat indecis. Decebal se retrage spre cetăţile cu ziduri de piatră din munţi, iar armata romană îl proclamă pe Traian pentru a doua oară imperator. Pe parcursul desfăşurării conflictului, Decebal a făcut mai multe încercări de a obţine pacea de la Traian. De fiecare dată însă soliile dace au fost respinse. Ca urmare, în iarna anilor 10l-l02 Decebal a încercat să schimbe soarta războiului, organizând o diversiune: invazia dacilor aliaţi cu sarmaţii roxolani şi cu burii germanici asupra Dobrogei. Atacul a luat prin surprindere garnizoanele romane, dar nu a avut amploarea şi importanţa scontate, nereuşind să

nimicească forţele romane rămase în garnizoanele de la Dunăre şi nici să pună în primejdie liniile de comunicaţie ale lui Traian. Împăratul renunţă la asedierea capitalei lui Decebal lăsând o parte din armată în teritoriul ocupat; fără a disloca principalele forţe de pe teritoriul de luptă, el se îndreaptă spre Moesia Inferior; înfrânge într-o luptă separată călăreţii roxolani şi apoi pe daci, devenind pentru a treia oară imperator. În urma acestor lupte Traian supune triburile geto-dacice din Muntenia şi parte din sudul Moldovei.

După aceste evenimente, în primăvara anului 102 Traian reia ofensiva, în ciuda încercărilor de tratative ale lui Decebal, duse de solii formate din comati şi apoi prin tarabostes. Traian atacă din mai multe părţi, probabil dinspre apa Oraşului, prin pasul Tumu Roşu şi trecătoarea Vâlcan. Cu prilejul luptelor au fost cucerite câteva cetăţi din Munţii Orăştiei printre care şi Costeşti, capturându-se insignele militare şi maşinile de război pierdute de Fuscus.

În urma acestor lupte, dacii slăbiţi au cerut pace, pe care Traian a acceptat-o la sfârşitul verii sau începutul toamnei 102; armata îl aclamă pentru a patra oară imperator. Biruinţa asupra dacilor este anunţată prin emisiuni monetare de bronz pe care Traian poartă titlul oficial de Dacicus. Prin războiul din 10l-l02 Dacia a fost învinsă dar nu zdrobită. Era nevoie de o a doua acţiune militară de amploare, care să desăvârşească ceea ce conflictul din 10l-l02 începuse.

Traian nu a transformat Dacia în provincie romană după primul război, deoarece o astfel de măsură ar fi comportat riscuri deosebite şi ar fi putut dezlănţui în rândul dacilor o mişcare generală antiromană, îndepărtându-l pe dacii care s-au apropriat de Imperiu; în condiţiile în care armata romană suferise pierderi grele, ea nu ar fi făcut faţă unei revolte generale antiromane. De asemenea, o parte a senatului prefera o Dacie clientelară care, după înfrângere, nu mai prezenta o primejdie pentru Roma. În schimb,

Traian impune lui Decebal o pace extrem de grea: predarea armelor şi maşinilor de război primite de la Domiţian, predarea meşterilor romani şi a dezertorilor, interzicerea primirii fugarilor (ostaşi) romani; dărâmarea zidurilor cetăţilor; retragerea regelui dac din teritoriile cucerite de romani în cadrul războaielor din 10l-l02 (este vizat îndeosebi Banatul, cu trecătoarea Tapae şi probabil partea de vest a Olteniei), să fie aliat devotat Romei, interzicându-l-se o politică externă independentă. După încheierea păcii Traian se întoarce la Roma dar lasă garnizoane romane atât în cetăţile dacice cât mai ales în castrele construite în timpul înaintării în Banat, Ţara Haţegului, Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei.

Forţa de ocupaţie romană lăsată în Dacia a fost apreciabilă. Diplomele militare datând din această perioadă şi descoperite în viitoarea provincie menţionează fracţiuni de legiuni şi trupe auxiliare. Comandantul armatei de ocupaţie a fost Longinus cu titlul de legat imperial al armatei din legiuni şi trupe auxiliare aflate în Dacia „legatus Augusti pro praetore exercitus legionarii et auxiliorum în Dacia tendentium” de rang consular, identificat cu fostul legat al provinciilor Moesia Superior (93-95) şi Pannonia (96-98). Traian trimite soli daci la Roma să se înfăţişeze senatului şi scrie acestui for cerând pacea. La Roma, Traian îşi sărbătoreşte triumful, ia titlul de Dacicus şi organizează festivităţi. Emisiunile monetare de după război (anul 103) îl vor reprezenta pe Traian învingător.

În condiţiile în care intenţia fermă a lui Traian era de a transforma Dacia în provincie, este evident că el a considerat pacea din 102 doar ca pe un armistiţiu. Între cele două războaie, Apollodor din Damasc construieşte podul de piatră de peste Dunăre, între Drobeta şi Pontes, eveniment imortalizat prin baterea unei monede de bronz ce va reprezenta podul şi a alteia reprezentându-l pe zeul Danubius.

La rândul său Decebal, conştient de intenţiile lui Traian, se pregăteşte pentru revanşă. Pe ascuns continuă să-şi înarmeze oamenii şi să primească dezertori din Imperiu; revine la politica externă independentă, căutând să creeze acel front antiroman cu vecinii; marcomanii şi cvazii din nord-vest, carpii şi costobocii din centrul şi nordul Moldovei, bastaranii şi sarmaţii din răsărit.

Probabil sarmaţii iazigi se numără printre aliaţii lui Decebal. Profitând de slăbiciunea lui Decebal şi a dacilor în timpul luptelor cu Domiţian ei au ocupat zona de câmpie a Banatului (la vest şi nord de linia Lederata-Aizis-Berzobia-Tibiscum – până la Mureş) şi sperau că romanii să le recunoască acest teritoriu. După încheierea luptelor însă, Traian nu va restitui sarmaţilor acest teritoriu (recunoscut între timp de Decebal) înglobându-l în Imperiu. În primăvara anului 105, reclamând nerespectarea de către Decebal a clauzelor tratatului, Traian va reîncepe ostilităţile, de această dată decis să transforme Dacia în provincie romană.

Al doilea război dacic (105-l06)

La 4 iunie 105 Traian părăsea Roma şi însoţit de Decimus Terentius Scaurianus, viitorul guvernator al Daciei, se îmbarcă la Brundisium, îndreptându-se spre Moesia Superior. Încă înainte de a pătrunde în Dacia într-o localitate din faţa Drobetei, Traian primeşte o solie de pace a lui Decebal. O parte a triburilor dacice se supuseseră romanilor, iar încercările lui Decebal de a se alia cu neamurile vecine eşuaseră. Cum condiţiile puse de Traian echivalau cu o capitularea, Decebal încercă să organizeze un complot împotriva lui Traian pentru a opri intrarea pe teritoriul dac a armatelor romane, complot care eşuează şi el. Pentru a forţa mâna lui Traian îl capturează pe Longinus, comandantul armatei romane din Dacia, cerând în schimbul său lui Traian retrocedarea teritoriilor cucerite până la Istru şi plata banilor cheltuiţi cu războiul. Longinus se va otrăvi în închisoare, anulând tentativa de înţelegere a lui

Decebal. Toate acestea dovedesc cu claritate că Decebal s-a străduit să evite o confruntare decisivă cu Traian. Capturarea şi moartea lui Longinus înseamnă de fapt deschiderea ostilităţilor. În speranţa stopării duşmanului pe linia Dunării, dacii atacă primii. Acum, în grabă, se vor reface fortificaţiile vechi (Costeşti, Piatra Roşie) şi se va construi la Blidariu a doua cetate.

Traian trece Dunărea pe podul de la Drobeta şi se îndreaptă spre Dacia. Războiul este greu şi resimţit de ambele părţi. Împăratul evită capcanele şi gândeşte fiecare acţiune, iar biruinţa în luptă este rezultatul unor „lungi şi grele strădanii „. Acţiunile din vara anului 105 au avut ca scop recucerirea poziţiilor câştigate în urma războiului din 10l-l02 şi apoi pierdute. Atacul asupra Daciei s-a desfăşurat din mai multe direcţii: din vest prin Banat, spre vale Mureşului şi Valea Oraşului; dinspre sud, de la Drobeta prin pasul Vâlcan; posibil şi pe Valea Oltului. Abia în anul 106 au început operaţiunile de cucerire a ultimelor cetăţi stăpânite de daci. Columna ilustrează prin scene dramatice aceste cuceriri, asediul cetăţii Costeşti trecută din nou prin foc şi sabie; rezistenţa apărătorilor Sarmizegetusei, apărători care-şi împart ultimele rămăşiţe de apă, iar înainte de a părăsi cetatea îi dau foc; cucerirea şi jefuirea de către romani a capitalei, capturarea tezaurului regal. Cu toată vitejia şi îndârjirea dacilor, cetăţile lor au fost rând pe rând cucerite şi distruse. În faţa acestei situaţii disperate Decebal împreună cu cei apropiaţi a fugit spre est cu intenţia de a organiza o nouă rezistenţă. Urmărit de romani el a fost ajuns şi pentru a nu cădea prizonier s-a sinucis. Scena 145 de pe Columnă îl arată pe regele dac lângă trunchiul uni stejar, tăindu-şi beregata cu sabia sa scurtă. După sinuciderea sa, capul şi mâna lui stângă au fost duse la Roma şi expuse în for.

Există mai multe informaţii care confirmă sfârşitul lui Decebal. Cea mai importantă este stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus de la Grammeni din Macedonia

(lângă anticul Philippi). Din biografia lui T. Cl. Maximus redată în inscripţie rezultă că acesta a fost conducătorul grupului de călăreţi romani care l-a urmărit pe Decebal. După prinderea lui, i-a adus capul la Ranisstorum (localitate neidentificată) fapt pentru care a fost făcut ofiţer (decurion) în ala a II-a a Pannoniei. Valoarea inscripţiei constă în faptul că confirmă veridicitatea scenei de pe Columna lui Traian. Moartea lui Decebal pune practic capăt războiului. Deşi chiar şi înainte de moartea regelui dac au existat nobili daci care s-au închinat lui Traian, focare de rezistenţă au mai continuat să existe, fiind însă treptat înăbuşite. Romanii au urmărit capturarea membrilor familiei regale, atât pentru a împodobi cortegiul triumfal al împăratului, cât şi pentru a nu le da posibilitatea acestora de a organiza din exteriorul Daciei rezistenţa antiromană. De asemenea, pentru a face imposibilă rezistenţa dacilor au fost distruse din temelie cetăţile şi sanctuarele. În locul lor se va construi sistemul defensiv roman, populaţia din zona cetăţilor dacice fiind evacuată în zona viitoarelor aşezări.

Prada de război, în care se include şi tezaurul lui Decebal, a fost mare. (Scena 78 de pe Columnă). Dio Cassius, Ioanes Lydus, (bazat pe datele din Getica lui Criton) apreciază acest tezaur la 165.000 kg aur şi 331.000 kg argint. Chiar dacă cifrele sunt exagerate, bogăţia prăzii a permis redresarea parţială a finanţelor Imperiului, edificarea unor construcţii impunătoare, organizarea la Roma a sărbătoririi victoriei lui Traian asupra dacilor. Au mai fost capturaţi şi duşi la Roma 50.000 de prizonieri.

Victoria romanilor împotriva dacilor a fost sărbătorită în mod deosebit atât la Roma cât şi în Imperiu. S-a hotărât ridicarea Columnei comemorative la Roma şi a unor monumente triumfale pe locul luptelor (ex. la Adamclisi), întemeierea unor oraşe noi (Trophaeum Traiani, Nicopolis ad Istrum) s-au bătut monede şi medalioane comemorative.

Dacia învinsă devine în vara anului 106 provincie imperială (diploma militară din 11 august 106 de la

Porolissum), cucerirea romană marcând sfârşitul regatului independent al geto-dacilor. Nu tot teritoriul cucerit de Traian va intra în componenţa noii provincii. Ea va cuprinde cea mai mare parte a Transilvaniei (fără colţul de sud-est), vestul Olteniei, Banatul. Dacia ca provincie imperială era condusă de un legatus augusti pro praetore – primul guvernând ca locţiitor al împăratului Decimus Terentius Scaurianus, care a fondat şi Colonia Ulpia Traianan Dacica – capitala noii provincii. O altă parte a Daciei, Muntenia şi sudul Moldovei împreună cu sud-estul Transilvaniei au fost înglobate la provincia Moesia Inferior; în sfârşit Crişana, Maramureşul şi cea mai mare parte a Moldovei au rămas în afara ocupaţiei romane, fiind locuite de dacii liberi. Astfel, atât în cadrul provinciilor romane cât şi în afara Imperiului, dar sub puternica amprentă a Romei, istoria poporului dac nu încetează, ci îşi continuă cursul, în istoria poporului român deschizându-se un nou capitol, cel al simbiozei daco-romane.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ŞI MILITARĂ A DACIEI ROMANE.

Dacia între anii 102-l05

Organizarea teritoriilor cucerite

„După ce stătu câtva timp la Roma, Traian făcu o expediţie împotriva dacilor, gândindu-se la ceea ce făcuseră ei, supărat pentru banii pe care ei îi luau în fiecare an şi văzând că puterile şi trufia lor cresc” (Dio Cassius, „Istoria Romană”, LVIII, 6). În cadrul primului război dintre Traian şi Decebal armata romană a pătruns în Dacia pe trei căi, Traian însuşi conducând grosul trupelor (150.000 soldaţi) pe traseul Viminacium (Kostolac, Serbia) – Tibiscum (Jupa, Caransebeş). După lupta de la Tapae şi după revărsarea armatei romane în Ţara Haţegului în anul 102 se încheie primul război. Având o armată mai numeroasă şi mai organizată, romanii ies învingători iar dacii acceptă pacea impusă de Traian care prevedea: cedarea teritoriilor cucerite în campania din anii 10l-l02, predarea armelor şi

maşinilor de război, extrădarea specialiştilor constructori şi a dezertorilor romani aflaţi în armata lui Decebal. Mai mult, regele dac consimte a avea „drept prieteni şi drept duşmani pe prietenii şi pe duşmanii Romei” (Dio Cassius).

Pacea încheiată între cei doi conducători era privită ca un armistiţiu. În privinţa condiţiilor încheierii păcii, opiniile istoricilor diferă: unii consideră că Traian nu şi-a continuat expediţiile pentru a nu fi nevoit să facă faţă rezistenţei întregii populaţii dacice într-un moment încă neprielnic pentru Imperiu, alţii consideră că împăratul nici nu a vizat cucerirea statului dac încă din primul război.

Oricare a fost contextul şi motivaţiile păcii din 102, este fapt constatat că o parte a regatului Daciei (zone importante, corespunzând provinciilor actuale româneşti) a fost integrată în urma acestui prim conflict în Imperiu, o parte a armatei romane rămânând în Dacia după încheierea armistiţiului (Dio Cassius), probabil pe locul unde se va ridica ulterior capitala noii provincii, în Ţara Haţegului.

În anul 102 sunt anexate Imperiului cea mai mare parte a Banatului, cu trecătorile de la Tapae şi Ţara Haţegului, care deschid drumul spre Transilvania. Peste Carpaţi, romanii ocupă Oltenia, Muntenia şi sudul Moldovei cu aşezarea de la Poiana. Castrele de la Jigorul Mare, Vârful Lui Pătru şi Comămicel au servit ca loc de cantonament pentru trupele romane.

O dovadă a anexării unor teritorii nord dunărene la Imperiu o reprezintă construcţia podului peste Dunăre la Drobeta – Tumu Severin pod care nu putea fi construit decât dacă stăpânirea romană în zonă (Oltenia) era deja consolidată. Scenele de pe Columna lui Traian referitoare la începutul campaniei din anul 105 indică libera deplasare a armatei romane în teritoriul dacic, neîntâmpinându-se nici o rezistenţă din partea armatei lui Decebal. Deplasarea fără conflict a armatei romane spre capitala Daciei în anul 105 nu ar fi fost posibilă fără ca măcar o parte a Olteniei (zona

cuprinsă între Dunăre şi partea de nord a Olteniei) să nu fi fost deja sub stăpânirea Imperiului.

La British Museum se păstrează un document – papirusul Hunt – descoperit în Egipt, al cărui text reprezintă un registru de efective militare (pridianum) al unui detaşament al cohortei I Hispanorum veterana, aparţinând Moesiei Inferioare, detaşament cantonat la Buridava în Oltenia. Majoritatea istoricilor datează documentul ca aparţinând perioadei de cucerire a Daciei, nu mai târziu de anii 105-l06, perioadă când Buridava din Oltenia a putut aparţine provinciei Moesia Inferior.

Utilizarea în epocă a expresiilor „trans Danuvium, intra provinciam'" şi „trans Danuvium în expeditionem" referitoare la provincii din Banat, Muntenia şi sudul Moldovei indică anexarea acestor zone la Imperiu, încă după războiul din 10l-l02.

Din teritoriile anexate se asigura aprovizionarea armatei, proviziile fiind păzite de un detaşament de soldaţi (ad annona [m] defendendam). O inscripţie descoperită la Corinth specifică expres faptul că doar în al doilea război a fost cucerită de către romani întreaga Dacie rezultând deci că doar o parte a sa fusese ocupată în cursul primului război. În teritoriul cucerit, romanii ridică numeroase fortificaţii de pământ şi piatră (ex. Castra Traiana la Sâmbotin pe Olt), multe din ele rămase neterminate, (în locul praetoriului în centrul lagărului se instalaseră corturi de campanie). Este greu de stabilit limita precisă a teritoriului care a fost anexat imperiului după războiul din 10l-l02. Astfel, unii istorici consideră că Oltenia a fost anexată în întregime, alţii opresc această anexare pe cursul Jiului, deci doar partea vestică a Olteniei. Construirea podului de la Tumu Severin (Drobeta) impunea totuşi crearea unei zone de protecţie care nu putea fi limitată doar până la Jiu.

Descoperirea de cărămizi cu ştampile ale unităţilor militare staţionate în zonă contribuie şi ele la elucidarea

problemei. S-au descoperit ştampile aparţinând celor trei legiuni din Moesia Inferior: IItalica, VMacedonica şi XI Claudia. La Buridava s-au descoperit ştampile ale cohortelor II Flavia Bessorum, IX Batavarum şi pedites singulares (garda personală) puse sub comanda legatus-ului provinciae al Moesiei Inferior. Detaşamentele de lucru de la Buridava se aflau sub ordinele unor gradaţi (ex. Iulius Aper şi Cornelius Severus).

Ştampilele cu pedites singulares (garda imperială) demonstrează prezenţa guvernatorului Moesiei Inferior pentru mai mult timp la Buridava, fapt ce întăreşte afirmaţia că după 102 romanii stăpâneau probabil în mod ferm întreaga Oltenie., cu pasul Oltului până la Tumu Roşu şi până la actualul teritoriu al Munteniei.

O parte din efectivele cohortei I Hispanorum veterana se aflau la Piroboridavae în praesidio, Buridavae în vexillatione. Aceste toponime dacice au fost identificate ca fiind actualele Poiana (pe valea Siretului) şi Stolniceni (la ieşirea Oltului din munţi, nu departe de aşezarea dacică de la Ocniţa, identificată de către arheologul D. Berciu cu Buridava dacică). Papirusul Hunt, care menţionează aceste denumiri, permite concluzia că în cursul celui de-al doilea război dacic, teritoriile de la sud de Carpaţi precum şi o bună parte a sudului Moldovei se aflau integrate Moesiei Inferior. Tot acestei provincii îi aparţineau (conform geografului Ptolemeu) şi „oraşele” Zargidava, Tamasidava şi Piroboridava, aflate lângă râul Hierassus (Siret) iar între acestea şi Tyras „oraşele” Iniconum, Optiussa şi Tyras. În aceste centre staţionau garnizoane romane. La Piroboridava se afla un detaşament al cohortei amintite, iar la Buridava fusese trimisă o vexilaţie, descoperirile epigrafice atestând aici şi alte efective din legiunile I Italica, VMacedonica şi XI Claudia.

Spre nord, la Rucăr, se găseşte un castellum unde au fost descoperite ştampile ale cohortei II Flavia Bessorum. Spre sud, spre Prahova, la Târgşorul Vechi se află alt castru de

unde provin cărămizi cu ştampila legiunii XI Claudia, iar spre est, pe Teleajen, sunt castrele de la Mălăieşti şi Drajna de Sus unde au fost găsite cărămizi purtând sigla legiunilor I Italica, VMacedonica, XI Claudia şi ale cohortei I Flavia Commagenorum. Probabil ca şi pe Valea Buzăului, la Filipeşti să fi existat un castru. La sfârşitul războiului din 10l-l02 sud estul Transilvaniei a fost anexat provinciei Moesia Inferior. Se poate constata contemporaneitatea (sistem de construcţie şi datare) castrelor de la Breţcu şi Hoghiz cu cele din Muntenia şi Oltenia. Castrele erau construite în preajma drumurilor ce însoţeau cursul principalelor râuri. Cele de dimensiuni mici erau dotate cu val de pământ, cele mari integrându-se în sistemul de apărare numit „limes transalutanus”. Deoarece descoperirile monetare din castrele de la Drajna, Mălăieşti, Târgşor şi Voineşti nu depăşesc domnia lui Traian, se pare că micile fortificaţii (din cadrul cărora fac parte şi cele menţionate) şi-au încetat existenţa spre sfârşitul domniei cuceritorului Daciei.

Armata romană din Dacia între 10l-l05

Unităţile auxiliare care aparţinuseră armatei Moesiei Inferior au fost deplasate pe Olt. Sunt cunoscute deplasări ale cohortei I Flavia Commagenorum la Arcidava, ale cohortei I Hispanorum la Arutela, ale cohortei II Flavia Numidarum la Feldioara, ale cohortei II Flavia Bessorum la Criscior, ale cohortei I Bracarangustanorum la Angustia (Breţcu) şi ale alaei I Asturum la Hoghiz.

Cea mai importantă clădire a comandamentului roman în Dacia este aşa numitul Palat al Augustaliilor, care are caracteristici asemănătoare cu principia de la Potaissa, din sud-estul Transilvaniei. Aedes Augustalium are intrarea pe latura de nord. Pe laturile de est şi vest se aflau încăperi denumite principia. Acest tip de construcţie este specific Orientului Apropiat. Conform specialiştilor, „Aedes Augustalium” de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa reprezintă principia castrului de aici.

Dintre legiunile care au staţionat în Dacia între cele două războaie sunt menţionate legiunea XIII Gemina şi legiunea IV Flavia Felix. Înaintea primului război daco-roman legiunea XIII Gemina se afla cantonată la Vindobona unde îşi încheiase misiunea. La începutul sec. II d. Hr. Împreună cu legiunile I Adiutrix şi XV Apollinaris sunt mutate, probabil în 101, în dreapta Dunării de Jos, în apropierea viitorului teatru de operaţiuni militare. Legiunea XIII Gemina îşi aduce aportul militar la ambele campanii daco-romane. Comanda legiunii a avut-o (după cercetătorul N. Gostar) Longinus (Cn. Pompeius Longinus) care era şi comandantul legiunii IV Flavia Felix. Cercetătorul ieşean aduce ca argument ştampila abreviată a legiunii XIII Gemina descoperită împreună cu materiale identice aparţinând legiunii IV Flavia Felix, în unele localităţi din Banat şi datând – după opinia autorului – din anii 102-l03. Această supoziţie trebuie privită cu rezerve, deoarece textul antic pe care se face demonstraţia (Dio Cassius, LXVIII, 12, l-5) nu oferă decât în mod vag indicaţii în privinţa misiunii reale a generalului roman Longinus.

Materialul tegular datează însă din primii ani ai stăpânirii romane în Dacia, dar în actualul stadiu al cunoştinţelor nu se poate afirma cu certitudine dacă produsele respective sunt anterioare cantonării legiunii la Apulum. Arheologul Vasile Moga este de părere că acest material datează din etapa imediat ulterioară instalării legiunii la Apulum şi că prezenţa sa în sud-vestul Daciei trebuie pusă în legătură cu vexilaţii ale legiunii dislocate în zonă. Confirmarea faptului că legiunea XIII Gemina a participat la ambele războaie şi că după aceasta se găsea în Dacia (tendit în Dacia) reiese clar din inscripţia onorifică ridicată la Corinth în onoarea lui C. Caellius Martialis, tribunus legionis XIII Geminae, personaj distins de împăratul Traian ca urmare a actelor de bravură militară săvârşite în cea de-a doua campanie.

Longinus a fost primul magistrat care a exercitat o comandă stabilă în nordul Dunării. Putem socoti că el este

aceeaşi persoană cu Cn. Pompeius Longinus, guvernator al Moesiei Superior între 93-96 şi al Pannoniei între 96-98.

N. Gostar era de părere că Pompeius Longinus comanda ca vir consularis o armată de rang consular, nefiind subordonat altui vir consularis. Longinus dispunea de cel puţin două legiuni, a IV-a Flavia Felix şi a XIII-a Gemina şi controla Banatul şi vestul Olteniei, precum şi punctele strategice din sudul Transilvaniei, inclusiv capitala Sarmizegetusa. Istoricul ieşean era de părere că armata de ocupaţie din Dacia a ascultat de o comandă consulară de sine stătătoare, pe când teritoriul ocupat fusese anexat din punct de vedere administrativ Moesiei Superior; această situaţie i se pare contradictorie, mai de grabă a fost cazul unei cooperări militare.

Nu toţi specialişti sunt de acord cu existenţa pe locul Ulpiei Traiane a unui castru legionar în perioada dintre cele două războaie. Cei care acceptă ipoteza existenţei sale consideră că acest castru legionar a fost un pilon central al strategiei lui Traian în Dacia.

La Ulpia Traiana Sarmizegetusa au fost descoperite cărămizi cu ştampilele legiunii IV Flavia Felix, ceea ce explică participarea unor detaşamente ale legiunii la construirea unor edificii publice după 106 d. Hr. În ceea ce priveşte staţionarea legiunii XIII Gemina la Ulpia, unii cercetători nu o cred posibilă, ipoteza bazându-se pe publicarea eronată a cărămizilor cu ştampila legiunii, care nu proveneau de la Ulpia ci de la Micia.

Cassius Dio (LXVIII, 97) afirmă că Traian lasă în regiunile ocupate legiunea IV Flavia Felix. N. Gostar considera că comanda acestei legiuni o avea tot Cn. P. Longinus, fost senator roman (93/94-94/95), fost Legatus Augusti pro praetore în Moesia Superior (95/96-97/98) având aceeaşi funcţie şi în Pannonia. Alegerea sa în funcţia de comandant militar a fost o consecinţă a faptului că acesta era un bun cunoscător al realităţilor dacice, după perioada îndelungată

cât fusese guvernator în cele două provincii limitrofe Daciei libere.

Cornelius Fronto în „De bello Parthico” menţionează că în vremea lui Traian în Dacia a căzut în captivitate un vir consularis. Acest vir consularis, care avea sub comanda sa două legiuni a fost identificat cu generalul roman amintit de Dio Cassius.

Deci, în Dacia, după primul război rămân două legiuni: legiunea XIII Gemina cu sediul de staţionare încă incert şi legiunea IV Flavia Felix staţionând, conform lui Cassius Dio, în capitala provinciei romane, singura cunoscută cu acest statut în sec. III d. Hr. Când scria autorul antic. O comparaţie între unităţile auxiliare menţionate în diploma din anul 100 (CIL, XVI, 46) şi cea din anii 103/107 – datată de N. Gostar în ianuarie februarie 105/106 (CIL, XVI, 54) dovedeşte că multe din cele 23 de unităţi menţionate în anul 100 lipsesc în a doua diplomă. Aceste unităţi ar fi constituit armata de ocupaţie a lui Longinus, unele rămânând în cadrul armatei provinciei Dacia. Ele sunt: alae I Claudia Nova Miscellanea; coh. I Antiochiensium; coh. II Britannorum c. R.p.f.; coh. III Brittanum; coh. II Hispanorum; coh. V Hispanorum; coh. I Thracum c. R.; coh. I Vindelicorum c. R.

Între anii 102-l05 legiunile şi auxiliile au staţionat în castre mari de pământ ridicate la Schela Cladovei, Zăvoi, Berzobis, posibil Tibiscum şi Sarmizegetusa. Castrele de la Drobeta şi de la Pojejena au fost construite de cohors I Antiochiensium (Drobeta) şi coh. V Gallorum (Pojejena), iar Leg. IV Flavia Felix şi-a avut sediul într-un mare castru de pământ ridicat pe locul viitoarei capitale a provinciei.

Se poate concluziona că între cele două războaie daco-romane Traian a fost preocupat de consolidarea stăpânirii teritoriului dacic cucerit şi organizării sale militare în vederea distrugerii statului dac. Fortificaţiile care s-au construit au fost astfel amplasate încât trupele romane de aici să poată rezista unor eventuale atacuri prin

surprindere, dar au fost totodată şi bastioane pentru viitoarea organizare militară a provinciei. Teritoriile ocupate în urma primului război au fost supuse unei comenzi unice. Cele situate în apropierea Moesiei Inferior, respectiv estul Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei au fost subordonate guvernatorului Moesiei Inferior, iar Banatul şi vestul Olteniei subordonate Moesiei Superior (sau au format încă din anul 102 un comandament aparte).

Banatul în cadrul provinciei romane.

După pacea din anul 102 se poate considera că Banatul făcea parte din Imperiu, inclusiv cu trecătoarea spre Transilvania, unde se afla locul luptei de la Tapae. Aici, din dispoziţia împăratului Traian se ridică un altar şi se oficiază jertfe în memoria celor decedaţi. Pentru ca romanii să deţină un punct stabil la Tapae, era necesar ca spatele să fie asigurat, deci se poate presupune că Banatul era deja integrat în Imperiu în intervalul dintre cele două războaie. Cu toate acestea, sunt încă controversate atât problema stăpânirii romane în Banat cât şi apartenenţa acestuia la Dacia sau Moesia Superior.

Problema stăpânirii romane în Banat şi apartenenţa acestuia la Dacia sau la Moesia constituie încă obiectul disputei ştiinţifice. Unii cercetători caută să dovedească că partea de câmpie – Banatul vestic – nu se afla sub control roman, ci se integra în teritoriul stăpânit de sarmaţii iazigi, masaţi în zona de la vest de Tisa. Descoperirile sarmatice bănăţene ar dovedi astfel penetraţia şi extinderea sarmată în sec. I – III d. Hr. Cercetătorii români au demonstrat caracterul roman al întregului Banat, ocupat efectiv în partea sa occidentală încă din timpul lui Traian. Ca dovezi şi argumente se apelează la urmele romane (vestigiile) descoperite cât şi la necesitatea pentru Roma de a avea o acoperire strategică până la Tisa. Din punct de vedere geografic Banatul reprezintă teritoriul delimitat la nord de Mureş, la vest de Tisa, la sud de Dunăre, la est de Munţii Carpaţi. În ce priveşte relaţia Banatului cu Imperiul Roman,

există următoarele ipoteze: Banatul a fost incorporat Moesiei Superior; Banatul a aparţinut în totalitate provinciei Dacia; Doar Banatul de est a fost ocupat de romani; Banatul nu a fost incorporat imperiului roman; Banatul a fost ocupat de sarmaţii iazigi încă din sec. I D. Hr. Iar în sec. II-LII era un teritoriu „extra provinciam”. C. Daicoviciu, în studiul „Bănatul şi iazigii” (1939) analizează critic ipoteza lui A. Alfoldi (cercetător maghiar, ipoteza „e”): În prima jumătate a sec. I d. Hr. Iazigii se despart de masa sarmaţilor aflată la nordul Mării Negre şi în valuri succesive încep stabilirea în pusta ungară în timpul lui Tiberius. Pe timpul lui Claudius (cca. 50 d. Hr.) ei se află deja între Dunăre şi Tisa, avându-l ca vecini pe germani şi pe quazi, astfel încât teritoriul lor era sigur cel din nordul pustei ungare. Spre deosebire de A. Alfoldi care crede că drumul urmat de iazigi a fost prin Muntenia şi Oltenia, C. Daicoviciu considera că aceştia au ajuns în zona Tisei prin nordul Daciei, trecând peste Carpaţi. Tot Alfoldi mai susţine că iazigii, aduşi în pusta ungară de către împăraţii romani din motive de siguranţă, ocupaseră în sec. I d. Hr. Banatul şi Oltenia, de la ei fiind cucerite aceste teritorii şi nu de la daci.

Teoria potrivit căreia Banatul şi Oltenia au aparţinut iazigilor în sec. I d. Hr. Este neîntemeiată. Este posibil ca încă înainte de Decebal iazigii să fi făcut incursiuni în Dacia, dovadă fiind numeroasele descoperiri de la nord de Mureş. Dar încă din timpul lui Augustus tipul de monede specifice sarmaţilor era imitaţia după denarul imperial, aceste imitaţii găsindu-se şi la sarmaţii roxolani (Galiţia) şi la cei iazigi (pusta ungară), dar nu s-au descoperit pentru sec. II d. Hr. Şi cu atât mai puţin în Muntenia şi Oltenia. Dio Cassius afirmă că după primul război cu romanii, Decebal recucereşte de la iazigi unele teritorii, pe care ulterior Traian nu le va mai restitui iazigilor. A. Alfoldi consideră că aceste teritorii erau Banatul şi Oltenia. Argumentele arheologice aduse de către cercetătorul maghiar în

favoarea tezei sunt nesemnificative (mărgele de calcedon caracteristice iazigilor descoperite în Banat, dar care se găsesc şi în spaţiul pannonic, aceasta neînsemnând ocuparea Pannoniei de către iazigi). Deci nu se poate dovedi pe cale arheologică ocuparea Banatului şi Olteniei de către iazigi în sec. I d. Hr.

Banatul roman a avut cu totul alt caracter decât Oltenia şi vestul Transilvaniei, zone intensiv colonizate. El a fost un ţinut de ocupaţie militară, servind pentru a face legătura cu Dacia interioară. Există părerea (L. Mărghitan) că după primul război cu dacii, Traian a organizat Banatul ca pe un fel de district militar care nu aparţinea nici Moesiei Superior nici Pannoniei pentru că „în situaţia strategică în care se aflau teritoriile desprinse prin forţa armelor din vatra statului geto-dac, era mai eficientă o autoritate militară la faţa locului, capabilă să ia hotărâri ferme şi rapide în eventualitatea unui atac prin surprindere, decât să aştepte dispoziţiile guvernatorului uneia dintre cele două provincii învecinate.” Relieful şi clima Banatului au contribuit ca această zonă să fie din cele mai vechi timpuri istorice o vatră de locuire umană, existând toate condiţiile necesare existenţei şi evoluţiei omului. Faptul este valabil şi pentru epoca romană. Aparenta raritate a urmelor romane şi sarmatice de aici (datorată de fapt unei deficienţe de cercetare pentru o lungă perioadă de timp) şi inexistenţa în Banat a unor cariere de piatră pentru construcţii au determinat pe unii cercetători să considere această zonă ca una neprielnică existenţei umane, plină de mlaştini şi terenuri nisipoase. Carl Patsch („Banater Sarmaten”) consideră că zona era controlată de romani doar prin unele puncte de veghe (posturi de control) situate pe înălţimi. Problema se complică dacă se iau în considerare cele trei valuri de pământ ce despart zona deluroasă de cea de câmpie. Ele puteau fi un limes roman pentru apărarea Daciei de sud-vest, sau numai lucrări de îndiguire şi secare a bălţilor. C. Daicoviciu nu le consideră romane, ele

neavând, în concepţia cercetătorului, nimic comun cu sistemul de limes roman. Cercetările arheologice întreprinse nu au putut demonstra caracterul roman al acestor valuri, care puteau fi tot atât de bine iazige sau avare. Deci teza ocupării integrale a Banatului de către romani nu este infirmată de existenţa acestor valuri. De altfel, ar fi fost lipsit de logică ca romanii să fi ocupat linia Mureşului până la vărsarea în Tisa şi linia Dunării până la vărsarea Tisei, lăsând Banatul de vest neocupat. După unii istorici, Banatul a fost părăsit de către Hadrian, dovadă fiind încetarea existenţei castrelor de pământ din sud vestul Daciei. Explicaţia cea mai plauzibilă a încetării acestei existenţe a fost simplificarea sistemului de apărare, după liniştirea iazigilor de către Q. Marcius Turbo. De fapt, dacă romanii ar fi cedat câmpia Banatului iazigilor, aceştia ar fi trebuit să fie alături de Imperiu în războaiele marcomanice, fapt neadeverit de nici un izvor istoric. În momentul împărţirii Daciei sub Hadrian în 118-l19, Banatul aparţinea Daciei Superior; o diplomă militară din 126 atestă Tibiscum-ul ca aparţinând Daciei Superior. Odată cu reorganizare Daciei, Banatul ţine de Dacia Apulensis (după opiniile lui D. Tudor şi Al. Borza).

Istoricul şi arheologul Dumitru Tudor demonstrează faptul că Banatul a fost ocupat efectiv de către romani (D. Tudor, Oraşe târguri şi sate în Dacia Romană). Repertoriul urmelor romane din Banat este considerabil: la Vârşeţ (Banatul de sud, Serbia) încă săpăturile lui F. Milleker indicau prezenţa unui castru înconjurat de canabaele specifice. S-au descoperit ziduri romane, canale de scurgere, cărămizi, sculpturi în marmură, monede romane, inscripţii, cărămizi cu ştampilele coh. IHispanorum Scutata Cyrenaica şi alae I Tungrorum Frontaniana, trupe aparţinând Daciei Porolissensis, care au staţionat probabil la Vârşeţ în timpul cuceririi Daciei până la Hadrian. La Foeni este atestat un vicus, aici descoperindu-se ţigle, ceramică, cărămizi, monede şi o inscripţie. La Deta s-a descoperit ceramică,

monede, amfore de import, o monedă de argint de la Antoninus Pius, probabil aici existând un vicus. Urme de aşezări romane s-au descoperit la Moraviţa (şi minerit), Jamul Mare şi cărămizi cu inscripţia Leg. IV Flavia Felix şi monede de la Claudius II Goticul şi Constans, la Carani un post de pază militar, cărămizi cu ştampile ale Leg. V Macedonica, ceramică provincială şi terra sigilata. La Timişoara a existat o aşezare rurală romană. S-au descoperit aici 35 monede de aur de la Augustus, cărămizi, vase, monede de bronz, terra sigilata, o rozetă de aur. Continuitatea vieţii în acest loc este dovedită de succesiunea monedelor din sec. I-LV (până la huni). La Recaş s-au descoperit o oglindă, o figurină din bronz şi 100 de monede a cărei serie se încheie la Decius, fiind atestată aici o aşezare romană. La Cenad s-au descoperit pietre de mormânt, sarcofage, ceramică, monede (Traian, Hadrian, Claudius II, Constantin cel Mare), cărămizi cu ştampila Leg. XIII Gemina de producţie locală. S-au descoperit şi cărămizi cu ştampila SISC (IA) dovedind transferarea unor trupe de la Siscia la Cenad în sec. IV, pentru lucrări militare. Deci la începutul sec. IV Banatul se găsea încă sub stăpânirea romană, fapt dovedit şi de numeroasele descoperiri monetare de la Aurelian la Constantin cel Mare. La Sânicolaul Mare s-au descoperit urme de ziduri, monede, ceramică de sec. II-LII, cărămizi cu ştampila Leg. XIII Gemina, un monument funerar şi o necropolă. Numeroase descoperiri s-au făcut la Aradul Nou, Lipova, Chesinţ, Bulci, etc. Deşi în ultimii ani urmele romane din Banat sau înmulţit, acest teritoriu rămâne încă o zonă mai săracă decât alte provincii în urme romane. Majoritatea aşezărilor sunt rurale, cele urbane, mai puţine, plasându-se spre zone „marginale” provinciei (Diema, Tibiscum, etc.) Desigur lipsa cercetărilor sistematice şi de durată îşi spune cuvântul.

La Denta s-a descoperit ceramică, cărămizi cu ştampila Leg. IV Flavia Felix, urme de ziduri şi castru roman precum şi o importantă inscripţie, în care, la sfârşitul textului apare

numele lui C. Kaninius Sabinianus, urmat de trei iniţiale D. C. M. Carl Patsch este de părere că cele trei iniţiale ar însemna Decurio Coloniae Malvensis şi că aici ar trebui localizată capitala Daciei Malvensis. Majoritatea cercetătorilor cred însă că iniţialele reprezintă prescurtarea curentă de la Decurio Muncipii. La Deta a fost de fapt doar un vicus, păzit probabil de un mic grup de soldaţi ai Leg. IV Flavia Felix. Dacia Malvensis a fost localizată în Oltenia, de către majoritatea specialiştilor. La Sevilla s-a depistat o inscripţie care atestă oraşul Romula, despre care Mihail Macrea spunea: „identitatea dintre civitas Romulensium din Dacia Inferior şi Malva nu este de loc probată şi nici asigurată. Întrucât inscripţia de la Sevilla se citeşte Romulensium M. Arvensium, adică Romula avea un curator civitatis Romulensium, care la o dată anterioară a fost curator [m] uncipii Arvensium din Baetica (Hispania) [Sex. Iulius Possesol]”.

Deoarece inscripţia este prost păstrată (greu lizibilă), permite diverse interpretări.

C. Daicoviciu înclina să considere Banatul ca făcând parte din Dacia Malvensis. O inscripţie ridicată de sclavul Felix atestă două puncte vamale: Micia şi Pons Augusti. Sclavul este mutat de la Micia (la graniţa naturală dintre Banat şi Transilvania) la Pons Augusti (Marga sau Voislova) care se află la extremitatea estică a Banatului. Acest transfer atestă faptul că amândouă punctele vamale erau sub supravegherea financiară şi administrativă a imperiului roman. Modul de amplasare a celor două puncte de vamă din estul Banatului poate constitui un temei pentru ideea că întregul Banat a fost organizat ca o provincie de sine stătătoare; ca întindere teritorială, aria geografică cuprinsă între vămile de la Partiscum, Diema, Pons Augusti şi Micia s-ar părea că justifică suprafaţa unei provincii romane. S-ar putea ca Malva să fie pe undeva prin Banat dovadă că Malva provine de la cuvântul moesic „mal”; Banatul antic era delimitat de trei importante „maluri”: Mureş, Tisa şi

Dunăre. H. Daicoviciu considera că Malva nu ar fi existat, capitala Daciei Malvensis fiind unul dintre centrele urbane ale Banatului. Majoritatea cercetătorilor susţin însă ideea egalităţii Romula = Malva, fapt ce pare a fi confirmat de cercetările arheologice de la Reşca (Romula).

Cercetările arheologice din ultima vreme au dovedit cu certitudine că Banatul a aparţinut, în întregimea sa, imperiului roman. Sunt numeroase descoperirile arheologice care atestă continuitatea daco-romană – peste 400 de puncte în 181 de aşezări bănăţene, iar în cadrul lor un număr de aproximativ 30 reprezintă aşezări romane edificate pe cele dacice, iar peste 200 sunt puncte locuite în epoca romană şi continuând şi după retragerea aureliană. Dublarea numărului de descoperiri de epocă romană faţă de cele de epocă dacică constituie o dovadă că după 102/106, prin integrarea Banatului în Imperiu are loc un proces de intensificare a locuirii sale şi de spor demografic atât prin colonizare cât şi prin creşterea demografică naturală. Este o dovadă a rolului pe care Banatul l-a avut în epoca romană, faptul constituind o premisă a continuităţii daco-romane pe teritoriul Banatului, în cadrul viitorului proces al etnogenezei româneşti (sec. IVVIII).

Organizarea administrativă a Daciei romane.

Conform diplomei militare din 11 august 106, în vara aceluiaşi an se încheiase războiul contra dacilor cu victoria definitivă a romanilor. Împăratul mai rămâne câteva luni în Dacia pentru a organiza noua provincie, dar în primăvara anului următor (107) se află la Roma unde îşi sărbătoreşte al doilea triumf, acordând cu această ocazie fiecărui cetăţean roman 450 denari şi organizând pentru populaţia capitalei 123 zile de spectacole, în cadrul luptelor fiind ucise cu această ocazie 11.000 animale şi 10.000 de gladiatori.

Soldaţi participanţi la lupte primesc cetăţenia romană înainte de termen, după cum rezultă din diploma militară descoperită la Porolissum. Pentru a comemora cucerirea

Daciei este emisă o monedă cu legenda DACIA CAPTA (Dacia a fost cucerită), având pe revers reprezentarea unei femei stând pe o stâncă şi având alături o sabie dacică curbă. Încă în perioada când se afla în Dacia, Traian organizează provincia: acordă Lex Provinciae, prin care se stabilesc hotarele, conducerea, trupele care vor staţiona aici, impozitele pe care provincia trebuie să le plătească. Emisiunile monetare din anul 112 au legenda DACIA AUGUST[I] PROVINCIA, dovedind că noua cucerire era o provincie imperială. Prin prezenţa în acest teritoriu a legiunilor XIII Gemina, IV Flavia Felix şi probabil I Adiutrix, titulatura guvernatorului provinciei era aceea de legatus Augusti pro praetore (vir consularis), ales dintre foştii consuli, exercitându-şi atribuţiile militare şi juridice în numele împăratului.

Cassius Dio în Istoria romană (LII, 23) precizează că durata obişnuită a guvernării unui Legatus Augusti pro praetore într-o provincie era de cel puţin trei ani şi cel mult cinci ani. Puternica armată de ocupaţie rămasă în Dacia după plecarea împăratului era pusă sub comanda generalului Iulius Sabinus (menţionat în diploma din 14 octombrie 109), succedat în anul 108 sau 109 la guvernarea provinciei de D. Terentius Scaurianus. Prin 113 i-a succedat C. Avidius Nigrinus, urmat în 117 de C. Iulius Quadratus Bassus, fost guvernator al Spaniei.

Faptul că Traian plecând în Orient retrage multe trupe auxiliare şi le transferă în armata provinciei Pannonia poate fi explicat ca urmare a instaurării păcii în noua provincie, probabil şi la hotarele acesteia. Traian acordă o atenţie deosebită Daciei în cadrul politicii imperiale la Dunărea de Jos şi de Mijloc.

Situaţia se schimbă brusc după moarte împăratului, prin declanşarea unor puternice mişcări ale sarmaţilor şi populaţiei locale. Revolta sarmaţilor iazigi stabiliţi la vest de Tisa are loc concomitent cu atacuri ale roxolanilor. Atât de

grave sunt tulburările încât noul împărat Hadrian este pe punctul de a abandona Dacia.

În anul 117 Hadrianus trimite în Moesia trupele aduse din Orient, ca urmare a atacurilor violente îndreptate împotriva Daciei şi Pannoniei Inferior. Situaţia se agravează odată cu moartea naturală a guvernatorului consular al provinciei, C. Iulius Quadratus Bassus.

Pentru a reprima revolta iazigilor, în fruntea trupelor este numit generalul Q. Marcius Turbo, acesta având o practică de reprimare a răscoalelor din Egipt şi Cirenaica. Însuşi împăratul este nevoit să se deplaseze în zona aflată în primejdie. Turbo va fi numit praefectus al Pannoniei inferior şi al Daciei; funcţie care se pare că a deţinut-o până la înfrângerea sarmaţilor şi plecarea împăratului la Roma (ipoteză M. Macrea). Pentru ca Turbo să poată prelua conducerea celor două provincii, fusese numit prefect al Egiptului (generalul fiind de rang ecvestru, putea comanda doar trupe auxiliare, dar cu noul titlu preia comanda unei armate formate din legiuni şi trupe auxiliare). Hadrian încheie pace cu regele roxolan, iar până în vara anului 118 iazigii sunt zdrobiţi. După definitivarea reprimării revoltelor, în anul 119 pleacă la Roma.

Apărând evidentă necesitatea reorganizării teritoriilor de la nordul Dunării, Hadrian revine la concepţia politică a lui Augustus: „o politică defensivă în cadrul limitelor existente”. Diplomele militare datate la 29 iunie 120 descoperite la Căşei (Cluj), Moigrad (Sălaj) şi Românaşi (Sălaj) sunt primele care dovedesc schimbări în organizarea administrativă a Daciei, ca urmare a evenimentelor menţionate, respectiv existenţa Daciei Superior, cuprinzând probabil cea mai mare parte a Daciei Traiane. În ceea ce priveşte Dacia Inferior, existenţa sa este atestată pentru prima oară de diploma din 22 martie 129 descoperită în anul 1842 în satul Grodjibod (Dolj). Datorită denumirii celor două provincii Superior – Inferior, părerea

unanimă a cercetătorilor este că ele au fost create concomitent, probabil prin anii 118119.

Dacia Superior cuprindea Banatul şi Transilvania, cu excepţia zonei de sud-est. Hadrian transferă la Singindunum în Moesia Superior legiunea IV Flavia Felix, în Dacia Superior rămânând doar legiunea XIII Gemina cu centrul la Apulum. După această schimbare, comandantul legiunii XIII Gemina, Legatus Augusti Legionis era în acelaşi timp şi guvernatorul Daciei Superior, având titlul de legatus Augusti pro praetore (vir praetorius), având doar rang pretorian, (ajungea la consulat doar după guvernarea Daciei) deoarece provincia deţinea doar o singură legiune (XIII Gemina), secondat de un Procurator Augusti din ordinul ecvestru, pentru problemele de ordin administrativ-financiar.

Dacia Inferior cuprindea Oltenia, colţul de sud-est al Transilvaniei şi fâşia din Muntenia aflată la vest de linia Flămânda-Rucăr şi era condusă de un Procurator Augusti vice praesidis din ordin ecvestru. După unele ipoteze, Daciei Inferior i-ar fi putut aparţine o zonă mai mare a Olteniei: ori întreaga Oltenie apuseană la vest de Jiu, ori partea de sud (zona Drobetei), ori partea de nord-vest. Muntenia şi sudul Moldovei vor fi evacuate de romani, aceştia mulţumindu-se cu supravegherea lor.

Alte două diplome militare, una descoperită în castrul de la Gherla în anul 1971 şi a doua lângă satul Covdin (Serbia), ambele datate în vara anului 123 (10 august), indică existenţa unei a treia provincii, Dacia Porolissensis, plasată în nordul Daciei Traiane, în teritoriul aflat la nord de cursul superior al Mureşului, râul Arieş, până la Munţii Meseşului şi râul Someş. Privitor la momentul apariţiei noii provincii există următoarele ipoteze: a) Dacia Porolissensis a apărut din necesitatea de a constitui aparte zona de nord-vest a Daciei Superior în împrejurările datorate războiului cu iazigii din anii 118-l19.

Cea de a treia provincie a apărut în urma reorganizării în două etape, chiar dacă perioada dintre constituirea lor a fost de scurtă durată (I. Piso, Cluj). După cercetătorul clujean, diploma de la Gherla nu poate proba apariţia provinciei în 119, ci oricând între 119-l23. Provincia Dacia Porolissensis a fost constituită către anul 124, momentul vizitei lui Hadrian în Dacia. Dacia Porolissensis a fost creată concomitent cu celelalte două provincii (C. Petolescu, Bucureşti). Asemeni Daciei Inferior era condusă de un procurator Augusti, provenind din ordinul ecvestru (Flavius Italicus) (aveau în subordine doar trupele auxiliare din provinciile ce le guvernau). Dacia Porolissensis îşi va menţine atât numele cât şi aceeaşi întindere teritorială – la nord cursul superior al Mureşului şi de la Arieş până la Munţii Meseşului şi cursul râului Someş -lnclusiv în timpul lui Marcus Aurelius. Din 124 este certă existenţa celor trei provincii, Dacia Porolissensis avându-şi reşedinţa la Napoca (cercetătorul clujean N. Gudea nu este de aceeaşi părere, luând în considerare faptul că oraşul Porolissum a dat denumirea întregii provincii).

Constituirea Daciei Porolissensis s-a realizat din raţiuni de ordin militar, provincia fiind un puternic bastion întărit al apărării romane, înfipt în mijlocul lumii barbare. Prin prezenţa sa, apărarea Imperiului era mult uşurată şi asigura liniştea în zona Dunării de Mijloc şi de Jos, precum şi la sudul Dunării. De aceea, provincia a avut de la început armata sa proprie, deosebită de cea a Daciei Superior – Exercitus Daciae Porolissensis, alcătuită din trupe auxiliare conduse de un procurator Augusti vice praesidis (ca şi Dacia Inferior). Diploma de la Gherla menţionează două alae şi şase cohorte, ulterior existând două alae şi douăsprezece cohorte şi cel puţin trei numeri; efectivul trupelor staţionate în Dacia ajungând la 13.000 de soldaţi. Scurta perioadă de linişte este întreruptă de conflictele cu dacii liberi din anii 143, 156-l57. Îndeosebi cele desfăşurate spre sfârşitul domniei lui Antoninus Pius (156-l57) provoacă

grele pierderi. Sunt aduse noi trupe în Dacia, se fac masive lăsări la vatră a veteranilor epuizaţi. În urma luptelor lui Antoninus Pius cu dacii liberi, noul împărat Marcus Aurelius şi-a asociat la domnie pe fratele său prin adopţie, Lucius Verrus, numindu-l Caesar şi Augustus şi „atunci pentru prima dată Imperiul Roman a început să aibă doi Augusti” (SHA, Vita Marci Aureli, 7). În primii ani de domnie a celor doi Augusti se fac lăsări la vatră din trupele auxiliare, atestate de diplomele militare descoperite, referitoare la armata Daciei Porolissensis (Diplomele D XVIII-XXI în IDR I).

În anul 166 se declanşează aşa numitele războaie marcomanice. Barbarii vor iniţia atacuri asupra limes-ului dunărean al Imperiului, fiind afectate treptat toate provinciile limitrofe Dunării. Se consideră că adevărata cauză a războaielor marcomanice a constituit-o începutul migraţiei gotice care a produs mari mişcări de populaţie în toate direcţiile şi o serie de presiuni asupra triburilor barbare aliate romanilor. Noile împrejurări vor determina în Imperiu regrupări de trupe şi alte schimbări. O frază din SHA Vita Marci Aureli, 22, menţionează schimbări intervenite în rangul provinciilor: „A schimbat provinciile din preconsulare în consulare şi din consulare în preconsulare sau pretorale după cum au cerut necesităţile războiului”. În Dacia, pentru întărirea forţelor armate de aici şi în special a zonei nordice este adusă la Potaissa (în Dacia Porolissensis) legiunea V-a Macedonica, după întoarcerea acesteia din Orient (fosta garnizoană a acesteia fiind Troesmis, în Moesia Inferior). Tot acum, la conducerea Moesiei Superior este adus ca Legatus Augusti pro praetore trium Daciarum generalul Marcus Claudius Fronto, care se distinsese anterior în Orient în războiul cu parţii. Funcţiile exercitate de acest important personaj sunt cunoscute din două inscripţii, una descoperită la Sarmizegetusa, oraş al cărui patronus a fost şi alta, mai completă, aflată la baza statuii de bronz ce i-a fost ridicată

în Forul lui Traian de la Roma, după moartea sa, din ordinul împăratului Marcus Aurelius. În aceste inscripţii este menţionată pentru prima oară până acum denumirea de Dacia Apulensis, dar este şi singura dată când la conducerea acestei provincii este atestat un Legatus Augusti pro praetore de rang consular, deţinând titlul de Procurator Augusti Daciae Apulensis. Apare acum şi prima atestare cunoscută a unei noi provincii, Dacia Malvensis dată de o inscripţie de la Roma referitoare la cariera lui M. Macrinius Avitus Catonius Vindex din ordinul ecvestru, promovat de către Marcus Aurelius în senat după anul 173. Între anii 167 şi 169 Macrinius Avitus a fost praefectus alae I Ulpiae Centariorum, iar prin anul 169 a fost numit procurator provinciae Daciae Malvensis. În anul 1984 a fost publicată o diplomă militară datată la 1 aprilie 179, descoperită la Drobeta. Până la descoperirea sa se considera că reorganizarea Daciei în timpul lui Marcus Aurelius a determinat dispariţia denumirilor de Dacia Superior şi Inferior, în locul lor apărând Dacia Apulensis şi Dacia Malvensis. Privind modificările teritoriale care au însoţit schimbările de nume, părerile erau împărţite, acceptându-se unele modificări minore, de exemplu integrarea colţului de sud-est al Transilvaniei la Dacia Apulensis. Diploma de la Drobeta a dat o nouă viziune asupra reorganizării Daciei în timpul lui Marcus Aurelius, deoarece la 1 aprilie 179 Publius Helvius Pertinax apare ca şi comandant al trupelor din Dacia Superior. Informaţiile epigrafice dovedesc că în timpul lui Marcus Aurelius cele trei provincii dacice au alcătuit din nou o unitate, din punctul de vedere al guvernării şi al conducerii trupelor. Denumirile de Apulensis şi Malvensis se regăsesc doar în legătură cu procuratorii financiari, cu excepţia menţionată anterior.

Primul guvernator cunoscut al celor trei Dacii a fost M. Claudius Fronto. Inscripţiile referitoare la cariera sa arată că el a fost legat consular al Moesiei Superior în anul 167,

apoi Legatus Augusti pro praetore Moesiae Superior et Daciae Apulensis. Din februarie 169 şi până în vara anului 170, când moare în luptă, generalul Fronto a avut două funcţii: Legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum apoi cel de Legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum et Moesiae Superior. Inscripţia de la Sarmizegetusa romană arată că Fronto a fost Legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae Superior, cuvântul trium demonstrând că este vorba de trei provincii dacice.

După Fronto, guvernator general a fost Sextus Cornelius Clemens, numit consularis et dux trium Daciarum (într-o inscripţie din Caesareea Mauretania, pusă de un centurion din legiunea XIII Gemina), funcţie pe care o va deţine probabil până în anul 172.

Un alt guvernator general a fost C. Arrius Antoninus, probabil între anii 175-l77, după care este numit viitorul împărat al Imperiului Roman, Publius Helvius Pertinax, numit consularis III Daciarum, funcţie deţinută până cel mult în anul 180 când este numit guvernator al Siriei. În SHA, Vita Helvi Pertinax, se consemnează: „. A plecat la paza Dunării unde a fost guvernator al celor două Moesii şi al Daciei. Conducând bine lucrurile în această provincie, a fost avansat, dându-l-se guvernarea Siriei”. Revenind la diploma militară de la Drobeta, în care apare numele lui Pertinax cercetătorul I. Piso apreciază că este normal ca în titulatura guvernatorului consular să fie consemnate districtele militare subordonate autorităţii sale şi nu cele financiare, în continuare arătând că şi în timpul lui Marcus Aurelius, trupele auxiliare au fost enumerate în funcţie de districtele militare, vechea împărţire continuând să existe formal, din tradiţie şi poate din raţiuni practice, apărând numai în diplomele militare. De asemenea I. Piso precizează că acest fapt nu trebuie să ducă la concluzia că ar fi vorba de trei grupări de trupe autonome, organizate în funcţie de cele trei provincii şi că, pe de altă parte, Dacia Apulensis,

Malvensis şi Porolissensis trebuie înţelese ca districte financiare, delimitând domeniile de competenţă ale procuratorilor financiari.

Procuratorii (magistratură creată de Augustus şi ocupată de membrii ordinului ecvestru), cunoşteau o ierarhie în funcţie de venitul (plata) pe care îl primeau: sexagenarii şi centenarii primeau 60.000 şi respectiv 100.000 sesterţi pe an, ducentenarii şi trecentenarii primeau 200.000 şi respectiv 300.000 sesterţi pe an. Toţi cei trei procuratori ai Daciilor au aparţinut clasei centenarilor, cu toate că anterior, Pertinax a făcut parte din clasa ducentenarilor. Procuratorul Daciei Apulensis deţinea un rang superior, fiind adesea numit pe parcursul sec. III, agens vice praesidis. Problema importantă care se pune în legătură cu aceste districte financiare este dacă ele corespund din punct de vedere teritorial vechii împărţiri a Daciei. Nu există dubii în privinţa Daciei Porolissensis, aceeaşi denumire sugerând aceeaşi întindere teritorială. Dacă identitatea ce s-a stabilit între Dacia Superior = Dacia Apulensis şi Dacia Inferior = Dacia Malvensis este reală, se naşte problema motivului pentru care s-au schimbat denumirile celor două provincii, în timp ce aceea a Daciei Porolissensis a rămas la fel. O analiză a împrejurărilor istorice în care a fost reîmpărţită Dacia constată că, după ce Helvius Pertinax a avut comanda flotei de la Rin, a fost mutat în Dacia, cu o soldă de 200.000 sesterţi, dar „suspectat de Marcus Aurelius din cauza unor intrigi, a fost îndepărtat din funcţie”. Ulterior, „ducându-şi mai departe bine sarcinile şi fiind descoperită uneltirea organizată împotriva lui, împăratul, ca să-l compenseze nedreptatea, l-a făcut pretorian” (SHA, Vita Helvi Pertinax, 2). Şi epigrafic este atestată calitatea lui Pertinax de procurator Augusti ad ducaena III Daciarum. Dacă într-adevăr Pertinax a fost procurator financiar al celor trei Dacii, neînţelegerea ivită în legătură cu el, corelată şi cu faptul că, începând cu Marcus Aurelius, se trece la folosirea pe scară largă a

procuratorilor, care devin numeroşi şi de o extrem de mare varietate, să-l fi determinat pe împărat să reîmpartă Dacia din punct de vedere financiar pentru a dispersa puterea prea mare pe care o acumulaseră procuratorii financiari.

Deci, reorganizarea Daciei sub Marcus Aurelius, spre deosebire de cea realizată în timpul domniei lui Hadrian, a presupus o guvernare şi o conducere militară unică a celor trei provincii dacice. Reforma înfăptuită de Marcus Aurelius a avut un caracter cu precădere militar. Menţinerea identităţii fiecărei provincii va consta nu numai din faptul că trupele celor trei provincii formează în continuare armate separate, ci şi din faptul că legaţia guvernatorului general conţine totdeauna referire la tres Daciae sau provinciae Daciarum, cele trei provincii păstrându-se în continuare ca şi departamente financiare distincte.

Unirea celor trei Dacii efectuată de Marcus Aurelius va fi valabilă probabil până la sfârşitul stăpânirii romane în Dacia, ultimul legat cunoscut al celor trei Dacii este din timpul lui Gordian al III-lea. Pe vremea lui Septimius Severus şi Caracalla, se constată că un procurator al Daciei Apulensis era însărcinat să asigure interimatul guvernării Daciei cu titlul agens vice praesidis. Sub împăraţii ce au urmat, procedeul este reluat, ultima menţiune fiind în timpul domniei lui Trebonianus Gallus. De cele mai multe ori, menţiunea exercitării interimatului era asociată cu titlul de Procurator Augusti Daciae Apulensis, deci probabil autoritatea sa se întindea doar asupra Daciei Apulensis.

Spre mijlocul secolului al III-lea uzurpările tot mai frecvente la tron, bazate pe existenţa în provincii a unor mari contingente militare, a făcut ca să se generalizeze practica interimatului.

Disputa privind localizarea Daciei Malvensis Localizarea Daciei Malvensis a fost una din problemele controversate legate de istoria Daciei romane, unii cercetători considerând, pe baza interpretării izvoarelor (inscripţii îndeosebi) că Dacia Malvensis ar fi fost pe teritoriul

Olteniei, iar alţii că ar fi fost în Banat, existând şi opinia că Dacia Malvensis nu ar fi alta decât Dacia Inferior. Chiar şi momentul apariţiei provinciei este controversat: a fost creată în timpul lui Antoninus Pius, care o numeşte astfel după un „municipium Hadrianum, Malvum”, sau a fost creată în vremea lui Marcus Aurelius. În sfârşit, localizarea oraşului de reşedinţă -Malva a fost o problemă mult controversată.

Diploma militară din 7 ianuarie 230 acordată lui Marcus Aurelius Decianus, călăreţ în garda imperială, numeşte oraşul natal al acestuia cu titlul de coloniae: coloniae Malvense ex Daciae. Alte două menţionări ale Malvei şi Daciei Malvensis sunt tot din afara Daciei: Marcus Macrinus Avitus – procurator al provinciei în timpul lui Marcus Aurelius şi o inscripţie care atestă existenţa unei cohors Prima Flavia Miliaria Brittanum Malvensis. Privitor la localizarea Malvei au existat în istoriografia românească următoarele opinii:

1. V. Pârvan o plasează la Răcari (Dolj), fără dovezi suficiente.
2. C. Nicolăescu-Plopşor – la Cioroiu, sat la nord de Craiova – de asemeni argumentaţia nu rezistă din lipsă de dovezi.
3. În anul 1926, în curtea castelului feudal din Denta a fost descoperită o inscripţie pusă de un anume Caius Kaninius Sabinus, închinată lui I[OVI] O[PTIMO] M[AXIMO] I[UNONI] R[EGINAE] M[INERVAE] T[ERRAE] M[ATRI] C. KANINIUS SABINUS D. C. M. II VIR. Unii cercetători au interpretat prescurtarea D. C. M. II VIR ca fiind Decurio Coloniae Malvensis, localizând Malva la Denta (com. Deta), iar Dacia Malvensis în Banat; alţi cercetători consideră că D. C. M. este doar o prescurtare de la Decurio Muncipii.
4. Cei mai mulţi istorici plasează Malva la Reşca-Romula (jud. Olt) iar Dacia Malvensis în Oltenia. Aceştia se bazează pe textul unei inscripţii aflate în Sevillia (Romula Hispolis din Spania), aflată azi la baza unui turn (La Girallda). S-a

păstrat până în prezent doar o copie realizată în anul 1575 de umanistul Ambrosie de Morales şi un mulaj în ghips aflat la muzeul din Sevillia. În rândurile 4 şi 5 este menţionată o localitate Romula: CVRATORI CIVITASIS ROMULEN/SIUM MAVENSIUM. Unii au interpretat textul Curatori civitasis Romulensium Malvensiam, identificând Romula = Malva. Alţii au interpretat Romulensium M. Arvensium, adică Romula, Municipium Arvensium, Arva fiind o localitate, municipium din Peninsula Iberică.

Pornind de la premisa că „mal" în limba dacă este acelaşi cuvânt ca „ripa" din latină, cercetătorul D. Tudor aprecia că Dacia Ripensis de la sud de Dunăre a fost întemeiată datorită faptului că se afla pe malul opus al Dunării faţă de Dacia Malvensis.

Referitor la denumirea Romula – Malva s-au făcut numeroase speculaţii:

— Romula ar fi numele roman al aşezării, Malva ar fi numele dac;

— Malvum poate fi o denumire de plantă (la fel ca Ulmetum) caracteristică regiunii unde era aşezată localitatea;

— Cuvântul Malva porneşte de la radicalul indo-european (prezent şi în limba albaneză) „mal" care înseamnă munte.

S-au adus şi argumente împotriva relaţiei Romula = Malva:

— Numele popular al Romulei a fost Antina;

— Romula se află într-o zonă de câmpie, la sute de kilometri de munţi deci interpretarea mal-munte nu se potriveşte;

— Inscripţiile descoperite la Romula nu fac referire directă la Malva;

— Malva era municipiu încă de pe vremea lui Hadrian (poate chiar Traian), Marcus Aurelius ridicând-o la rang de coloniae; în schimb, Romula la sfârşitul domniei lui Antoninus Pius era încă municipium, fiind ridicată la rang

de coloniae abia în timpul lui Filip Arabul, în 248, poate puţin mai devreme;

— Zidurile şi fortificaţiile Romulei au fost ridicate „manu militari” de soldaţi din Legio VII Claudia din Moesia Superior şi Legio XXII Filipianorum din Germania superior, staţionată în Moesia. Deci garnizoanele Romulei erau formate din trupele provinciei Moesia şi nicidecum ale Daciei. Înainte de cucerirea Daciei, romanii controlau un anumit teritoriu din stânga Dunării. Primul val de apărare al oraşului, de fapt primul castru, datat în timpul lui Traian, putea fi un punct înaintat al liniei romane. Deci dacă în faza de început trupele staţionate aici aparţineau provinciei Moesia iar ulterior erau tot garnizoane moesiene, rezultă că Romula era mult mai dependentă de Moesia Superior decât de Dacia. Ştampilele care atestă prezenţa Leg. V Macedonica şi Leg. XI Claudia sunt mult mai târzii. Prezenţa romană în zonă este atestată şi după 275 la Acidava – locuire neîntreruptă până la Constantin cel Mare şi la Slăveni pe Olt, unde se afla cel mai mare castru de piatră din zona sudică a Daciei, locuit până în sec. IV, ambele aşezări fiind în perimetrul Romulei. Dacă Dacia Malvensis s-ar fi întins atât de mult spre sud, Aurelian ar fi păstrat în scop propagandistic şi titlul Daciei Malvensis pe lângă Dacia Ripensis, fiind dovedită prezenţa romană în continuare. Un alt fapt ce infirmă identificarea celor două oraşe se desprinde din inscripţia de la Sevillia: Sextus Iulius Possesor era curator al Romulei, dar este ştiut faptul că aceşti curatori nu erau numiţi decât în provinciile senatoriale ale imperiului în timp ce Dacia era provincie imperială, deci acest Sextus Possesor ar fi singura excepţie.

Chiar dacă dovezile plasării Malvei la Romula sunt incerte, plasarea sa la Denta este şi mai puţin posibilă, aici descoperindu-se doar „modeste cioburi romane” care dovedesc cel mult o aşezare. Dar existenţa la Denta a cărămizilor cu ştampila Legio IV Flavia dovedesc că Denta, ca şi Centum Putea şi Berzobis făceau parte tot din Moesia

Superior şi nu din Dacia. La Răcari este o aşezare romană necercetată încă care ocupă o suprafaţă nouă hectare. Doar castrul a fost săpat, ultimele cercetări având loc în anii 1928/1929. Au staţionat aici trupe din Leg. V Macedonica şi un Numerus Maurorum.

Se poate deci concluziona că Dacia Malvensis ocupa zona din nordul Olteniei, Oltenia Subcarpatică, probabil unele regiuni din sudul şi sud-vestul Transilvaniei (castrele de la Cumidava şi Angustia). Puţin probabil ca Banatul să fi făcut parte din Dacia Malvensis, eventual zona muntoasă a Banatului – exploatările de la Sasca Montană şi din Valea Cernei, în amonte.

Organizarea militară a provinciei Dacia Cucerită printr-un efort militar uriaş, provincia Dacia, datorită poziţiei sale geografice şi strategice – cap de pod peste Dunăre, făcând legătura între Imperiu şi lumea „barbară” (popoarele şi seminţiile libere aflate în exteriorul limesului roman) a putut fi menţinută sub controlul Imperiului doar printr-o atentă şi permanentă întreţinere a unui puternic sistem de apărare. Multiplele interese de ordin economic, politic şi militar legau Dacia de Roma. În sistemul de apărare al Imperiului, la Dunărea de Mijloc şi de Jos, Daciei îi revine rolul de a sparge unitatea lumii aşa zis „barbare” din această zonă, de a întrerupe legăturile dintre diferitele neamuri, de a bara accesul acestora în Imperiu prin Câmpia Tisei şi şesul Munteniei. Iar pe plan intern, armata avea sarcina de a supraveghea populaţia supusă a provinciei. Totodată, este important rolul armatei în procesul de romanizare a populaţiilor noilor provincii.

Pentru îndeplinirea rolului său strategic, Dacia a fost încă de la început înţesată cu trupe şi întărită cu numeroase castre, castele, burguri, turnuri, valuri şi alte lucrări de fortificaţie. Efectivele militare au fost menţinute tot timpul la un nivel ridicat, iar sistemul militar defensiv a fost în permanenţă adaptat în funcţie de situaţia din exteriorul graniţelor provinciei. Organizarea militară a provinciei a

cuprins două categorii: b) Sistemul ofensiv, constând din unităţile militare (legiuni şi trupe auxiliare).

Sistemul defensiv, constând din diverse tipuri de fortificaţii, edificate atât în zona limesurilor cât şi în interiorul provinciei.

Sistemul ofensiv Nucleul armatei în Dacia îl formează legiunile, în jurul cărora se grupează celelalte trupe. Legiunile erau alcătuite în exclusivitate din cetăţeni romani şi efectivul lor era de aproximativ 5600 de oameni. O legiune cuprindea zece cohorte, împărţite la rândul lor în centurii. Comandantul legiunii era un Legatus legionis ce se intitula şi Legatus Augusti pentru că era numit de împărat dintre membrii ordinului senatorial. Din timpul domniei lui Gallienus el se va numi praefectus legioni, nemaiavând rang senatorial, fiind numit dintre militarii de profesie. După el urmau în rang tribunii ce puteau fi tribuni laticlavii (tineri din ordinul senatorial) sau tribuni angusticlavii (rang ecvestru).

În continuare, comandanţii de centurii erau centurionii (centuriones), ei fiind ofiţeri de carieră, ca şi soldaţii din rândul cărora se alegeau comandanţii mai mărunţi – principales şi imunes (cei scutiţi de corvoadă). Centurionii puteau avansa în grad şi, de asemenea, se puteau transfera de la o legiune la alta până ajungeau în poziţia de primipili (comandanţi ai primei centurii din prima cohortă), după care, de obicei, erau admişi în ordinul ecvestru. Comandantul legiunii avea un stat major alcătuit din subofiţeri de diferite grade care îndeplineau diverse funcţiuni, însărcinări şi misiuni. În Dacia, doar legiunea XIII Gemina din garnizoana de la Apulum a staţionat fără întrerupere de la cucerirea provinciei şi până la părăsirea ei. După cucerire, în Dacia a mai rămas şi legiunea IV Flavia Felix care a fost transferată ulterior în Moesia Superior.

După reorganizarea provinciei din anul 119 d. Hr. În Dacia a rămas doar legiunea XIII Gemina urmând să asigure paza regiunii aurifere. Între anii 167-l68 d. Hr. O a doua legiune

– legiunea V Macedonica – a fost transferată din Moesia Inferior, de la Troesmis, cu garnizoana la Potaissa (Turda). Aceste două legiuni rămân pe teritoriul Daciei până la retragerea aureliană când vor fi retrase împreună în sudul Dunării în Dacia Aureliană. Începând din vremea lui Septimius Severus, subofiţerii se organizează în colegii care îşi au clădirea lor proprie chiar în lagăr. Detaşamente ale celor două legiuni sunt atestate epigrafic în diferite localităţi din Dacia, iar pe lângă acestea mai apar detaşamente ale legiunilor IItalica, IV Flavia, VII Claudia, XI Claudia, X Gemina şi XXII Primigenia, care au stat temporar în acest spaţiu.

Trupele auxiliare, foarte numeroase în Dacia, se numesc alae, cohortes, numeri. Alaele sunt trupe de călăreţi, iar cohortele sunt alcătuite din pedestraşi. Efectivul lor poate cuprinde 500 de militari, în acest caz numindu-se quinagenariae, iar în cazul în care au 1000 de militari sunt numite milliariae. Dacă au în alcătuire şi călăreţi, se vor numi equitatae.

Membri trupelor auxiliare se recrutau dintre locuitorii provinciilor care nu aveau cetăţenia romană, dar erau organizate după sistemul roman şi erau conduse de ofiţeri şi subofiţeri romani. Alaele erau conduse de un praefectus alae, iar cohortele de un praefectus/tribunus cohortis. Comandanţii mai mărunţi – principales – erau de diferite grade. Aleşi din rândul cetăţenilor romani, se numeau: decuriones, optiones, imaginiferi, signiferi, tubicines, etc.

Soldaţii primeau cetăţenia romană la ieşirea din armată (după 25 de ani de serviciu sau mai mult), atât pentru ei cât şi pentru urmaşii lor. În majoritatea lor, trupele auxiliare din Dacia erau originare din provinciile vorbitoare de limbă latină, din Thracia (ex. Cohors I Thracum Germanica, coh. I Thracum Sagitariorum), din Dalmaţia (alae IIlliricorum, coh. III Dalmatarum) din Pannonia, din Raetia, Gallia, etc.

În afară de alae şi cohorte, în Dacia au staţionat şi multe formaţiuni neregulate, recrutate din ţinuturile mărginaşe şi

mai puţin romanizate ale Imperiului, care îşi păstrau armamentul şi felul lor de luptă, doar comandanţii fiind romani: Mauri Gentiles, Surii Sagitarii, etc. Începând cu Hadrian sau Antoninus Pius, aceste formaţiuni neregulate sunt organizate în numeri. Organizare de numeri aveau şi Pedites singulares şi Equites singulares care alcătuiau la Apulum garda legatului imperial. Numeri aveau un efectiv de 500-900 de oameni care alcătuiau unităţi separate de pedestraşi şi călăreţi, dar puteau fi şi formaţiuni mixte. În frunte sta un praepositus, sau, din sec. III d. Hr., un praefectus.

Trupele de toate categoriile, care au staţionat în Dacia însumează un efectiv mare, care în anul 110 d. Hr. Era apreciat ca situându-se în jurul cifrei de 35.000-40.000 de oameni. Ulterior, în ultimii ani de domnie a lui Traian şi în vremea lui Hadrian, efectivul a scăzut. Abia sub Antoninus Pius, datorită războaielor din anii 157158 duse cu dacii liberi, au fost masate noi trupe în Dacia Porolissensis pentru ca, în timpul lui Marcus Aurelius, trupele să ajungă la cca. 40.000 de oameni.

În timpul staţionării lor în Dacia, trupele auxiliare şi-au schimbat mult compoziţia etnică iniţială. Recrutarea locală, introdusă treptat în toate provinciile Imperiului, îşi găseşte aplicarea într-o măsură mai redusă în Dacia secolului II d. Hr.; dar în sec. III d. Hr., după adoptarea constituţiei lui Caracalla şi mai târziu, ea se generalizează şi în provincia din nordul Dunării, recrutarea de elemente locale provinciale devenind aproape o regulă.

Indiferent de categorie, toate trupele staţionate în Dacia au jucat un rol de seamă în romanizarea provinciei şi în general în viaţa acesteia. În cursul serviciului militar îndelungat, soldaţii se romanizează, devenind la rândul lor factori ai romanizării populaţiei din Dacia. Mulţi veterani îşi găsesc rost în Dacia, devenind proprietari de pământ, meseriaşi sau negustori.

Unităţile armate ale Daciei (după C. Petolescu, „Scurtă istorie a Daciei Romane”, Bucureşti, 1995, p. 58-60)

Fiecare provincie a Daciei avea propria sa armată (exercitus). Armata Daciei Superioare număra, alături de Leg. XIII Gemina un număr important de unităţi auxiliare, sunt cunoscute unităţi de:

— Cavalerie – (alae): IBatavorum miliaria (garnizoana de la Războieni-Cetate, probabil singura alae miliaria din Dacia); IBosporanorum (Cristeşti) şi IHispanorum Campagnorum (Micia-Veţel);

— Infanterie – reprezentată în majoritate de cohortes quingenarie: I Gallorum Dacica, II Gallorum Pannonica, V Gallorum (Pojejana), I Augusta Ituraerorum sagittariorum, I Thracum sagittariorum, I Ubiorum (Odorheiul Secuiesc); cohortes equitates: I Alpinorum (Sărăţeni), II Flavia Commagenorum sagittaria (Micia), IV Hispanorum (Inlăceni), VIII Raetorum civium Romanorum torquata (Teregova); cohortes miliariae din care trei peditatae: I Vindelicorum (Tibiscum), I Aurelia Brittonum (Bumbeşti) şi III Campestris (Drobeta); două equitatae: I Sagittariorum (sec. III Drobeta) ş i III Delmatarum (Mehadia-Praetorium).

Diplomele menţionează existenţa unor Palmyreni sagittari ex Syria qui sunt în Dacia Superiore, organizaţi ulterior în numeri: numerus Palmyrenorum Tibiscensium (la Tibiscum). Diploma din anul 158 aminteşte: vexil[larii] Afric[ae] et Mau[r] et[aniae] Caes[ariensis] qui sunt cum Mauris gentilib[us] în Dacia Super[iore]. În 204 sunt pomeniţi la Micia Mauri Micienses; alţi numeri: ex. Numerus Maurorum Miciensium, numerus Maurorum Hisp. (Ampelum), numerus Maurorum Tibiscensium; Pedites singulares Britannici organizaţi ulterior în numerus singularium peditum Britannicorum, numerus exploratorum Germanicianorum (Bucium, Orăştioara de Jos).

În garda guvernatorului provinciei intrau pedites singulares şi equites singulares (călăreţi organizaţi ulterior

în numerus singularium). Dacia Inferior – aici au staţionat doar trupe auxiliare: trei alae quingenariae: I Asturum (Hoghiz), I Claudia Gallorum Capitoniana (sud-estul Transilvaniei), I Hispanorum (Slăveni).

Cohortes quingenariae: II Flavia Bessorum (la Cincşor), I Bracaragustanorum (Breţcu), II Gallorum, III Gallorum (întâi pe Olt, la Ioneştii Govorii, ulterior în sud-estul Transilvaniei), I Tyriorum sagittariorum, VI nova Cumidavensium (Râjnov-Cumidava).

Unele unităţi au avut în componenţă şi efective de călăreţi: I Flavia Commagenorum sagittariorum (în nordul Munteniei, pe timpul lui Traian, apoi pe Olt, atestată în castrul de la Câmpulung-Jidova), I Hispanorum veterana quingenaria (menţionată de papirusul Hunt), II Flavia Numidarum (Feldioara).

Se menţionează cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria şi cohors I Aurelia Brittonum milliria (Bumbeşti).

Alte unităţi: arcaşii sirieni – surii sagitarii (menţionaţi în 138 la Bivolari-Arutela şi Rădăcineşti, ulterior organizaţi într-un numerus Surorum sagitariorum atestat la Romula), vexillatio equitum Illyricorum (ulterior organizaţi într-un numerus equitum Illyricorum staţionat în sud-estul Transilvaniei) ş i un n[umerus] burg[ariorum] et veredario[rum] Daciae Inf[erioris], atestat la Copăceni-Praetorium.

Armata Daciei Porolissensis este cel mai bine documentată: alae de cavalerie I Brittonum (Britannica) civium Romanorum, II Gallorum et Pannoniorum (garnizoana de la Gherla), Siliana (Gilău), I Tungrorum Frontoniana (Iliuşa).

Cohortes quingenariae: I Cannanefatium (Tihău), I Hispanorum pia fidelis quingenaria (Românaşi), II Hispanorum scutata Cyrenaica (Bologa), VLingonum (Porolissum), VI Thracum equitata.

Cohortes milliariae: I Aelia Gaesatorum (Bologa), II Augusta Nervia Pacensis Brittonum (Buciumi), I Batavorum

pia fidelis (Romita), I Brittonum milliaria Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum, I Britannica milliaria civium Romanorum, II Brittonum equitata milliaria civium Romanorum pia fidelis (Romita), I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum equitata (cu excepţia primelor două, toate celelalte sunt atestate ca fiind equitatae). Mai existau un numerus Palmyrenorum Porolissensium (cu garnizoana la Porolissum) şi probabil un n[umerus] M[aurorum?] O[ptatianensium?] la Zutor-Optatiana.

Sistemul defensiv şi căile de comunicaţii Organizarea acestuia a început îndată după cucerire, pe timpul lui Traian şi a fost apoi, treptat, amplificat şi desăvârşit.

În Dacia sunt folosite aceleaşi elemente de fortificaţie ca şi în restul Imperiului, caracteristice sec. II-LII d. Hr. Sistemul defensiv al Daciei se bazează în primul rând pe numeroase castre, mai mari sau mai mici, castele, burguri şi turnuri. În centrul acestui sistem defensiv se află castrul leg. XIII Gemina de la Apulum, la care se adaugă apoi şi cel al legiunii V Macedonica de la Potaissa. Castrele erau astfel dispuse pe teren încât închideau în primul rând văile ce intrau şi ieşeau din podişul central al Transilvaniei, barând principalele căi de intrare în provincie. Pe drumurile de legătură, alte castre serveau atât pentru a supraveghea teritoriul şi populaţia din interior, cât şi ca etape şi rezerve pentru fortificaţiile şi trupele din linia întâi. În plus, acest sistem de apărare nu a fost unul rigid, ci el a fost adoptat la formele de teren, care au fost exploatate la maxim (culmile muntoase, apele, văile abrupte pe care apele le săpau în sol). Ele constituie frontiera (limes-ul), în sens larg, al provinciei.

Propriu zis, limes – zid de piatră sau val de pământ – nu s-a folosit în Dacia, spre deosebire de alte regiuni ale Imperiului: Raetia, Brittania, Africa, etc., decât în două porţiuni: c) Una de aproximativ 4 km (scurtă), în faţa castrului şi oraşului Porolissum; Una mai lungă (235 km) în Muntenia, de la localitatea Flămânda, pe Dunăre, până la

pasul Bran şi poartă numele de Limes Transalutanus, fiind construit de Septimius Severus. Sistemul de fortificare a graniţelor cuprindea următoarele linii de castre: în sud, pe Dunăre, pornind de la Drobeta se înşiruie câteva castre menite a supraveghea cursul fluviului (Diema, Moldova Veche, Pojejena). Pe drumul către Tibiscum se găseau castre la Arcidava, Berzobis, Centum Putei, aceste castre constituind linia de apărare exterioară în Banat. Principala poartă de intrare spre vest în provincie, pe valea Mureşului, era păzită de puternicul castru de la Micia. Spre vest, alte castele sau fortificaţii mai mici sunt cunoscute de-a lungul Mureşului, până la vărsarea lui în Tisa: Bulci, Aradul Nou, Sânicolaul Mare, Cenad.

Apărarea ţinutului aurifer era asigurată de cele două legiuni de la Apulum şi Potaissa, iar pe o linie interioară, în jurul Munţilor Apuseni se găsesc castrele de la Abrud şi Gilău.

Valea Crişului Repede era închisă de castrul de la Bologa, iar pe culmile Munţilor Meseş au fost identificate mai multe turnuri de pază. Porolissum era cheia de boltă a apărării romane din nord-vestul Daciei. Aici au existat două castre – unul pe dealul Citera şi unul pe dealul Pomet. Începând de la Tihău, castrele sunt dispuse de-a lungul Someşului, la Căşei, Gherla şi Ilişua. De asemenea, spre sud-est, o serie de noi castre blochează căile de acces dinspre munţii vulcanici spre interiorul Daciei: castrele de la Orheiul Bistriţei, Brâncoveneşti, Călugăreni, Sărăţeni. Pe râul Bârsa, castrul de la Râşnov, supraveghea pasul Bran.

De la Caput Stenarum (Boiţa), pe Olt în jos, până la Islaz, pe Dunăre, se înşiruie numeroase castre ce formează Limes Alutanus (limes nu exista, locul valului fiind luat de cursul apei). De-a lungul acestei linii de apărare sau identificat: Râul Vadului, Câineni, Racoviţa, Copăceni, Stolniceni (Buridava), Momoteşti (Rusidava), Enoşeşti (Acidava), Reşca (Romula). Fortificarea acestei linii şi organizarea ei ca o frontieră a provinciei are loc pe timpul lui Hadrian

după abandonarea teritoriului Munteniei şi reorganizarea Daciei.

În interiorul teritoriului Olteniei alte castre sunt cunoscute de-a lungul principalelor artere de comunicaţie. Pe malul stâng al Dunării, de la Islaz până la Drobeta, s-au identificat mai multe castre, precum şi o serie de castele şi fortificaţii mai mici la Celei (Sucidava), Zavalu, Desa, Izvoarele, Izvorul Frumos. Pe drumurile din interior se aflau castrele de la Răcari şi Craiova.

Ultima linie de castre din Dacia se afla de-a lungul limes-ului transalutanus în Muntenia. Acesta a fost construit de Septimius Severus fiind un val continu de pământ situat la 10-l5 Km de Olt. Valul era înalt de 3 m şi lat la bază de 10-l2 m. Pe culme se afla o platformă lată de 3 m pe care se ridica un zid (parapet) de pământ şi palisadă, gros de cca. 1 m şi înalt de 1,60 m, ce a fost ars intenţionat devenind astfel mai rezistent. La 150-300 m în spatele valului, s-au ridicat din loc în loc castre de pământ, cărămidă sau piatră. S-au identificat 13 castre dintre care o parte sunt castre duble (Băneasa, Săpata de Jos, Jidova). Limesul transalutan este părăsit în anul 245 d. Hr. ca urmare a invaziei carpilor din acest an, când apărarea provinciei a fost din nou transferată pe Olt.

Cele mai numeroase castre au fost construite iniţial din pământ, pentru ca, ulterior, să fie reclădite din piatră.

Unele castre de pământ folosite în timpul războaielor dacice au fost abandonate, iar cele construite cu începere de sub Traian au fost folosite ca fortificaţii permanente şi au fost incluse în sistemul defensiv al provinciei. Castrele sunt înconjurate de o incintă de pământ – agger – întărită cu palisadă constând dintr-un gard de nuiele şi pari de lemn. În cazul castrelor de pe limes Transalutanus, incinta este construită din pământ bătut aşezat pe un pat de trunchiuri de copaci şi întărit cu un gard de pari şi nuiele, apoi ars. La unele castre se foloseşte pământul ars şi cărămida. O tehnică deosebită este căptuşirea zidului cu glii de pământ

(cazul castrului de la Bumbeşti). Pe timpul împăratului Hadrian, se completează şi se consolidează limes-ul transalutan, iar opera de desăvârşire a sistemului defensiv al provinciei este continuată de împăratul Antoninus Pius, când castrele de pământ sunt treptat reclădite din piatră (Gherla, Porolissum, Micia, Ilişua). Castrele de piatră sunt situate de obicei în văi sau pe terase, în apropierea unui curs de apă. Forma lor este în cele mai multe cazuri dreptunghiulară, mai rar fiind pătrată. Zidul de incintă, înalt de 3-5 m, era sprijinit dinspre interior de un val de pământ (agger-ul) pe care se afla drumul de rond lat de cca. 2 m. La unele castre, valul de pământ este înlocuit de un pod de lemn, sprijinit pe stâlpi de piatră. În exterior, de jur împrejurul zidului de incintă, se află o platformă lată de 1,50-2 m, numită berma, după care urma un şanţ fără apă. Colţurile zidului de incintă erau rotunjite şi întărite în multe cazuri cu turnuri. Pe fiecare latură se deschidea o poartă flancată de două bastioane, alte turnuri ridicându-se între porţi şi colţuri. În mijlocul castrului se afla clădirea comandantului (praetorium). Prin faţa sa trecea via principalis ce unea cele două porţi laterale. De la poarta principală, situată în faţa praetoriului, venea via praetoria, iar din spatele praetoriului venea via decumana. Aria interioară a castrului era împărţită în trei părţi: praetentura partea din faţă a pretoriului, latera praetorii – pe cele două laturi ale praetoriului şi retentura, partea din spatele său. Castrele trupelor auxiliare din Dacia prezintă o serie de particularităţi. De exemplu, la câteva castre, cum ar fi cele de la Bologa, Porolissum, Căşei, turnurile porţii ies în afara liniei zidului de incintă, descriind un semicerc. La altele (Breţcu), turnurile de colţ sunt circulare. Tot aici, zidul de pământ este susţinut dinspre interior de un zid de piatră paralel cu cel de incintă. Nelipsite pe lângă fiecare castru erau băile.

Datorită faptului că în timpul lui Marcus Aurelius şi a fiului său Commodus, potenţialul armatei şi sistemul defensiv al

Daciei au fost deteriorate, Septimius Severus hotărăşte să îl refacă şi să îl întărească. Se refac astfel castrele de la Bumbeşti, Slăveni, se repară drumul de-a lungul Oltului şi se construieşte Limes Transalutanus. Se întăreşte graniţa de vest şi nord-vest a Daciei, se reface castrul mare de la Porolissum, cele de la Căşei, Inlăceni, Bologa, Ilişua, Micia.

În vremea lui Caracalla, sistemul defensiv a ajuns la apogeu. Reconstituirea în piatră a castrelor de pământ precum şi refacerea celor dărâmate era aproape terminată.

După Caracalla se mai practică încă înconjurarea cu ziduri a unor oraşe. Sau fortificat puternic aşezările urbane din Dacia Inferioară, semn că provincia din nordul Dunării se afla într-o situaţie precară. Oricât de puternic ar fi fost sistemul defensiv, în faţa atacurilor migratorilor el nu a putut rezista.

Cercetările arheologice au dovedit că romanii au făcut până la sfârşit încercări disperate de a reface în pripă fortificaţiile distruse, folosind pentru aceasta şi monumentele din piatră, chiar şi cele ridicate în onoare împăraţilor.

Când situaţia a devenit precară în teritoriile de la sudul Dunării, împăratul Aurelian, realizând că apărarea şi menţinerea provinciei de la nordul Dunării nu mai erau posibile, abandonează provincia retrăgându-şi armata împreună cu toată administraţia la sud de Dunăre. Atunci, fortificaţiile atât de puternice cad încetul cu încetul în ruină.

Castrele ridicate de armata romană în timpul războaielor din 10l-l06 rămân după cucerire intra Provinciam. Pierzându-şi rolul militar, cele mai multe vor fi abandonate.

Sistemul defensiv al Daciei romane a fost iniţiat de Traian şi rezolvat sub Hadrian. Castrele din Dacia sunt situate: d) Pe principalele artere rutiere ale provinciei. În Dacia superioară – marele drum ce lega Porolissum de Dunăre (Dunăre – Ulpia Traiana – Apulum – Porolissum); în Dacia Inferioară – pe Olt şi limes Transalutanus.

Pe artere ce făceau legătura cu Imperiul, trecând prin zona doar controlată de romani (valea Meseşului, prin trecătoarea Breţcu şi nordul Moldovei, spre Dobrogea). Toate castrele sunt amplasate în funcţie de configuraţia geografică a provinciei, spre a bara căile de acces în provincie. Deci principalele căi de comunicaţie indică şi principalele linii de castre: 5. Lederata – Apus flumen – Arcidava – Centum Putei – Berzobis -Aizis – Caput BubaliTibiscum este drumul urmat de împăratul Traian şi marcat la mijlocul sec. III de Tabula Peutingeriana, având castre mai importante Arcidava şi Berzobis;

6. Diema – Tibiscum (estul Banatului) cu castrele de la Praetorium (Mehadia) şi Ad Pannonios (Teregova) -Zăvoi – Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Aquae (pe râul Strei) – pe Mureş între Orăştioara de Sus şi Bucium.

7. Pe Mureş până la Porolissum. Malul stâng al Mureşului inferior a fost fortificat în vremea lui Traian (Cenad, Aradul Nou, Bulci), fortificaţiile fiind apoi abandonate. Drumul pe Mureş era străjuit de castrele de la Veţel; urca pe Mureş şi, după unirea cu drumul de la Ulpia Traiana -Aquae era castrul de la Cigmău, apoi Războieni-Cetate, Potaissa – Napoca, Porolissum.

Graniţa de vest a provinciei trecea la vest de Micia şi Alburnus Major apoi pe culmile Munţilor Apuseni până la Crişul Repede, sistem ce avea în centru castrele de la Apulum şi Potaissa, drumurile vestice care porneau din aceste mari garnizoane fiind păzite de mici fortificaţii şi turnuri de observaţie.

Apărarea Daciei Porolissensis pornea de le Bologa (pe Crişul Repede) continuând cu castrele de la Bucium, Românaşi, Romita şi cele două castre (de pe dealurile Citera şi Pomet) de la Porolissum. În faţa acestor castre se aflau turnuri de supraveghere. Complexul militar defensiv de la Porolissum era completat prin două linii de apărare constând din val de pământ şi zid de piatră (pe o porţiune), păzite de burgi de pământ şi turnuri de supraveghere.

Limesul Daciei Porolissensis continua astfel: Tihău – Căşei (Samus) – Ilişua

— Orheiul Bistriţei – Brâncoveneşti (pe Mureş). În interiorul provinciei Gilău, Gherla, Zutor.

Dacia Superior – limesul pornea de la Brâncoveneşti – Călugăreni – Joseni

— Sărăţeni – Inlăceni – Odorhei – Sânpaul.

Dacia Inferior cu sud-estul Transilvaniei: Castrul de la Breţcu păzea trecătoarea Oituz (Angustia). Pe malul drept al Oltului Transilvan: Olteni, Hoghiz, Feldioara, Cincşor, Boiţa (Caput Stenarum). În zona Carpatică, pe malul stâng al Oltului se află castrele de la Câineni (Pons Vetus), Racoviţa, Copăceni, Călimăneşti – Bivolari (Arutela), Jiblea; la est de masivul Cozia sunt castrele de la Titeşti, Rădăcineşti şi Sâmbotin (Castra Traiana); între ieşirea Oltului din munţi până la Dunăre sunt castrele de la Stolniceni (Buridava), Ioneştii Govorei (Pons Aluti), Momoteşti (Rusidava), Enoşeşti (Acidava), Reşca (Romula), Slăveni, Tia Mare, Islaz.

În Oltenia sunt două drumuri importante: Drobeta – Bumbeşti – pasul Vâlcan – Transilvania şi Drobeta – Admutrium – Pelendava – Castra Nova

— Romula (drum menţionat de Ptolemeu, pe traseul căruia se afla şi castrul de la Răcari).

Limes Transalutans (în vestul Munteniei) prezintă următoarele castre, pornind de la Dunăre: Flămânda, Putinei, Băneasa (două), Roşiorii de Vede, Gresia, Ghinca (Crâmpoaia), Urlueni (două), Fâlfani, Săpata de Jos (două), Albota, Purcăreni, Câmpulung (Jidova) (două), continuându-se peste munţi până în Ţara Bârsei (castrul de la Râşnov – Cumidava). Sunt castre cu val de pământ, cu excepţia celor de la Săpata (cărămidă) şi Jidova (piatră). C. Petolescu consideră că fortificaţiile mici (în special cele duble) datează din perioada cuceririi Daciei, cele mari fiind construite mai târziu (sub Hadrian sau Antoninus Pius, cel mult sfârşitul sec. II). Sistemul defensiv al Daciei este unitar

şi perfect închegat, el reprezentând o unitate indisolubilă între linia de castre şi drumul care le uneşte.

Principalele unităţi militare ale Daciei Legiunea XIII Gemina Începuturile legiunii XIII Gemina sunt obscure datorită lipsei unor dovezi concludente şi a părerilor divergente ale cercetătorilor. Astfel, Th. Mommsen plasează începuturile unităţii în anul 6 d. Hr. Când Augustus, silit de împrejurări externe, adaugă la cele 12 legiuni republicane încă opt, numerotate de la XIII la XX. Alţi autori remarcă că şi înainte de Augustus a existat o legiune XIII Gemina şi propun pentru data înfiinţării sale anii 1615 î. Hr.

Epitetul „Gemina" indică fuzionarea într-o singură unitate a două sau mai multe corpuri de trupă (poate chiar legiunile cu numărul XIII ale lui Caesar şi Pompei) fapt explicat de Caesar în „De bello Gallico": unam [legionem] ex Cilicia veteranam, quam factum ex dualus gemellam appelabat. Dio Cassius spune de asemeni că legiunile contopite poartă denumirea de Gemina.

Insigna emblemă a unităţii era leul, simbol protector pus în legătură cu perioada zodiacală în care fusese constituită (20 iulie – 19 august). Monedele emise de Filip Arabul, Gallienus, Victorinus precum şi descoperirile arheologice confirmă, din punct de vedere iconografic, această insignă (Ex.: pe reversul unora dintre monedele lui Filip Arabul figurează leul şi un stindard cu cifra XIII, iar cele ale lui Victorinus, pe lângă inscripţia Leg. XIII Gemina Pia Fidelis conţin şi reprezentarea animalului simbol).

Activitatea legiunii XIII Gemina a început încă din timpul lui Augustus. Câteva epigrafe menţionează o colonia alcătuită din veterani ai legiunii -Colonia Uthina ex Africa, apoi un centurio legionis şi un evocatus din efectivele unităţii. Aceste inscripţii se crede că datează din faza iniţială a istoriei legiunii, când Augustus se pregătea să formeze, prin contopirea legiunilor republicane, o unitate nouă cu numărul XIII şi epitetul Gemina. La scurt timp după anul 14 d. Hr. Are loc revolta legiunilor din Pannonia şi

Germania îndreptate împotriva noii conduceri de la Roma. Tacitus şi Suetonius arată că nemulţumirea trupelor între care şi XIII Gemina a fost calmată de prezenţa la Rin a lui Germanicus. După evenimentele de la începutul domniei lui Tiberius, din ordinul împăratului, legiunea XIII Gemina ocupă castrul de la Vindonissa unde staţionează aproape trei decenii. Misiunea legiunii la Vindonissa se încheie sub Claudius, anul 45 sau 46 când unitatea este transferată de pe limesul germanic în Pannonia la Poetovio până în a doua jumătate a sec. I d. Hr.

În perioada pannonică istoria legiunii XIII Gemina se împleteşte cu evenimente ce s-au petrecut la Roma în anul 69 d. Hr. La războiul civil cunoscut sub numele de „anul celor trei împăraţi" au luat parte trupe militare din mai multe provincii. Potrivit lui Tacitus şi Suetonius, în prima fază a războiului civil unitatea îl sprijină pe Otho. Pe câmpurile de luptă, la Bedriacum (Galia Cisalpină) şi Castores (lângă Cremona), sub conducerea legatului Vedius Aquila, legiunea suferă o grea înfrângere din parte legiunii V Alaudae.

În 22 decembrie Senatul recunoaşte ca împărat pe Flavius Vespasianus. Soldaţii legiunii XIII Gemina, reîntorşi la Poetovio, trec în tabăra proaspătului împărat. Vespasianus înfrânge la Cremona pe ultimul dintre rivali Vitellius, punând capăt tulburărilor.

În anul 70 d. Hr., împreună cu alte legiuni, legiunea XIII Gemina ia parte la înfrângerea unora dintre seminţiile galice. Victorioasă în această campanie militară legiunea revine la Poetovio.

Noua detaşare trebuie pusă în legătură cu luptele împotriva suebilor şi sarmaţilor din 92-93. Dovadă a participării legiunii XIII Gemina la aceste conflicte este inscripţia descoperită la Antiochia cu menţionarea legatului legiunii Stel (?) Sospes, datorită contribuţiei sale din „expeditio subica et sarmatica". La încheierea ostilităţilor, noul sediu al legiunii este stabilit la Vindobona (Viena).

Începând cu sec. II d. Hr., când Traian hotărăşte declanşarea atacului împotriva Daciei, se încheie şi misiunea legiunii XIII Gemina la Vindobona. În aproximativ anul 101 este mutată împreună cu legiunile I Adiutrix şi XV Apollinaris în dreptul Dunării de Jos. Ea va participa la ambele campanii daco-romane, confirmarea reieşind din inscripţia ridicată la Corinth în onoarea lui Caellius Martiales tribunus legionis XIII Geminae, distins de Traian ca urmare a actelor de bravură militară săvârşite în cea de a doua campanie în urma căreia „universa Dacia devicta est". Legiunea XIII Gemina a staţionat permanent în Dacia din primii ani ai întemeierii provinciei până la abandonarea ei de către romani la începutul domniei lui Aurelian. Ea a avut tot timpul garnizoana în castrul de la Apulum, clădit pe înălţimea „Cetate" de la Alba Iulia. În perioada de la Hadrian şi până la războaiele marcomanice, guvernatorul Daciei Superior a fost totodată şi comandantul legiunii XIII Gemina. După organizarea celor trei Dacii din 168-l69, legiunea îşi are din nou comandanţii săi aparte. La cele 15 nume de legati legionis XIII Geminae cunoscute trebuie să fie adăugat şi numele unui anonim, Valerius Maximus, care nu a fost guvernatorul Daciei dar pe vremea lui Commodus, în 182, a deţinut comanda legiunii XIII Gemina, după cum precizează inscripţia descoperită la Diana Veteranorum Numidia.

Un alt legat al legiunii este M. Herennius Faustus, documentat prin două altare cu inscripţii, la Apulum, unul închinat lui Saturnus Securus şi celălalt zeiţei Minerva Supera. Nici el nu a deţinut funcţia de guvernator. În timpul domniei lui Gallienus, ca urmare a reformei efectuate de acesta, comandanţii legiunilor poartă numele de praefecti, fiind numiţi dintre cavaleri. După comandantul legiunii urmează în rang tribunii legionis laticlavi, funcţie deţinută de tinerii din ordinul senatorilor, care exercită această comandă înainte de a avea acces la cariera senatorială propriu-zisă. Această comandă a deţinut-o şi Iulius Rufinus

Proculinus, care a închinat un altar zeităţilor egiptene Seraphis şi Isis.

Legiunea XIII Gemina a fost singura legiune care a staţionat în Dacia de la ocupare şi până la evacuarea provinciei. Pentru început, legiunea a fost utilizată la acţiuni de pacificare şi organizare a noii provincii romane. În momentul în care Traian începe pregătirea campaniei împotriva parţilor, el are în vedere şi participarea militarilor legiunii. Izvoarele epigrafice oferă informaţii privind participarea trupelor din Dacia la luptele din Orient. Inscripţiile apărute în Moesia Inferior, Galatia, Beyrut semnalează centurioni şi soldaţi din legiunea XIII Gemina prezenţi în corpul expediţionar roman. Vexilaţiile din legiunea de la Apulum împreună cu alte detaşamente legionare au fost puse în Orient sub comanda lui Iulius Quadratus Bassus.

La începutul domniei lui Hadrian soldaţii legiunii, împreună cu trupele auxiliare din provincie au opus o rezistenţă dârză atacurilor sarmate. Inscripţiile din Dacia, îndeosebi cele de la Apulum fac referiri la ofiţeri şi soldaţi ai legiunii (legaţi, ofiţeri superiori, soldaţi, veterani), indică originea lor etnică, divinităţile adorate şi scot în evidenţă rolul legiunii XIII Gemina în dubla misiune de apărare şi romanizare pe care a exercitat-o în Dacia. Sub domnia lui Antoninus Pius provincia Dacia a trebuit să facă faţă numeroaselor şi puternicelor atacuri ale dacilor liberi. Se remarcă în acţiunile militare din 156-l57 unităţile legiunii, care era condusă de guvernatorul Daciei Superior, legatul Statius Prisscus. La sfârşitul ostilităţilor comandantul unităţii de la Apulum a ridicat în apropiere de Grădiştea Muncelului un altar închinat zeiţei Victoria Augusta pentru sănătatea împăratului.

Războaiele cu cvazii şi marcomanii periclitează pentru mai bine de două decenii graniţele imperiului, afectând viaţa provinciilor. Centre ca Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi regiunea auriferă a munţilor Apuseni au

cunoscut atacurile externe. Ca urmare, Marcus Aurelius a procedat la întărirea Daciei din punct de vedere militar, transferând din Moesia Inferior la Potaissa legiunea V Macedonica. Astfel, întregul efectiv militar al Daciei trece la contraofensivă. Inscripţia descoperită în Mauretania Caesariensis, dedicată lui Cornelius Clemens (comandant superior al unităţilor din Dacia) de către Avidius Valens din legiunea XIII Gemina, indică participarea acestei legiuni la lupte.

În urma aducerii legiunii V-a Macedonica la Potaissa, detaşamentele legiunii XIII Gemina vor fi retrase din zonă. Legiunii XIII Gemina îi revenea în mod special paza ţinutului aurifer. Întreg drumul de-a lungul Mureşului era păzit de detaşamente ale legiunii de la Apulum, instalate în staţiunile militare de la Micia, Bulci, Sânicolaul Mare, Cenad, fapt dovedit de cărămizile cu ştampile descoperite în aceste localităţi. Sub Commodus armata Daciei se găseşte în aceeaşi stare de alertă, datorită noilor atacuri ale dacilor liberi unitatea de la Apulum se alătură eforturilor colective de înlăturare a pericolelor.

În timpul dinastiei Severilor (193-235) aşezarea civilă din jurul castrului legiunii XIII Gemina primeşte titlul de Municipium Septimium Apulense iar la Apulum se constituie o schola speculatorum, asociaţie a ofiţerilor unităţii. În această perioadă, armata beneficiază de o serie de înlesniri: la promovarea în ierarhia militară, măriri de solde, crearea de asociaţii militare, căsătorii în timpul efectuării serviciului militar. (Constituţia Antoniniana – dată de Caracalla în anul 212).

Starea de nesiguranţă se accentuează tot mai mult la graniţele imperiului în perioada ulterioară Severilor. Atacul carpilor în anul 242 este respins de unităţile din Dacia, dar situaţia gravă impune prezenţa împăratului Gordianus în provincie (238-244).

Italia propriu-zisă fiind ameninţată, se impunea concentrarea aici a numeroase trupe. Ca urmare, sunt

aduse din provincii trupe care să apere teritoriul peninsulei. În localităţi din Italia de nord (Aqvilea, Ticinium, etc.) au apărut indicii despre existenţa unor vexilaţii aparţinând legiunii XIII Gemina, care au staţionat aici. Situaţia imperiului se degradează şi sub Gallienus. Inscripţiile descoperite în apropierea de Poetovio semnalează detaşamentele legiunii XIII Gemina şi V Macedonica aflate sub comanda lui Flavius Aper pe teritoriul provinciei Pannonia.

Sub împăratul Aurelian, legiunea XIII Gemina este transferată la sudul Dunării, în Dacia Ripensis (la Ratiaria), primind însărcinarea de a supraveghea malul drept al Dunării. La nordul şi sudul fluviului, datate aproximativ în sec. IV şi descoperite la Ratiaria, Kladovo, Drobeta, Diema, sunt cărămizi şi ţigle marcate cu ştampila L XIII G. RAT, LE XIII GE, LEG XIII G PC. ‘

Notitia Dignitatum oferă informaţii privind dislocările de trupe în timpul Imperiului roman târziu; se atestă existenţa unor praefecturi şi praefecti legionis XIII Geminae în centre ca: Aegeta, Transdrobeta, Ratiaria, Zernis. După toate probabilităţile sediul de bază al legiunii era la Ratiaria; dar unităţi ale legiunii erau dislocate şi în localităţile menţionate în Notitia Dignitatum. Acest fapt întăreşte constatarea privind procesul de divizare al armatei romane ca urmare a reformelor împăratului Diocletian prin crearea unui mare număr de praefecturi militare.

În cele 18 detaşamente aparţinând unor legiuni dislocate pe valea Nilului cu misiunea de a potoli revoltele locale, două erau vexilaţii ale legiunii V Macedonica şi XIII Gemina, care în jurul anului 235 se găseau cantonate la Memphis şi Babilonia, pe Nil.

Reforma constantiniană a fixat definitiv detaşamentele respective malurile fluviului egiptean. Fracţionarea legiunii în mai multe praefecturi cantonate pe o întinsă arie teritorială a făcut ca numele legiunii XIII Gemina să se piardă în Egipt. În perioada tulbure a sec. IV-V, când

Imperiul a fost zguduit de invaziile populaţiilor migratoare, existenţa acestei legiuni nu mai poate fi urmărită.

Legiunea V Macedonica Până la venirea în Dacia Începuturile legiunii care a avut drept embleme taurul şi vulturul sunt puţin cunoscute. A fost adusă pe teritoriul Moesiei probabil de Augustus dar ea este atestată, cu siguranţă, în timpul lui Tiberius. Prin 33-34, împreună cu legiunea IV Schytica construieşte o parte din drumul strategic din dreapta Dunării, iar în 44 ia parte la operaţiunile militare ce transformă Thracia în provincie romană. În timpul lui Claudius legiunea se afla în castrul de la Oescus. În anul 69 legiunea ia parte la războaiele dacice ale lui Domiţian. După invazia dacilor în Moesia, în iarna anului 85/86, când îşi pierde viaţa guvernatorul provinciei, C. Oppius Sabinus, Domiţian vine la Dunăre pentru pregătirea războiului. Împarte Moesia în două provincii, legiunea V Macedonica făcând parte din armata provinciei Moesia Inferior. După alungarea dacilor, armatele trec Dunărea sub comanda praefectului praetoriului, Cornelius Fuscus. Traian hotărându-se să rezolve conflictele cu dacii, masează numeroase trupe în cele două Moesii, printre care se afla şi legiunea V Macedonica, care avându-l la conducere pe Q. Roscius Caelius Pompeius Falco participă la ambele războaie şi este distinsă cu „dona militaria”. Legiunea participă şi la construirea podului peste Dunăre din dreptul Drobetei. În perioada dintre cele două războaie, 103-l05, sau imediat după cucerirea Daciei legiunea este mutată de la Oescus la Troesmis (Igliţa), în Dobrogea.

Aşezată de Traian în castrul de la Troesmis, timp de şase decenii, va contribui la organizarea, dezvoltarea economică şi romanizarea teritoriilor dobrogene.

Prezenţa legiunii la Troesmis este atestată de Ptolemeu, dar şi de materialul epigrafic. Cele mai vechi inscripţii sunt din vremea lui Hadrian. În timpul lui Traian este posibil ca legiunea V Macedonica să fi făcut parte din armatele romane care luptă în războaiele orientale, dar nu se cunosc

amănunte, mai sigură este prezenţa unei vexilaţii din legiune în războiul iudaic a lui Hadrian (132-l35). Cea mai de seamă acţiune militară la care participă legiunea în acest răstimp este războiul lui Lucius Verrus (16l-l66). Răspândirea mărturiilor epigrafice, a materialului tegular, a permis stabilirea teritoriului militar al legiunii. Inscripţii s-au descoperit la Troesmis, Orlovka, Tyras, Trophaeum Traiani şi Tomis, iar ţiglele cu ştampila legiunii la Troesmis, Capidava, Dinogeţia, Barboşi, Orlovka, Tyras, Noviodunum, etc. Influenţele legiunii s-au făcut simţite şi pe litoral la Tomis, dar mai ales la Histria şi Callatis.

Detaşamentele din legiune au participat la construirea unor castre de pe teritoriul dobrogean (în sec. II, la Barboşi, Capidava şi Arrubium). În cele şase decenii de staţionare în Dobrogea legiunea a contribuit la ridicarea unor fortificaţii, la construirea şi întreţinerea drumurilor, la realizarea unor reţele de aducţiune a apei, etc.

Din studiul inscripţiilor rezultă că militarii legiunii erau recrutaţi în această perioadă mai ales din provinciile orientale (Asia Mică, Siria) dar şi din Italia, Pannonia şi Moesia.

În anul 161, puţin după urcarea pe tron a lui Marcus Aurelius începe „expeditio orientalis” în frunte cu Lucius Verrus, terminată cu succes pentru romani în 166. După lupte în Armenia, au loc operaţiunile împotriva parţilor, la care participă şi legiunea V Macedonica.

Legiunea V Macedonica în Dacia şi după anul 271

O ameninţare mult mai gravă pândeşte Imperiul: vasta coaliţie cvado-marcomanică. Probabil data venirii legiunii V Macedonica este legată de interpretarea care se dă funcţiei îndeplinite de Sex. Calpurnius Agricola în inscripţia lui T. Valerius Marcianus din Troesmis, militar participant la războiul marcomanic. Din text rezultă că în timpul acestui război, legiunea se afla sub comanda lui Sex. Calpurnius Agricola. E posibil ca la sfârşitul războiului oriental, Agricola să fi condus un corp de armată din care făcea

parte şi legiunea V Macedonica, în timpul expediţiei din 168 a celor doi împăraţi în nordul Alpilor. Cu această ocazie Raetiei i s-a atribuit legiunea III Ithalica, provinciei Noricum legiunea II Ithalica, iar Daciei Porolissensis legiunea V Macedonica. Prin urmare, legiunea a putut sosi cel mai devreme în Dacia în 168 şi putem bănui că garnizoana a fost stabilită de la început la Potaissa.

Dacia prin aşezarea sa geografică a avut de suferit, în 170, din partea sarmaţilor, lacringilor şi burilor care au pustiit zona auriferă ajungând până la capitala provinciei, astfel că legiunea V Macedonica este adusă pentru apărarea graniţelor din această parte a Imperiului. După moartea lui Marcus Aurelius, Commodus renunţă să mai continue războiul. Sosind la Potaissa, legiunea îşi construieşte castrul pe platoul numit azi „Cetate”. Dimensiunile sunt foarte mari 535x408 m. castrul s-a ridicat respectând regulile artei fortificaţiilor cu şanţ, zid de incintă, agger, turnurile de la colţurile castrului şi de curtină, turnurile care flanchează porţile. Legiunea a participat la războaiele civile din timpul lui Septimius Severus. Legiunile dacice s-au declarat de la început de partea acestui împărat. Vexilaţiile dacice l-au însoţit pe împărat în 193 în expediţia contra lui Didus Iulianus. În expediţia împotriva lui Pescenninus Niger au plecat tot în 193 vexilaţii ale legiunilor V Macedonica şi XIII Gemina. După bătălia de la Lugundum (II, 197) vexilaţiile legiunii dacice se reîntorc în provincie, poate sub comanda unui tribunus militum laticlavius.

Caracalla s-a interesat de soarta castrelor şi a trupelor din provincie şi măreşte legiunii V Macedonica solda anuală de la 450 denari la 675/750 denari. Acum legiunea primeşte epitetul de „Antoniniana”, atestat pe ştampile. În timpul împăratului Elagabal (218-222) şi apoi Severus Alexander (222-235) legiunea mai primeşte şi epitetul „Seviriand”. Cu domnia lui Maximin Tracul (235-238) începe perioada anarhiei militare când armata proclamă şi detronează împăraţi. E de remarcat faptul că legiunea V Macedonica

are o atitudine loială faţă de împăratul în funcţie. În această perioadă se înteţesc atacurile popoarelor barbare. La 242 carpii îşi fac apariţia la Dunăre. Marele atac al carpilor se produce în timpul lui Filip Arabul. Bătălia decisivă se dă în 247. La lupte participă legiunile şi unităţile auxiliare. Nu este exclus ca însăşi Potaissa să fi fost atacată sau chiar ameninţată, pentru că s-au constatat refaceri la colţul de nord-vest al castrului.

Prima jumătate a domniei lui Gallienus (253-268) este ultima perioadă din care se deţin ştiri despre activitatea legiunii V Macedonica în cadrul armatei Daciei şi la Potaissa. Există indicii că înainte de 257, Gallienus duce lupte la graniţele provinciei cu dacii liberi. Poate că epitetul III „pia fidelis” cu care legiunea V Macedonica este învrednicită în inscripţia lui Donatus, să-l fi dobândit în urma participării la aceste lupte.

Din anul 260, situaţia din Dacia devine tulbure, izvoarele epigrafice dispar, iar cele literare vorbesc despre o amissio Daciae interpretată de H. Daicoviciu ca o pierdere nu a unui teritoriu, ci a autorităţii puterii centrale asupra Daciei, în urma unei revolte militare. Unele detaşamente din legiunea VMacedonica aflate în afara provinciei par să-şi fi modificat atitudinea faţă de Gallienus trecând de partea uzurpatorului Victorinus.

Aurelian reface autoritatea asupra provinciei, pentru a retrage apoi trupele şi administraţia. Abia atunci legiunea V Macedonica va abandona castrul. După 16-l7 decenii, legiunea revine la Oescus unde este atestată de numeroase ţigle. Din perioada de la Aurelian până la Constantin cel Mare, Imperiul s-a străduit să-şi consolideze capetele de pod din stânga Dunării. Ţiglele ştampilate de la Sucidava confirmă existenţa unui detaşament din legiunea de la Oescus. Alte ştampile sunt semnalate la Hinova şi eventual şi la Drobeta.

După reorganizarea Egiptului de către Diocleţian, în noua provincie Aegyptus Herculia sunt transferate detaşamente

ale legiunii XIII Gemina şi VMacedonica. Această ultimă perioadă rămâne, deocamdată, necunoscută.

Armamentul roman în provincia Dacia În cadrul materialului arheologic, piesele de armament sunt bine reprezentate, deşi încă puţine ca număr ţinând seama de numărul şi durata staţionării trupelor romane pe teritoriul provinciei Dacia. Numărul relativ redus al pieselor de armament ar putea fi explicat prin faptul că aceste piese au fost fie pierdute, deteriorate şi apoi aruncate, fie uitate de către soldaţi cu ocazia retragerii.

În fiecare castru – în clădirea comandamentului (praetorium) – se aflau una sau mai multe încăperi (armamentaria) destinate depozitării armelor. Arsenalele mai erau încadrate cu personal specializat. În afara celor care participau efectiv la făurirea armelor, împărţiţi în decurii, se aflau slujbaşii însărcinaţi cu serviciul de evidenţă (scribae armamentarii) sub conducerea unui armorum custos sau magister officiorum. Armele romane se pot clasifica după tipologia clasică în: e) Arme ofensive – arma Mijloace de apă rare individuală – armatura Arme de mare putere în atac şi în apărare – tormenta f) Armele ofensive se subclasifică la rândul lor în:

— Arme de aruncare şi de împungere – pilum, hasta, cu diferitele lor variante;

— Arme de tăiere şi de împungere – gladius, spatha, pugio, clunaculum;

— Arme de lovire şi de zdrobire – clava, securis; Mijloacele de apărare individuală erau compuse din:

— Cască şi coif -cassis;

— Cuirasă – lorica;

— Scut – scutum.

Armele de mare putere cuprindeau maşinile grele de luptă, de lansare şi de asediere:

— Catapulta

— Balista

— Onager

— Aries.

Iar ca intermediare între acestea şi armele ofensive erau armele uşoare de lansare de la distanţă arcus şi funda (praştia).

Armele romane, chiar provinciale, respectă formele şi dimensiunile „standard” din Imperiu. Ele se remarcă prin uniformitate şi făurire în serie. Armele romane se dovedesc foarte practice, cu superioritate pe câmpul de luptă, mai uşoare decât cele greceşti şi mai eficace decât ale trupelor uşoare destinate ofensivei.

În primele două secole ale Imperiului, armele romane au atins culmea perfecţiunii. Grija pentru arme se reflectă în creaţiile pur romane de pe urma experienţei în lupte. În acelaşi timp armele au devenit luxoase, fără însă a-şi pierde din valoarea combativă. În Imperiul roman târziu armele s-au adaptat tacticii şi tehnicii de luptă a popoarelor „barbare”.

Arma Arme de aruncare şi împungere Pilum (suliţa) formată din verutum, veche armă italică. A fost folosită prin excelenţă de infanterie. Avea o înălţime cuprinsă între 2,10-2,20 m. Era alcătuită din vârf, tijă şi hampă. Vârfurile de suliţă au de regulă 4 muchii sau sunt de formă conică multifaţetată, terminate cu manşon sau peduncul, atingând dimensiuni variabile între 6-l8 cm. Aplicarea la hampă pentru sistemul de înmănuşare tubulară, cel mai utilizat, se face prin fixarea la baza manşonului, prevăzut în acest scop cu una sau două perforaţii. În Dacia -vârfurile de suliţă sunt foarte numeroase.

Aceste tipuri, fie de luptă, fie de paradă, datează din sec. II-LII d. Hr., la care se adaugă, coexistând cu ele, o formă nouă cu una sau două proeminenţe inelare la bază, plasate intermediar între muchii şi manşon. Această formă îşi face apariţia din a doua jumătate a sec II d. Hr. Şi are rolul de a întări centrul de greutate al armei respective. Sub Diocleţian s-au utilizat, ca variante ale suliţei clasice spiculum şi verunculum, cu vârful mai scurt (2225 cm şi

respectiv 12 cm), ambele de formă piramidală din fier masiv. În săpăturile arheologice de la Slăveni, au fost descoperite peste 50 de vârfuri de pila turnate în bronz, cu înmănuşare piramidală şi făţuite piramidal (cu trei până la opt feţe). Ele fuseseră frumos lustruite, în unele cazuri chiar poleite cu foiţă de argint. Sunt fără îndoială arme de paradă. Cu totul excepţional se întâlneşte pilum murale, care este o suliţă dublă, lungă de 1,50 m, folosită mai ales la asedierea unei cetăţi. Prinsă la centru cu mâner, ea se putea manevra de pe scara de asediu introducându-se prin golul dintre două creneluri în scopul de a lovi în dreapta şi în stânga pe duşmanii ascunşi după aceste parapete.

Hasta (lancea) este o armă uşoară folosită atât în lupta corp la corp, cât şi la aruncare, a fost purtată de legiuni şi de trupele auxiliare de infanterie sau de cavalerie. Are vârf de fier (cuspis) şi hampă lungă (hastille) de secţiune circulară, fiind prevăzută cu o curea (amentum) fixată în centrul de greutate al armei pentru a-l da o forţă cât mai mare de aruncare şi un călcâi metalic (spiculum), montat la capătul opus vârfului, de formă conică cu vârful în jos pentru a putea înfige arma în pământ pe timp de repaus. În general, vârfurile de lance erau de două forme: foliformă şi romboidală, masivă sau plată, fixate la hampă cu tub de înmănuşare şi se fixau de mâner cu un cui. În sec. I-LI înălţimea totală a ajuns la 1,15 m, dintre care cca. 15-20 cm reprezintă vârful propriu-zis. Din a doua jumătate a sec. III, lancea va fi folosită şi de cavaleria romană cu numele de contus. În Dacia vârfurile de lance sunt prezente în toate castrele.

Arme de tăiere şi împungere Gladius (spada), considerată sabia „naţională” a romanilor. În timpul Imperiului, spre deosebire de epoca precedentă, are lama lungă de 50-55 cm pentru infanterie şi de 70-75 cm pentru cea de cavalerie. Mânerul cilindric prezintă patru şanţuri corespunzând degetelor. Acesta putea fi din os, fildeş sau bronz. Corpul mânerului masiv, sferic sau bilenticular avea

la partea superioară un buton aplatizat (capulus) şi un adaos sferic intermediar la capul mânerului, de fixare a cotorului lamei, care trecea prin mâner. Capul de mâner bilenticular era alcătuit din două discuri bombate în lentile biconvexe dispuse în planul lamei. Modelul era folosit şi la pumnalele epocii. Unele spade dispun şi de a doua pereche de lentile la baza mânerului. Teaca, alcătuită din două bucăţi de lemn, este întărită la extremităţi cu garnituri metalice şi terminată în vârf ascuţit la care se ataşează buterola. Adesea, tecile sunt îmbrăcate în tablă de aramă sau în bronz cu ornamente în volută şi uneori numai în piele. Garnitura de la gura tecii are două inele de agăţare a spadei de cingulum sau de balteus.

Soldatul roman purta gladius-ul atârnat pe şoldul drept fiindcă în stânga avea scutul. Ofiţerii nu purtau scut şi de aceea îşi fixau gladius pe şoldul stâng.

Din a doua jumătate a sec. II şi începutul sec. III apare un nou tip de spadă, spatha, purtată de trupele călări (auxiliare). Acest model se va generaliza treptat înlocuind gladius în a doua jumătate a sec. III. Spatha, va fi purtată de toată armata din vremea lui Diocleţian. Se caracterizează printr-o lamă lungă, între 85-95 cm. Mânerul este mult mai alungit (15 cm) faţă de gladius şi păstrează cele 4 şănţuiri, dar capul mânerului este ovoidal mergând spre aplatizare şi garda masivă cubică. Teaca ei este din lemn cu brăţări metalice la gură, pe mijloc şi la vârf, având inele de suspendare fixate pe marginile garniturii de la gura tecii. Pugio (pumnal) este scurt ca dimensiuni, era folosit pentru lupta apropiată, se purta pe şoldul stâng, pe partea opusă spadei. Are lamă spatulată, lată de 4-6 cm, lungă de 20-25 cm. Mânerul prismatic sau cilindric era placat cu os. Capul mânerului, bilenticular, avea între lentile un buton sferic pentru fixarea lamei la mâner. Teaca din bronz era ornamentată cu motive decorative gravate sau reliefate şi dispunea de două perechi de inele de suspendare pe părţile laterale, la gura

tecii şi la mijloc. Unele teci erau lucrate în aur sau argint (cele pentru paradă). Pumnale bine conservate au fost descoperite în castrele de la Buciumi şi de la Racoviţa – Praetorium II (jud. Vâlcea).

Clunaculum este pumnal de proporţii mai reduse, cu lamă îngustă şi scurtă, având mânerul alungit, fără lentile. Se purta la spate, fără alte arme, pe timpul diferitelor lucrări în afara luptei. Numeroase exemplare au fost descoperite în castrul Arutela.

Arme de lovire şi de zdrobire Clava (buzdugan) a fost întrebuinţat pe scară largă în sec. II d. Hr., are corp metalic pe care sunt montate vârfuri masive ascuţite cu înmănuşare tubulară. De formă mai mică este întrebuinţat de cavalerie la sfârşitul Imperiului. În Dacia sunt cunoscute buzduganul de la Romula.

Securis (secure) a fost mai puţin folosită la începutul Imperiului apoi devine una din armele principale atât pentru infanterie cât şi pentru cavalerie, în sec. V-VI.

Armatura Căştile şi coifurile (cassis) folosite în Imperiul roman, mai ales în primele două secole, sunt cele numite de tip Haguenau şi de tip Weissenau intrând în dotare încă de la sfârşitul sec. I î. Hr. Şi începutul sec. I d. Hr. În timpul marşului casca se atârna pe umeri cu o sfoară petrecută printr-un inel fixat în vârful calotei (Columna Traiana).

Primul tip (Haguenau) are o calotă din fier sau din bronz cu marginea îngustă în zona frontală şi mai proeminentă în dreptul urechilor şi apărătoare de ceafă orizontală; avea avantajul de a rezista la loviturile armelor de tăiere şi de a permite mişcările capului, dar lăsa un spaţiu vulnerabil între cască şi cuirasă.

Casca de tip Weissenau are calota alungită până la baza craniului şi în faţă un ieşind de protecţie. Prezintă proeminenţe în zona urechilor, jugulare (bucculae) mai late şi apărătoare de ceafă oblică şi arcuită. Apare şi un nou tip (Niederbiber), mai greu şi mai complet, cu apărătoare de ceafă, aproape oblică, care ajunge până la baza gâtului.

Calota este întărită pe partea superioară cu o placă fixată cu nituri şi acoperă fruntea până la sprâncene. Apărătoarele de urechi sunt fixate cu balamale de calotă, protejând tot obrazul, încheindu-se una peste alta sub bărbie cu ajutorul unei catarame cu limbă, lăsând liberi ochii, nasul şi gura. Aceasta este casca de cavalerie, întâlnită şi în a doua jumătate a sec. III, care foloseşte ca decoraţie volutele, fulgerele, scorpionul şi şarpele încolăcit.

Căştile sunt prevăzute de asemenea cu inscripţii legate de numele posesorului sau al unităţii din care făcea parte. Diversele tipuri de căşti expuse sunt exemplificate cu cele descoperite la Bumbeşti, Berzovia şi Ocna Mureş.

În epoca imperială a fost utilizată şi casca cu mască asemănătoare cu forma tipului de Niederbider, elementele feţei fiind conturate, marcând ochii, nasul şi gura. Acest model se întrebuinţează la diferite întreceri hipice şi la paradă. Două asemenea căşti de cavalerist, de paradă, datând din sec. I provin de la Ostrov (jud. Constanţa) şi au ornamente în relief turnat ş i cizelat, înfăţişând dioscurii, şarpele şi mistreţul. De la asemenea căşti provin şi măştile de la Carsium (sec. II) şi de la Romula (sec. III).

Începând din sec. IV pe tot timpul Imperiului roman târziu, forma căştii se schimbă. Calota este alcătuită din două părţi unite de o bandă, care formează în acelaşi timp creasta (crista) longitudinală, puţin proeminentă. Baza calotei este de asemenea prevăzută cu o bandă de întărire, apărătoare de ceafă îngustă şi scurtă, apărătoare de urechi semicirculare cu perforaţii, toate fiind cu nituri, unele având şi nazal după modelul oriental. Ornamentarea constă în aplicarea de pietre preţioase sau semipreţioase pe calotă şi pe apărătoarele de urechi. Uneori creasta era reprezentată de un panaş fixat pe vârful calotei. El consta din pene colorate în funcţie de natura armei şi a gradului. Panaşele se foloseau mai ales la parade. Forma, culoarea şi aranjamentul acestor „creste” variau foarte mult; se ştie că centurionul purta crista transversa, de culoare alb-argintie

şi aranjată cu penajul răsfrânt lateral, în două grupe de pene. După culoarea şi forma penajului ostaşii puteau recunoaşte uşor gradele superioare.

Lorica reprezintă o piesă de apărare individuală, de diferite modele, dintre care două sunt cunoscute şi pe teritoriul ţării noastre, lorica segmentata şi lorica squamata (plumata).

Lorica segmentata este un tip de cuirasă, formată din benzi metalice articulate (laminare). Cuirasa protejează partea superioară a bustului cu două plăci suprapuse şi restul bustului până la brâu cu cinci-şase benzi metalice late de 5-6 cm. Trei sau patru benzi identice alcătuiau umerarii. Piesele metalice erau fixate pe o dublură sau pe un spenţer de piele, iar plăcile spătarului, alcătuite din două părţi, pivotau pe balamale pentru a îmbrăca armura şi se închideau în faţă pe pieptar cu ajutorul unor curele şi catarame cu limbă, montate pe fiecare bandă, descoperite în castrul de la Slăveni.

Lorica squamata era alcătuită din plăcuţe suprapuse în forma solzilor de peşte (squama) sau a penelor de păsări (plumata). La începutul Imperiului roman era scurtă şi dantelată la bază, fără elemente decorative.

De la începutul sec. II a existat o varietate de forme în ce priveşte dispunerea solzilor şi pandantivelor, care erau rotunjite sau ascuţite la bază. Solzii aveau şi ei diferite forme: dreptunghiulare, pătrate sau semicirculare (după descoperirile arheologice în castrele de la Slăveni, Gilău sau Buciumi), uşor bombaţi şi legaţi între ei cu sârmă de aramă, care trecea prin orificii anume perforate în plăcuţe şi se răsucea apoi pe partea opusă. Uneori solzii erau prevăzuţi cu o uşoară nervură în scopul de a abate loviturile de spadă. Acest tip de cuirasă dispare către mijlocul sec. III.

În epoca târzie a Imperiului a existat şi lorica hamata. Aceasta era o cămaşă realizată din ţesătura continuă a unor ineluşe de metal sau din împletirea unei sârme. Se îmbrăca mai uşor decât celelalte două tipuri.

Cele trei tipuri de lorica descrise mai sus, erau purtate de trupă şi de gradele inferioare.

Împăratul şi ofiţerii îmbrăcau loricae alcătuite din două piese, de bronz, turnate după un mulaj luat pe bustul beneficiarului. O piesă acoperea partea din faţă a bustului şi alta spatele.

Ele se completau cu legături din segmenta peste urechi şi cu bambrechine în partea inferioară. Prinderea cu catarame şi curele a celor două bucăţi se făcea de la şolduri până sub braţe. În faţă, această lorica era decorată cu diferite figuri de zei (Meduza, Mars, Victoria) sau cu unele semne religioase şi de război. Pentru atârnarea sabiei şi pumnalului, fiecare soldat purta un balteus sau un cingulum. Primul consta dintr-o diagonală de piele, petrecută pe deasupra umărului stâng, apoi legată pe şoldul drept. Mult mai frecvent apare însă pe reprezentările cu caracter militar, cingulum militiae, adică centironul care se lega peste pântece, imediat sub lorica. Centura se făcea de obicei dintr-o curea lată de piele, prinsă în faţă cu o cataramă puternică. Mai rar era compusă dintr-o serie de plăcuţe patrulatere din metal, legate între ele cu ineluşe. În ambele cazuri, centura era decorată cu aplice din metal strălucitor sau cu felurite pandantive. De centiron era atârnat în faţă un fel de „şorţ”, realizat din piele placată cu foi de metal şi terminat la poale cu pandantive ornamentale de metal (bulae). La ofiţerii superiori şi la împăraţi cingulum avea un caracter ornamental şi distinctiv în ceea ce priveşte gradul. Ei îşi atârnau sabia de o verigă legată sub lorica. În asemenea situaţie cingulum devenea o fâşie de lână frumos colorată care se încingea în jurul cuirasei, peste pântece şi se înnoda elegant în faţă.

În epoca imperială, cnemidele (ocrae) nu s-au mai folosit, fiind incomode în lupte. Se purtau numai ca piese de paradă de către centurioni şi erau făcute din stofă bogat decorată cu ţesături colorate sau cu aplice lucitoare din metal.

Scutum avea în imperiul roman diferite forme: ovală, rectangulară, curbată, rotundă, hexagonală, cu o convexitate mai mică decât în epoca precedentă. Lungimea lui este de până la 70-80 cm, lăţimea reducându-se proporţional. Umbo, în majoritatea cazurilor este ovoidal sau semisferic, cu margine circulară sau dreptunghiulară, care aderă la câmp şi se fixează cu nituri (ex: umbo de la un scut de paradă sau umbo de scut descoperit la Copăceni). La interior, scutul avea ataşate două mânere, unul la mijloc pentru mână şi altul la margine pentru antebraţ. Marginea scutului era prevăzută cu o bordură metalică marginală, de întărire. Din a doua jumătate a sec. II s-a generalizat forma dreptunghiulară a scutului, iar din sec. III până la sfârşitul Imperiului nu mai rămâne în dotare decât scutum oval cu umbo oval sau semisferic.

Clipeus este un scut oval sau hexagonal care proteja numai bustul, era lucrat din lemn întărit cu şaibe de metal acoperite cu piele tăbăcită şi întărit pe margini cu o bordură de metal. În exterior, la centru, avea fixat un umbo. Parma era un scut de formă rotundă, lucrat din aceleaşi materiale, se purta de cavalerie şi de formaţiile uşoare de infanterie.

În primele trei secole ale Imperiului, decoraţia câmpului abundă, cele mai numeroase ornamente constituindu-le motivele geometrice, arabescurile şi volutele, la care se adaugă simboluri siderale, soarele cu raze, steaua cu şase braţe, semiluna, fulgerul înaripat sau simplu. O altă grupă de ornamente o constituie păsările, animalele, vulturii, scorpionii, taurii. Mai puţin frecventă este decoraţia vegetală, ghirlande cu volute de flori, coroane cu lauri. Aceste însemne nu erau individuale, ci aparţineau grupelor de soldaţi. Uneori numele soldatului şi numărul unităţii erau înscrise pe umbo sau pe plăcuţe din bronz prinse de scut.

Tormenta Catapulta este o maşină de luptă pentru lansarea săgeţilor de mare greutate (trifaces, pila muralia).

A fost alcătuită din trei părţi: corpul propriu-zis prevăzut cu o cremalieră şi opritor; arcurile şi corzile; cutia cu resorturi. Catapulta a fost montată pe un suport cu două tălpi, una susţinând cutia şi alta corpul propriu-zis, la extremitatea opusă cutiei cu resorturi. Catapulta avea braţul traiectoriei orizontal, de aceea arunca proiectilele numai în linie dreaptă. Se mai numea şi scorpion. Imaginea ei o întâlnim pe Columna Traiana.

Balista este o maşină de luptă folosită la asedii şi apărare, era amplasată pe turnurile fortificaţiilor pentru aruncarea ghiulelelor de piatră. Maşinile de luptă de acest fel erau de dimensiuni diferite (maiores şi minores). Ele erau formate din arcuri mari de fier montate pe care trase de cai (carroballista) pentru a fi mai uşor transportate din loc în loc şi amplasate în diferite puncte ale luptei. Braţul de înclinare avea 45° şi era prevăzut cu un cursor mobil, iar cablul se întindea ca şi coarda unui arc. Mecanismele de balistă, din fier, erau acţionate prin forţa de torsiune a unor legături de frânghii, care se realiza printr-un sistem de pârghii. Încordarea se făcea în funcţie de distanţa dorită pentru lovirea ţintei. Mecanisme din fier de balistă au fost descoperite în fortificaţiile de la Gornea şi de la Orşova. Balistele puteau lansa o ghiulea (glans) până la 30 de kg. Pe o distanţă până la 600 de metri. Ghiulelele (descoperite în majoritatea castrelor de pe teritoriul Daciei) erau din pietre naturale, altele prelucrate la mărimi diferite, calculate după nevoile de distrugere a ţintelor şi pentru a învinge rezistenţa aerului pe traiectorie. Onager era o maşină puternică de lansat pietre grele cu un singur braţ, atingând pe traiectorie o viteză mică, aruncând piatra după greutatea ei până la o distanţă de numai 130-l60 metri. Se compunea dintr-o cutie formată din două bârne puternice, legate între ele. În interiorul ei se aşezau în poziţie orizontală, segmente de funii (nervi) puternic răsucite. Aceste fâşii de coarde articulau un braţ de pârghie care, în stare de nefuncţionare, stătea vertical. La extremitatea lui

superioară, era atârnat proiectilul (o piatră), într-o mică plasă. Pârghia se încorda şi se apleca tot cu un troliu, până ce ajungea în poziţie aproape orizontală. Cu o lovitură de ciocan, se ridica brusc şi arunca proiectilul. Onagerul avea o traiectorie curbă, asemănătoare cu o praştie. În afară de pietre, cu el se aruncau asupra inamicului şi vase cu materiale inflamabile.

Catapultele, balistele inclusiv onager erau folosite mai ales pentru apărarea fortificaţiilor. Dar pentru a distruge întăriturile, romanii se foloseau de aries (berbec), cunoscut ca armă de dislocare a zidurilor. Arma constă dintr-o bârnă de lemn de esenţă tare, lungă de cel puţin 18 metri, având la una dintre extremităţi un tablou masiv de fier, făurit de obicei în formă de cap de berbec. Bârna se atârna uneori de grinda interioară a unei case mobile, aşezată pe roţi. Acest „hangar” poseda acoperiş în două pante şi era căptuşit cu materiale neinflamabile (de obicei cu piei de animale proaspăt jupuite). În această situaţie, mişcările de şoc se dădeau de la înălţime, nu mergeau întotdeauna la ţintă şi trebuiau reluate de mai multe ori, pentru a produce efectul dorit.

Bârna mai putea fi rulată pe roţi sau cilindri, loviturile fiind mai puternice decât ale berbecului suspendat sau mai putea fi purtată pe braţele asediatorilor.

Când asediul era considerat de mică importanţă, soldaţii făceau testudo (carapace de broască ţestoasă) din scuturi rectangulare. Se aşezau soldaţii unul lângă altul şi ridicau scuturile orizontal, deasupra capetelor, în aşa fel ca acestea să fie unul lângă altul şi să formeze un acoperiş. Asemănătoare cu aries erau falces murales şi terebrac. Prima se prezenta ca o uriaşă „seceră-coasă” care prin izbire pătrundea prin paramentul de blocuri al zidului şi-l desfăcea. Terebra, „sfredel-burghiu”, era un aries cu vârful ascuţit care producea perforaţii în zidurile de apărare, construite din cărămidă.

Romanii mai foloseau pentru asedii şi turnurile de apropiere, construite din lemn şi împinse pe roţi. Acestea aveau forma trunchiului de piramidă şi în ele luau loc atacatorii. Şi la aceste turnuri exteriorul trebuia protejat cu piele crudă, ca să fie ferit de materiile inflamabile aruncate de inamic. Arcul este de asemeni armă de lovire şi împungere, folosit numai de trupele auxiliare, ca armă „naţională”. Arcul se bazează pe elasticitatea lemnului şi a corzii, de aceea era cioplit din esenţe de lemn din cele mai tari şi mai elastice. Era de două feluri – simplu, cu extremităţile răsucite, unite printr-o piesă cilindrică la mijlocul armei şi de formă semicirculară, formată dintr-o hampă, prevăzută la un capăt cu crestătură cu pene (pennata) şi la celălalt capăt, cu un vârf de fier (spiculum). În castrele din Dacia au fost descoperite numeroase săgeţi pentru care s-a putut fixa o tipologie. Existau vârfuri de săgeată (ferrum) de formă piramidală, conică, triunghiulară, de tip sirian sau cu barbeluri.

Funda (praştia) era folosită pentru aruncarea bilelor de piatră. Bile de praştie au fost descoperite de asemenea în număr mare în castrele din Dacia. Dotarea cu armament şi uniformă a ostaşului roman se făcea în funcţie de specificul trupei în care lupta respectivul.

Costumul soldaţilor din legiuni, în timpul Imperiului era compus dintr-o cămaşă-tunică, de lână sau pânză de în (tunica); o mantie groasă ţesută din lână (sagum-paenula), folie împotriva intemperiilor; un şal (focale), pantaloni scurţi şi sandale (caliga). Caliga se purta până la gradul de centurion; avea talpa ţintuită şi peste laba piciorului o reţea de cureluşe prinse în diferite feluri. În Dacia (Slăveni, Tibiscum, ş.a.) se cunosc urme de tălpi ţintuite, imprimate pe cărămizi şi mortarul zidurilor. Armamentul legiunilor era alcătuit din galea (cassis), lorica segmentata, scutum cu umbo, cingulum, gladius, pugio, hasta, pilum. Corpul subofiţerilor purta aproape acelaşi costum şi armament. Purtătorii de insigne militare (signiferi) aveau însă un

costum aparte. Erau acoperiţi pe creştet cu o piele de cap de urs (ale cărui labe se legau pe piept), având o cuirasă de piele tare, tunica, sagum şi gladius prins de balteus. Gradaţii din serviciul de administraţie se identifică prin pachetul de tabulae pe care îl poartă sub braţ.

Centurionul purta un costum bogat ornamentat. În ţinuta de gală, el purta cuirasă de piele (sau o lorica squamata), cnemide ornamentate, galea, gladius, pugio, scutum. Semnul lui caracteristic era bastonul confecţionat dintr-un butuc de viţă pe care îl purta în mâna dreaptă. Despre ofiţerii superiori (tribuni legionem, praefectus castrorum şi legatus legioni) nu avem date suficiente în ceea ce priveşte costumele şi armele pe care le purtau. Ştim despre tribuni că puteau fi identificaţi după o bandă lată de purpură pusă pe poala mantiei. La cei de rang senatorial ea era lată (laticlavi) şi îngustă la cei din ordinul ecvestru (angusticlavi). Mantia şi-o atârnau de umăr cu o fibulă. Casca lor avea o crista foarte bogată în pene multicolore; gladius-ul era atârnat de o diagonală iar pantalonii lor coborau până deasupra genunchilor. Ofiţerii superiori aveau dreptul de a purta calcei (cizmuliţe cu carâmb înalt şi răsfrânt, care închideau complet piciorul). Fiecare comandant, de la centurion în sus, purta paludamentum o fâşie de stofă de diferite culori (în funcţie de grad).

În efectivul fiecărei legiuni întâlnim un detaşament de cavalerie. Călăreţii erau înarmaţi cu un gladius lung, contus, scutum, galea, lorica şi trei pila. Trupele auxiliare regulate (alae şi cohortes) erau recrutate dintre populaţiile barbare cucerite.

Cohortes (de infanterie) se recunosc după tunica scurtă, cingulum, sagum, caliga şi focale. Ca arme, erau dotate cu o cuirasă de piele, galea cu inel de atârnat, scut oval, gladius şi hasta.

Alae (de cavalerie) purtau în general aceleaşi costume şi aceleaşi arme ca şi cohortele. Scutul lor era oparma ovală sau hexagonală.

Soldaţii din numeri erau specializaţi în mânuirea unei anumite arme. Ei veneau în castru cu costumul şi armamentul specific etniei lor.

Deci, în domeniul armamentului, Roma, în decursul istoriei a adoptat şi a perfecţionat armele cu bun efect combativ asupra duşmanilor. Arsenalul armelor ofensive şi defensive varia după caracterul unităţilor pe care le echipa (infanterie, cavalerie, marină, trupe de asediu). Forma, dimensiunile, modul de întrebuinţare a armamentului roman se pot cunoaşte din relatările unor autori, din reprezentările sculpturale sau picturale, dar mai ales din obiectele originale găsite în urma săpăturilor arheologice. În afara armelor de luptă, în majoritatea cazurilor lucrate din fier, au fost descoperite şi arme de paradă, turnate din bronz, câteodată poleite cu aur şi argint.

HABITATUL ÎN DACIA ROMANĂ O înţelegere cât mai completă a problemelor social-economice şi etno-culturale ale provinciei Dacia impune cunoaşterea condiţiilor de habitat ale provinciilor şi a tipurilor de aşezări existente aici. Deşi toponimia antică a provinciei este destul de redusă, cuprinzând aproximativ 80 de denumiri de aşezări, este evident că numărul acestora a fost mult mai mare, cele mai multe fiind aşezările rurale, alături de care s-au dezvoltat însă şi câteva centre urbane-oraşe. Dacă oraşele concentrează viaţa politică, culturală, meşteşugărească şi comercială a provinciei, în schimb aşezările rurale cuprind cea mai mare parte a populaţiei, îndeosebi a populaţiei autohtone, coloniştii îndreptându-se predilect spre mediul urban, unde se găsesc şi mai frecvent menţionaţi în inscripţii.

Izvoarele epigrafice sunt suplimentate de cele documentare: Geografia lui Ptolemeu menţionează 44 de aşezări dintre care unele sunt menţionate şi de alte surse de informare, putând fi identificate topografic, iar altele datează din perioada anterioară provinciei; Tabula Peutingeriana (mijlocul sec. III d. Hr.), Cosmografia

geografului anonim din Ravena (sec. VII) completează şi ele informaţia documentară.

Aşezările rurale (pagus şi vicus)

Aşezările rurale sunt atestate pe întreg teritoriul provinciei, dar răspândite inegal. Repartiţia geografică inegală reflectă densitatea populaţiei şi importanţa economică diferită a unor regiuni cu o anumită formă de relief sau mai bogate ori mai sărace în surse ale solului şi subsolului. Gradul de densitate al aşezărilor într-o zonă geografică indică, pe de o parte ponderea autohtonilor în zonă, iar pe de altă parte procesul de colonizare romană în exteriorul centrelor urbane sau militare.

Alături de villae-le rusticae, aşezările rurale de pe teritoriul Daciei romane au fost de tip pagii (pagus) şi vicii (vicus). Ambele aveau caracter agricol-pastoral, dar existau şi centre miniere sau centre cu pronunţat caracter meşteşugăresc (ex.: execuţia de ceramică-olărit).

Raritatea documentelor epigrafice şi caracterul lor lacunar face să se ştie puţin despre statutul juridic, organizarea şi administrarea aşezărilor rurale ale provinciei. Analogiile cu modul de organizare a aşezărilor rurale din alte provincii ale Imperiului, oferă totuşi unele indicii. Astfel, istoricul Gr. Florescu comparând situaţia din Dacia cu cea din Mauretania şi alte zone (provincii) cu aglomerări de origini şi etnii diferite, încă neromanizate, consideră că în administraţia satelor din Dacia, acolo unde dreptul roman era în vigoare, nu se aplica principiul colegialităţii şi al eligibilităţii, ci se recurgea la sistemul numirii unei singure persoane (principes), însărcinată cu administrarea comunei sau a acelui territorium în fruntea căruia se afla. Arheologul şi istoricul D. Tudor susţinea că administraţia rurală era realizată de organele şi serviciile oraşului pe teritoriul căruia se găseau satele, iar funcţionarii (magistri) aşezărilor rurale din territoria municipiilor erau lipsiţi de putere de iniţiativă în problemele importante, ei acţionând după dispoziţiile venite

de la conducerea oraşului. Iar satele înglobate în territorium-ul militar al unui castru erau administrate de comandantul garnizoanei ajutat probabil de un consiliu format din proprietarii rurali locali.

Cercetătorul C. Petolescu, în urma studierii unei inscripţii care se referea la aşezarea romană de la Lucidava, în care sunt menţionate curial[es] terit[orii] Luc[idavensis] care se îngrijeau de restaurarea statuii templului zeiţei Nemesis, găseşte o analogie într-o inscripţie din Dobrogea unde este amintit un loci principes quinquenalis territo[rii] Capidavensis. Statutul aşezării de la Capidava era acela de vicus, deci şi Lucidava a fost probabil tot un vicus. La conducerea aşezării de la Barboşi era atestat un quinquenalis.

Termenul de pagus indică, după majoritatea cercetătorilor, o comună rurală de tip roman, constituită pe teritoriul unui oraş cu rangul de colonia. Economic, urbanistic şi administrativ un pagus se situa imediat după municipia. Aceste comune de tip roman duceau o vie activitate economică, care favoriza posedarea a multor elemente de urbanism. De aceea, în sens economic, ele se pot numi târguri (forarerum venalium). Calitatea juridică de pagus se acorda probabil de guvernatorul provinciei. La origine, cele mai multe dintre pagii s-au dezvoltat pe vechi târguri dacice. Unele dintre aceste pagii au fost, din punct de vedere urbanistic adevărate oraşe, dar nu au putut ajunge la rangul de municipia, cauzele fiind diverse: ori nu se aflau pe teritoriul unui oraş cu rang de colonia, ori prezenţa locală a unei garnizoane impunea o conducere militară.

Deşi au existat mai multe asemenea pagii pe teritoriul Daciei, epigrafic sunt atestate doar pe teritoriul Ulpiei Traiane Sarmizegetusa: Pagus Aquensis şi Pagus Miciensis.

Pagus Aquensis (Călan, jud. Hunedoara) este prima localitate atestată epigrafic între Sarmizegetusa şi Apulum, tabula Peutingeriana menţionând-o sub numele de Ad Aquas. Aici s-a format o aşezare civilă datorită izvoarelor

termale existente în zonă şi a carierelor de piatră din apropiere. Poziţia juridico-administrativă a aşezării de la Aquae este relevată de inscripţia în care este menţionat un anume C. Iulius Marcianus, decurion colonia Sarmizegetusa şi praefectus pagi Aquesensis. Rezultă că era un pagus pe teritoriului capitalei condus de un praefectus care era în acelaşi timp şi decurion al Ulpiei Traiane. Aşezat într-o zonă muntoasă, lipsit de resurse naturale, acest pagus nu a avut forţa economică de a se ridica la rangul de municipia.

Pagus Miciensis (Veţel, jud. Hunedoara) este cel mai important pagus cunoscut până acum în Dacia. El era un târg de graniţă care avea un dublu rol: economic şi militar. Aici se făceau schimburi comerciale cu iazigii de peste Tisa, iar puternica garnizoană ce staţiona la Micia controla zona minieră a munţilor Apuseni şi asigura siguranţa plutelor care coborau pe Mureş.

Tot la Micia s-a creat şi o statio cu caracter vamal care vămuia toate mărfurile supuse taxei tranzitând pe Mureş spre vărsarea sa ori venind de la iazigi. De asemeni, Micia dispunea de un mic port în care acostau ambarcaţiunile care transportau mărfuri din Dacia spre Dunăre, pe Tisa. Pagus-ul avea şi un important rol de apărare, indicat de marele castru de aici şi de puternica garnizoană care-l ocupa: cohors II Flavia Commagenorum, venită din Orient şi Mauretania.

Din punct de vedere al urbanisticii şi arhitecturii, Micia era un adevărat oraş. Se găseau aici therme romane, amfiteatru, templu.

Studiind urbanistica de al Micia, cercetătorul Liviu Mărghitan a ajuns la concluzia că prezenţa capitelelor de marmură, fragmentelor de coloană, a hypocaustusului, pardosirea camerelor cu mortar, prezenţa ceramicii fine, a paharelor de sticlă, atestă caracterul unei localităţi tipic urbane. În nici una din locuinţele cercetate nu s-au găsit ţigle sau cărămizi cu inscripţii militare care să ateste existenţa unei unităţi militare aici, ceea ce dovedeşte că

localitatea civilă s-a dezvoltat independent de castrul roman. Se poate spune că între deceniile II şi III ale sec. III d. Hr. Este perioada în care pagusul Micia, din aşezare rurală devine o aşezare asemănătoare oricărui oraş din Dacia. Chiar şi prin existenţa celor doi magistri corespunzători duumvirilor, pagusul de la Micia se deosebea de celelalte aşezări rurale. Cercetătoarea Lucia Ţeposu-Marinescu crede că termenul de pagus pentru Micia ar trebui abandonat. Micia ar trebui să fie considerată un district din teritoriul unei colonia. Cercetătoarea consideră că pentru magistri de la Micia nu există nici o dovadă a legăturilor cu metropola, deci nu se ştie dacă aceştia au fost numiţi de către ordo decurionum al capitalei sau erau aleşi de veterani et cives romani.

Vicus-urile sunt a doua categorie importantă de aşezări rurale. Sunt foarte puţin cunoscute din punct de vedere topografic şi administrativ. Prin vicus se desemnează de obicei o mică comună rurală, un sat organizat după tip roman, populat de colonişti, veterani, peregrini sau necetăţeni. Conducerea aşezării aparţinea unui magister fără importanţă politică, sediul administrativ fiind propria-l locuinţă. Au prosperat vicus-urile din regiunile agricole înfloritoare şi de pe noile drumuri de comerţ ocupate în general de colonişti.

Izvoarele literare şi epigrafice menţionează multe asemenea aşezări, dar la cele mai multe nu li se cunoaşte precis statutul juridic de vicus-uri. Prezentarea unora dintre ele permite o mai bună înţelegere a organizării şi importanţei lor.

În Banat, pe drumul care duce de la Lederata la Tibiscum sunt amintite aşezările: Arcidava (Vărădia), Centrum Putei (Surduc), Caput Bubali (Delineşti), Berzobis (Berzovia), Aizis (Ezeriş). Pe drumul ce pornea de la Diema şi care, unindu-se cu primul, ducea la Sarmizegetusa se aflau localităţile: Ad Mediam (Mehadia), Praetorium (Plugova), Ad Pannonis (Gornea).

În Oltenia sunt amintite: Admutrium (Butoieşti), Pelendava, (Mofleni), Acidava (Enoşeşti), Rusidava (Momoteşti). Pe valea Oltului, de la sud spre nord erau aşezările de la Pons Aluti (Ioneştii Govorei), Buridava (Stolniceni), Pons Vetus (Câineni), etc.

În Transilvania sunt de asemenea nenumărate aşezări cu caracter rural: Cedonia (Guşteriţa), Lacidava, Brucla (Aiud) şi Salinae (aşezare în care se exploata sarea) – ambele între Apulum şi Potaissa. Între Napoca şi Porolissum se aflau: Optatiana (Gârbou), Zargiana (Zutor), Cersie (Romita). Între Apulum şi Sarmizegetusa sunt menţionate de izvoare: Germisara, Aquae, Petrae şi Burticum.

În Munţii Apuseni, datorită tăbliţelor cerate, există informaţii despre unele aşezări: vicus Pirustarum, care era situat lângă castrul de la Alburnus Major. Era un sat de mineri iliri aduşi din Dalmaţia pentru exploatările miniere din Munţii Apuseni. În Dalmaţia aşezările purtau numele de castella şi erau conduse de un princeps, fiind organizate în collegia. Se pare că o astfel de organizare dalmată a fost la Pirustarum.

Pe teritoriul oraşului Turda de astăzi a existat un vicus Patanissensium – sat de colonişti (sau poate de autohtoni) care a precedat faza de municipiu a Potaissei.

O inscripţie din timpul lui Gordian III semnalează existenţa unui vicus Anartorum pe graniţa de vest a Daciei, localizat la Almaşul Mare, în apropierea castrului de la Bologa, vicus considerat de unii cercetători, pe baza materialelor arheologice de aici, drept sat de autohtoni. Aşezările de la Germisara şi Herculane, deşi au rol de staţiuni balneare pot fi interpretate tot ca vici. Ele dispun de ape termale vindecătoare şi s-au constituit în scopul valorificării acestor ape, cu amenajări speciale numite thermae.

Istoricul Ulpian preciează că localităţile Napoca şi Potaissa au fost vicus-uri înainte de a deveni municipii.

Constatând numărul mare de aşezări cu nume dacic C. C. Giurăscu susţinea că pe locul unor aşezări dacice s-au

cristalizat aşezări de tip roman şi că în cuprinsul acestor aşezări, elementele romane coexistă cu cele autohtone majoritare.

Un loc aparte între aşezările de tip vicus îl reprezintă cele formate în imediata apropiere a castrelor militare. Construirea fortificaţiilor cât şi instalarea armatei romane a fost urmată concomitent de instalarea unor construcţii şi clădiri cu caracter semicivil care aparţineau unor mici negustori, meşteşugari sau familiilor soldaţilor care însoţeau trupele în momentul transferării lor.

În literatura de specialitate aceste aşezări sunt numite Vici militari, Auxiliar vici, Kastellvici. În această categorie intră şi vicusul de la Tibiscum (Jupa) atestat pe malul stâng al Timişului. Cercetările de aici au dus la concluzia că organizarea vicusului începea odată cu ridicarea castrului auxiliar, când se luau măsurătorile, se stabilea o zonă în apropierea castrului şi se împărţea terenul în loturi mici pentru case şi pentru diferite clădiri publice. Aşezarea era dispusă în jurul unei pieţe, unde se aflau ateliere meşteşugăreşti, brutării, cârciumi, prăvălii care deserveau populaţia.

Se întindea pe o suprafaţă de 12 hectare, cu clădiri dispuse la 1,5-2 m una de cealaltă. Vicusul militar de la Tibiscum a cunoscut mai multe faze de dezvoltare. În jurul său a fost construit un sistem de apărare făcut în două faze: în prima era apărat de un val de pământ cu două şanţuri de apărare, iar în cea de-a doua fază se ridica un zid de incintă. Se pare că apogeul acestei aşezări îl reprezintă prima jumătate a sec. III, când aşezării civile i s-au adăugat multe elemente de urbanism şi a cunoscut o mare extindere, stabilindu-se aici prima generaţie de veterani şi au fost atraşi un număr mare de colonişti. Se poate presupune că populaţia sa ajungea la 3000-3500 de locuitori din care 2000 reprezentau soţiile şi copii soldaţilor. El a avut rol în formarea centrului urban de pe malul drept al Timişului care în sec. III ajunge la rangul de municipiu.

Cunoaşterea unor astfel de vicusuri este utilă, deoarece asemenea aşezări pregătesc urbanizarea provinciei, contribuind totodată la romanizarea sa.

Tot cu caracter militar sunt aşezările numite stationes, situate de-a lungul drumurilor şi în punctele de control de graniţă. Există stationes vamale, militare, fiscale şi de poştă.

La Căşei pe Someş s-a descoperit o inscripţie datând din anul 239. Ea menţionează o unitate administrativ teritorială (regio) sub jurisdicţie militară precum şi funcţia militară pe care a obţinut-o personajul de la Napoca concomitent cu comanda militară asupra unei regiuni.

Tot o staţie militară este atestată şi la Cioroiul Nou dar statutul juridic al acestor tipuri de aşezări rămâne necunoscut.

Există vicus-uri în care se găsesc urme de construcţii din piatră, cărămidă, olane, ţigle fragmente de terra sigilata, monede, inscripţii, instalaţii de hypocaustus. Aceste aşezări care reflectă o vie activitate economică au luat naştere în cea mai mare parte prin colonizarea romană. În alte vicus-uri construcţiile din piatră lipsesc, locul lor fiind luat de bordeie simple din pământ, altele modeste din lemn, împletite din nuiele, având în inventar ceramică rudimentară, în care se constată o „slabă activitate economică”. Acestea au fost interpretate ca aparţinând populaţiei autohtone. Dovada concretă pentru caracterul lor independent o formează printre altele perpetuarea unor forme de cultură materială şi spirituală din timpul Daciei independente, care se întâlnesc în acelaşi strat de cultură romană şi în aceeaşi locuinţă sau groapă de provizii, laolaltă cu unele produse superioare, unele aduse sau făcute în Dacia de către romani.

Un exemplu de astfel de aşezare este cea de la Obreja, la 20 km de Apulum. Cercetarea făcută în aşezarea şi cimitirul de la Obreja a dus la concluzia că în teritoriul care aparţine leg XIII Gemina de la Apulum există în plină epocă romană un sat de daci autohtoni care au practicat modul de viaţă şi

obiceiurile avute înainte de cucerire, dar care au primit din abundenţă numeroase produse şi influenţe romane.

Vicus-urile autohtone se aflau mai ales în ţinuturile izolate, cu pământ slab productiv sau în zonele periferice depărtate de oraşele şi castrele militare sau de principalele căi comerciale. Aceste sate ale autohtonilor se prezintă diferit de cele ale coloniştilor având o notă de conservatorism şi în majoritatea cazurilor având un caracter agricol-pastoral.

Vicus-ul autohton era însă mult mai înapoiat din punct de vedere economic, cultural şi aceasta se datorează şi faptului că pământurile cucerite de la daci erau împărţite conform cu interesele stăpânilor. De asemeni minele, salinele, carierele de piatră, păşunile toate intrau în patrimoniul împăratului. Satului dac îi mai rămânea cel mai sărăcăcios pământ şi foarte puţine posibilităţi de dezvoltare şi de aceea rămânea în urma vicus-ului roman.

Beneficiarii veniturilor obţinute de pe seama aşezărilor rurale erau doar câţiva proprietari funciari, colonişti, veterani.

Prin prezenţa unui magistrat numit de consiliul oraşului se urmărea obţinerea a cât mai multe venituri de pe seama vicus-urilor din teritoriul lor. Oraşele îşi dădeau tot interesul ca ele să fie cât mai bine organizate şi supravegheate totodată de garnizoanele militare.

Se poate concluziona că, prin faptul că fiecare aşezare rurală din Dacia urma planul unei aşezări tipic romane, prin intensa viaţă economică, socio culturală şi uneori prin elementele de urbanism, prin schimburile şi interferenţele pe care le-au avut cu autohtonii, vicii şi pagii au fost celulele economice ale statului roman şi principalii piloni ai romanităţii în Dacia.

Villae rusticae în Dacia Romană După cucerirea Daciei, coloniştii veniţi din alte provincii sau proveniţi din rândul veteranilor s-au instalat – parte din ei – în mediul rural, pe parcelele de pământ obţinute de la stat.

Condiţiile concrete ale noii provincii au determinat tipul de proprietate funciară. „În Dacia Romană predomina proprietatea funciară mică şi mijlocie. Marile latifundii imperiale sau private, de felul celor cunoscute în Italia sau în alte provincii întinzându-se pe mii de jugăre, în Dacia nu sunt documentate. Cu timpul însă, după jumătatea sec. al II-lea, se formează totuşi probabil şi aici proprietăţi funciare mai mari, mai ales în teritoriile oraşelor. Cei mai mulţi dintre membri ordinului decurionilor erau proprietari de pământ. Ei şi-au rotunjit cu timpul proprietăţile provocând ruinarea micilor proprietăţi ţărăneşti" (M. Macrea, Viaţa în Dacia Romană, Bucureşti 1969, p.293).

Coloniştii şi veteranii şi-au ridicat case pe loturile primite. Cu timpul, în funcţie de mărimea şi rentabilitatea lotului şi sub ocrotirea permanentă a statului roman, unele din aceste proprietăţi vor deveni „gospodării bine închegate, unităţi de exploatare agricolă, locuite permanent, cu o serie de construcţii anexe împrejmuite de cele mai multe ori, situate la o anumită distanţă de oraşe sau sate, producând astfel nu numai pentru gospodărie ci şi pentru piaţă". Astfel de gospodării sunt cunoscute de autorii antici şi în literatura de specialitate sub numele de villae rusticae. Numărul descoperirilor semnalate (prin cercetări arheologice de suprafaţă) drept villae rusticae în Dacia se ridică până la 100, dar certe se pot considera în jur de 25-30 de asemenea gospodării.

După planul constructiv şi după materialele arheologice descoperite sunt considerate villae rusticae cele de la Deva, Hobiţa-Grădişte, suntămărie Orlea, Mânerău (jud. Hunedoara), Aiud, Răhău (jud. Alba), Apahida, Ciumăfaia (jud. Cluj), Gârbou (jud. Sălaj). Identificate doar pe baza unor observaţii făcute pe teren sau mici sondaje sunt la: Lesnic (jud. Hunedoara), Straja (jud. Alba), Chinteni, Dezmir (Criseni), Jucul de Sus, Viştea (jud. Cluj), Şeica Mică (jud. Sibiu), Darju şi Inclăceni (jud. Harghita) în

Transilvania, Cernaţi (jud. Mehedinţi), Cioroiu Nou (jud. Dolj), Corabia şi Cilieni (jud. Olt).

Alte descoperiri considerate drept villae rusticae nu îndeplinesc aceste caracteristici (Ex. Cele de la Ighiu – Alba şi Cinciş – Cerna – Hunedoara), cu câte o singură clădire (la Inghiu – cu elemente arhitecturale impunătoare, la Cinciş – lipsind sistemul de încălzire) la ambele construcţii lipsind anexele absolut necesare unei economii agrare, dar având în apropiere modeste aşezări cu cimitirul mic adiacent pentru lucrătorii folosiţi în exploatarea unor cariere de piatră sau mine de fier, sunt mai de grabă sedii administrative ale acestor exploatări.

Alte descoperiri – la Apahida, Dezmir şi Aiton (jud. Cluj) – aflate în apropierea marelui oraş (Napoca) şi având doar câte o clădire, sunt de fapt villae suburbanae (sau au putut servi drept mansion, ori au aparţinut unor gospodării modeste, care nu au depăşit cerinţele minime ale unei familii). În zona Banatului, în apropierea Diemei s-au descoperit villae rusticae, încă insuficient cercetate. La Eşelniţa punct „Valea Mala”, la Jupalnic care era prima aşezare dinspre Diema spre Ad Mediam.

În provincia Dacia, villae-le rusticae erau situate în apropierea marilor artere de circulaţie, în văile laterale sau pe terasele dealurilor. Reprezintă gospodării de ţară de mari dimensiuni, închise într-o curte întărită, având în proprietate culturi agricole, pomi fructiferi, păşuni care asigurau proprietarului venituri. De obicei stăpânii locuiau la oraş. În absenţa lor, muncile erau dirijate de un om de încredere (cel mai adesea sclav – vechil numit servus villicus sau actor). Produsele obţinute erau valorificate parte din ele pe pieţele târgurilor şi oraşelor din vecinătate.

Prin modul de aşezare şi tehnica construcţiilor, villae-le rusticae din Dacia se încadrau în tipul de villae rusticae cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte, întâlnite în Italia şi în Africa, îndeosebi în provinciile de nord ale Imperiului, în Gallia şi în provinciile dunărene.

Zidurile de incintă descoperite (Hobiţa-Grădişte, Ciumăfaia, Deva, etc.) sunt construite din pietre legate cu mortar în tehnica opus incertum, groase de 0,70-0,90 m. Se urma un traseu rectiliniu încadrând o arie dreptunghiulară (Deva) sau se urmăreau forme de relief (Ciumăfaia, Hobiţa-Grădişte). Suprafaţa integrată în incintă era cuprinsă între 0,26 şi 3,00 ha (suntămărie Orlea).

Clădirile – în zona centrală se afla clădirea principală (locuinţa proprietarului). Uneori în zona centrală se mai afla şi o clădire secundară (Ciumăfaia, Hobiţa). Restul construcţiilor dependente (totalul construcţiilor ajungând, până în prezent, la cinci în cadrul unei villae) sunt înşiruite în jurul celor două clădiri şi lipite de zid.

Locuinţa proprietarului (clădirea principală) se afla în partea centrală a incintei. Nu este niciodată lipită de zidul de incintă. Clădirea are formă patrulateră (dreptunghiulară cel mai adesea) cu un perimetru relativ mic, între 350-600 mp. Zidurile clădirilor erau din pietre legate cu mortar în opus incertum, fiind folosite uneori cărămizi, lespezi sau lemn. Zidurile exterioare aveau grosimea de 0,40-0,80 m; iar cele interioare 0,40-0,50 m (în interior unii pereţi erau doar din cărămidă). Faţadele erau decorate de la caz la caz cu porticuri (Aiud), abside exterioare, segmente de ziduri ieşind în exterior şi susţinând, cu ajutorul unor stâlpi de lemn, acoperişuri de exterior mult prelungite. Acoperişul clădirii este în două pante, conform prescrierilor arhitecţilor epocii.

Clădirile aveau între 5 încăperi (Hobiţa) şi 12 (Mânerău), construite într-o singură fază sau două faze – mărirea clădirii, refaceri, etc. (Ciumăfaia, Apahida). La suntămărie Orlea clădirea avea trei faze. În interiorul clădirilor s-au găsit instalaţii pentru apă sau baie. Încăperile erau padimentate, unele fiind pardosite cu mozaic de lut ars sau cărămizi. Unele aveau pe pereţi ornamente reliefate din stuc (Apahida) sau tencuială pictată. Toate locuinţele au fost acoperite cu ţiglă şi olane.

Privitor la rolul încăperilor din casă, existau camere de locuit, bucătării şi dependinţe utilitare. La toate clădirile centrale din villae a fost descoperită o cameră mai mare care prin poziţia centrală şi prin numărul mare de fragmente de ţiglă din interior era probabil atrium-ul redus la o mică curte interioară ce oferea lumină celorlalte încăperi.

Construcţii anexe – de la una la patru clădiri anexe. Construite din piatră şi mortar în opus incertum, mai rar cărămidă şi mortar sau din lemn. Cele mai multe anexe sunt plasate ce-a lungul zidului de incintă şi lipite de acesta. La toate villaele rusticae descoperite clădirile anexă erau dreptunghiulare, formate din una până la trei încăperi, unele fiind padimentate. Majoritatea sunt acoperite cu ţiglă (un singur caz – Deva – cu şindrilă). Uneori anexele sunt de mari dimensiuni, depăşind chiar clădirea principală, cuprinzând locuinţe pentru personal auxiliar sau slujitori, ateliere, adăposturi pentru animale sau magazii pentru cereale.

Există anexe care se pare că au destinaţie specială: la Deva, o anexă patrulateră avea funcţia de post de observaţie; la Hobiţa-Grădişte poziţia, spaţiul şi confortul pe care îl oferea indică posibila locuinţă a unui villicus.

Se poate constata faptul că villaele rusticae din Dacia erau asemănătoare cu cele din nordul Imperiului roman atât prin planul şi tehnica construcţiilor cât şi prin materialul utilizat. Construite îndată după cucerire, cele mai vechi villae rusticae (Deva, Hobiţa, suntămărie Orlea, Şeica Mică) erau de dimensiuni modeste, fiind formate doar dintr-o casă de locuit şi câteva anexe. Cu timpul (cele construite mai târziu sau prin lărgirea celor vechi), vor constitui unităţi agricole bine închegate, ajungând la maxima dezvoltare în perioada Severilor. Dar prin dimensiunile lor villaele rusticae din Dacia nu au depăşit niciodată limita unor domenii mijlocii.

Caracterul agricol al acestor edificii este cert documentat de inventarul lor (unelte agricole), situarea în zone fertile

rurale ale provinciei, în apropierea surselor de apă naturale necesare oamenilor şi animalelor. Unele însă au caracter mixt, meşteşugul secundar având însă o importanţă mai scăzută. Ex. Villa rustica din apropiere de Corabia – avea un cuptor de olar aparţinând probabil unui atelier de produse ceramice care producea şi lucernae imitate după cele cu ştampilele Ianuarius şi Flavius, doi producători din nordul Italiei şi Pannoniei; la Deva, într-o anexă s-au descoperit pietre de râşniţă -moară primitivă.

Proprietarii acestor villae sunt în primul rând veteranii. Se adaugă colonişti, peregrinii sau chiar autohtonii. Ei îşi recrutau mâna de lucru dintre localnicii din zonă, folosindu-l ca muncitori sezonieri sau angajaţi permanenţi. Aşa se explică prezenţa în inventarul ceramic al unora dintre villae (Aiud, Deva, Mânerău) a ceramicii dacice. Ca urmare, locuirea villaelor era permanentă. Uneori, activitatea economică era dirijată direct de stăpâni (ex. Aedicula de la Şeica Mică – indicând participarea efectivă a proprietarului la muncile câmpului). Proprietarii sau locţiitorii acestora căutau să-şi facă viaţa cât mai plăcută, imitând în condiţii diferite, ale casei de la ţară, confortul şi traiul din domus urbana prin sisteme de încălzire, băi, pictarea şi ornamentarea pereţilor. Inventarele descoperite sunt obiecte de factură romană, de la ceramică, unelte agricole de metal (fier de plug, seceri, etc.) şi din piatră (râşniţe), obiecte de cult (statuete din bronz la Deva, şapte altare din piatră la Ciumăfaia dedicate divinităţilor romane, inscripţii funerare), monede, stilus de bronz pentru scris, cărămizi cu ştampila L. D. P. Toate indică faptul că villaele rusticae din Dacia, prin gradul lor de romanizare, constituie (alături de caracterul economic al lor) surse de răspândire în mijlocul masei de autohtoni a civilizaţiei şi culturii romane. Ele îşi aduc, deci, aportul substanţial atât la crearea romanităţii rurale cât şi a stabilităţii şi evoluţiei social-economice şi politice a provinciei Dacia.

Urbanizarea provinciei Dacia Prin procesul de urbanizare se înţelege acel proces istoric în cursul căruia ansamblul aşezărilor de pe un teritoriu dat capătă o formă complexă, ierarhizată şi diversificată funcţional. Deci, urbanizarea romană a Daciei a fost acel proces istoric reprezentând un aspect al procesului mai amplu de romanizare, integrat în timp etnogenezei româneşti.

Istoricii antichităţii au elaborat un model de oraş specific, adecvat societăţii antice, cunoscut sub denumirile antice de polis, civitas, municipium. „Cetatea antică” – modelul municipal la nivelul cel mai general este un oraş-stat, constituit din cetăţeni liberi, bucurându-se de „libertas” (autonomie deplină internă şi externă), conducându-se singur şi folosind un teritoriu propriu, având aceeaşi condiţie ca şi aşezarea urbană propriu-zisă, care era capitala şi cel mai însemnat centru dintre mai multe care formează teritoriul.

Cucerirea romană a surprins regatul dac în plin proces de dezvoltare a unui sistem de aşezări diversificate şi ierarhizate, cu pronunţate tendinţe de urbanizare, dar şi cu forme specifice clar definite de cele din sudul greco-roman dar şi de vestul celtic. În cadrul acestui sistem se distinge un nivel maxim, caracterizat de o dezvoltare planificată, de amplasarea în locuri greu accesibile, de arhitectura monumentală, de amenajări edilitare importante, precum şi de efortul relativ însemnat prestat pe o durată de timp restrânsă, pentru realizarea aşezărilor urbane. Nivelul este dovedit de grupul de cetăţi din piatră ale ansamblului din Munţii Orăştiei precum cele de la Piatra Craivii, Polovragi, Tilişca, Râşnov, Jigodin – Cetatea Zânelor. Dintre acestea, ansamblul din Munţii Orăştiei (Grădiştea Muncelului, Costeşti, Blidaru, Piatra Roşie, Vârful lui Hulpe, Feţele Albe) – constituie un ansamblu unitar, care are un caracter urban, atât prin diversificare funcţională cât şi prin sectorizarea şi ierarhizarea zonelor locuite. Celelalte cetăţi de piatră reproduc la o scară restrânsă caracteristicile

„cetăţii regale” respectiv ansamblului din Munţii Orăştiei: acelaşi plan constructiv, utilizând spaţiul montan accidentat, aceleaşi tipuri arhitecturale, aceeaşi tehnică de construcţie, situarea lor în afara căilor de comunicaţie, dar în apropierea unui drum important. Cele mai multe sunt centre administrative, militare şi religioase ale zonei (districtului, circumscripţiei) cum sunt Tilişca, Căpâlna, Boiţa, Bâtca Doamnei, altele sunt predilect centre economice (Piatra Craivii).

Nuclee cu funcţii diferenţiate şi rol de centre ale unor zone întinse pare să fi fost cetăţile de pământ din Câmpia Dunării şi Podişul Moldovenesc: Popeşti, Tinosul, Poiana, Brad la care se adaugă Pecica (jud. Arad). Sunt aşezări cu veche tradiţie şi cu o dezvoltare ocupând o îndelungată perioadă istorică, iar prin plasarea lor geografică puteau supraveghea importante drumuri strategice şi comerciale. Planul lor conţinea o acropolă fortificată (cu val de pământ, cu palisadă şi şanţ), în care erau situate şi edificiile publice precum şi sanctuarele şi atelierele meşteşugăreşti, alături de care se afla aşezarea „joasă” (civilă) şi necropola de incineraţie (tumulară sau plană). Aceste cetăţi nu reprezintă trăsături urbane atât de pronunţate, dar se situează într-o etapă de trecere de la locuirea sătească, specifică comunităţilor agrare, la o formă de organizare urbană. Sunt aşezări compacte, compuse dintr-un număr restrâns de locuinţe (ex. Marca, Arpaşu de Sus) plasate pe un mic pinten de terasă, fortificate cu val, palisadă şi şanţ şi supraveghind de la distanţă un drum.

Ultimul nivel de aşezări dacice este reprezentat de aşezări mici, răsfirate, deschise, amplasate pe malul unor ape curgătoare: Comana de Jos, Slimnic, Vlădicească.

Istoricul Radu Florescu afirmă că în tipologia şi evoluţia aşezărilor şi locuirii în cultura dacică a putut fi sesizat un proces îndelungat de diversificare şi de diferenţiere ierarhică a tipurilor de aşezări, dar că acest proces a cunoscut o puternică accelerare în perioada regatului. În

vremea lui Decebal se pare că această dezvoltare a oferit baza pentru o reformă administrativă: cetăţile conduse până atunci de reprezentanţii aristocraţiei locale au fost subordonate unor funcţionari regali.

Fenomenul de urbanizare dac de tip „oppidari” s-a desfăşurat sub influenţe mediteraneene, dar adaptate concepţiei de viaţă a unei societăţi ce ieşea din sfera organizării gentilice. Dezvoltarea unor aşezări fortificate – sediu al uniunilor de triburi este urmată de crearea sistemului de cetăţi din jurul capitalei politice a statului dac din Munţii Orăştiei. Abia în cetăţile dacice din jurul capitalei apar elemente de urbanism. Fenomenul va fi întrerupt prin cucerirea romană, care va aduce pe teritoriul dacic întreaga experienţă de colonizare şi urbanizare a Romei.

Urbanizarea romană a întrerupt procesul incipient dacic, de care nu a ţinut cont. Particularităţile urbanizării provinciei Dacia sunt tocmai o consecinţă a adaptării urbanismului roman la realităţile etno-lstorice găsite aici. Provincia Dacia fiind printre ultimele create de către Imperiu, toate mecanismele de asimilare utilizate de Imperiu – colonizare, urbanizare, romanizare – ating forme optimizate funcţional.

Fenomenul urban grec nu a produs elenizarea mediului autohton geto-dac. Oraşele greceşti urmăresc propria dezvoltare economică şi socială, asigurând coloniilor condiţii de viaţă proprii metropolei, într-un teritoriu în care continuă să trăiască populaţia autohtonă în forme organizate specifice. La cucerirea teritoriilor geto-dacice din sudul Dunării, Imperiul roman va ţine cont de dualismul dezvoltării „urbane” a acestora. Oraşele greceşti pontice vor continua să existe cu un regim de civitates foederate sau civitates stipendiariae, bucurându-se în acest cadru juridic de privilegii care le asigurau dezvoltarea tradiţională în condiţii de securitate sporită, lărgindu-le posibilităţile de prosperitate.

Teritoriul daco-getic dintre Balcani şi Dunăre (Ripa Thraciae) va fi obiectul urbanizării de tip roman, transpus la realităţile specifice, mult mai asemănătoare celor din Dacia nord-dunăreană.

Urbanizarea este termenul modern utilizat pentru a defini politica imperială de constituire a unor centre urbane de drept roman sau peregrin. Cu rare excepţii (Sarmizegetusa romană, Aquae în Dacia inferioară) se dovedeşte arheologic că mai toate oraşele provinciei s-au edificat pe, sau în apropierea, vetrelor unor aşezări dacice mai vechi; ceramica arată categoric această continuitate de viaţă, în timp ce numele autohtonilor din inscripţiile provinciei pot fi uşor confundate cu ale coloniştilor traci veniţi de la nord de Dunăre. Doar printr-o asemenea permanenţă se poate explica toponimia dacică păstrată masiv în oraşele, târgurile şi satele provinciei romane. Ptolemeu (Geografia, III, 8) descrie pentru Dacia populaţiile care locuiau aici, fără să indice oraşele care aparţin fiecăreia dintre ele. Prin faptul că Ptolemeu menţionează printre populaţiile din Dacia, alături de câteva nume autentice de triburi (anarţii, costobocii, tauriscii, biephii, ciagisii, piephigii) şi nume derivate din al unor aşezări dacice, permite ipoteza că el a dispus de o sursă documentară privind provincia în care erau indicate unităţi teritoriale în jurul unor centre, cel puţin cu numele autohton dacă nu şi cu o comunitate majoritar autohtonă. Faptul că printre localităţile menţionate în listă (Geografia, III, 8, 4) nu se găsesc oraşele Buridava, Potula, Cauca, etc., iar pe de altă parte în lista populaţiilor lipsesc comunităţi atestate de alte izvoare (Apulii, Sucidavensii, Cumidavensii) a fost unul din argumentele neîncrederii cercetătorilor în veridicitatea descrierii lui Ptolemeu. Din prezentarea oraşelor lipsesc de asemenea date despre statutul fiecărui oraş în parte, iar neidentificarea pe teren a celor mai multe din aşezările menţionate (şi necercetarea sistematică a celor localizate) au mărit neîncrederea faţă de afirmaţiile geografului antic.

Importante pentru localizarea centrelor urbane şi a aşezărilor rurale sunt şi alte două izvoare documentare: Tabula Peutingeriana (sec. III d. Hr.) care asigură localizarea multor stationes şi mansiones pe drumurile imperiale ale provinciei (cu erori de cifre rutiere) şi compilaţia cartografică a unui scriitor (geograf?) anonim din Ravena (sec. VII d. Hr.).

În condiţiile impreciziei izvoarelor documentare specialiştii apelează în problema urbanizării Daciei exclusiv la documentele epigrafice. Totuşi, informaţia epigrafică este parţială, marea majoritate a monumentelor găsindu-se în marile centre urbane moderne, în urma descoperirii, adunării şi depozitării lor începând din Renaştere până în epoca modernă. Numărul relativ redus de inscripţii găsite în restul teritoriului Daciei se poate datora absenţei lor în mediul rural, dar şi faptului că nu au fost descoperite prin lucrări moderne, sau au fost pierdute de-a lungul timpului, fără să se semnaleze descoperirea lor. Inscripţiile descoperite nefiind emanaţia unor instituţii juridice, termenii de redactare a lor nu sunt suficient de precişi pentru a defini juridic statutul aşezărilor menţionate în text. Ex. Între inscripţiile din Dacia nu există nici una care să confirme existenţa unor civitates. În mediul geto-dacic civitas apare doar în cazul Ausdecenses pe un act de hotărnicie, emanaţie a administraţiei provinciale. Pentru Dacia romană lipsesc astfel de documente. În inscripţiile cu utilizare publică apare VICUS – ca centru al unei comunităţi, cum este cazul acelui R_um VICUS ANARTORUM de pe miliarul de la Amlaşul Mare, interpretat drept Ruconium din lista lui Ptolemeu.

Odată cu venirea romanilor se fundează primele oraşe din Dacia. Fiecare din aceste oraşe se bucură de protecţia unei divinităţi, căreia i se rezerva un sanctuar de seamă (Esculap şi Hygea la Apulum Fortuna la Romula, Nemesis la Sucidava, etc.). Oraşele se întrec în căutarea de patroni

puternici politic şi pecuniar, cărora le oferă magistraturi onorifice, laice şi religioase, monumente epigrafice şi statui.

În timp, urbanizarea Daciei coincide cu punctul culminant atins de urbanizarea în Imperiu, pe vremea Antoninilor şi Severilor (îndeosebi Septimius Severus). Statistic se constituie un oraş cu rang de colonia sub Traian (Colonia Dacica), două cu statut de municipium sub Hadrian (Drobeta şi Napoca) alte două cu statut de municipium sub Marcus Aurelius (Apulum – Partoş şi Romula) şi şase sub Septimius Severus (Apulum -Cetate, Potaissa, Porolissum, Diema, Tbiscum, Ampelum). După unii cercetători (R. Florescu) procesul de urbanizare al Daciei romane comportă trei probleme specifice: g) Cum şi când au apărut noile oraşe; h) Tipologia oraşelor romane din Dacia; i) Modul în care în jurul oraşelor s-a constituit o reţea de aşezări, diferenţiată funcţional şi ierarhic şi locul pe care această reţea l-a ocupat în viaţa provinciei.

1) Cu excepţia Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, cele mai vechi oraşe romane din Dacia apar pe vremea împăratului Hadrian. Drobeta se dezvoltă în vecinătatea podului lui Apollodor, fiind municipium Aelium Hadrianum. Pe columna lui Traian scenele XCIX – C redau întâlnirea lui Traian, chiar lângă pod, cu reprezentanţi ai populaţiei barbare în faţa unui oraş cu sanctuare, amfiteatre şi zid de incintă. Se pare că în momentul construirii podului peste Dunăre în 102 s-a creat aici un oraş civil diferit de Castellum, acesta fiind, cel căruia Hadrian îi acordă statut de municipiu. Romula, municipiu tot din timpul lui Hadrian. Aici a existat iniţial doar un agger şi fassa, înconjurând o suprafaţă de 216x182 m. Istoricul D. Tudor considera că în interiorul acestei incinte s-a creat oraşul, prin colonizare de veterani apoi, ca urmare a dezvoltării sale, prin construirea zidului de incintă. În sec. III s-a construit manu militari o incintă de pământ care cuprindea în interiorul său locuirea dezvoltată în jurul incintei timpurii. Acordarea statutului de municipium aşezării de la Napoca de către Hadrian

dovedeşte existenţa aici, imediat după cucerire a unui vicus care s-a dezvoltat spre statutul de oraş roman. Acestei prime etape de urbanizare trebuie să-l fie inclusă şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa, prima şi singura coloniae creată din start cu acest statut, aşezată într-o poziţie centrală şi la un important nod de drumuri, servind drept nucleu organizatoric al întregii provincii. Ridicarea canabaelor castrului de legiune de la Apulum la rang de municipiu sub Marcus Aurelius reprezintă ultimul episod al primei etape de urbanizare, respectiv de constituire a reţelei fundamentale urbane a Daciei. Pe această bază ia avânt viaţa economică şi socială care, la rândul său, adânceşte procesul de urbanizare. Centrele urbane existente se lărgesc ca spaţiu, cresc ca număr de populaţie, îşi diversifică activităţile economice, se diferenţiază populaţia. Alături de aceste centre apar noi centre urbane. Efectul este consacrarea oficială în promovarea urbană din timpul împăratului Septimius Sever, când primesc regim juridic de municipiu şase oraşe dacice – Diema, Tibiscum, Apulum, Potaissa, Porolissum, Apulum -oraşul civil, iar alte trei municipii – Apulum – oraşul militar, Drobeta, Romula – sunt ridicate la rang de coloniae. Această etapă de urbanizare coincide şi ea cu alte măsuri de organizare administrativă, militară, rutieră a provinciei. Astfel, recunoaşterea statutului de oraş apare ca o măsură de integrare a unor realităţi locale în sistemul general al Imperiului. 2) În cadrul tipologiei oraşelor romane din Dacia un loc îl ocupă planul de tip centralizat al Coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa, patrulater aproape pătrat, cu o reţea de străzi octogonală, generată de cele două axe mediane cu rol de magistrale, forumul ocupând unul dintre cvartalele centrale. Oraşul are o suprafaţă de mărime medie. Încă de timpuriu locuirea şi unele instituţii publice s-au amplasat în afara zidurilor constituind cartiere întregi de-a lungul unor artere care prelungeau reţeaua stradală din interior. Cele mai multe oraşe însă, dezvoltate din canabae, evoluează în

contact direct cu lagărul fortificat al trupei pe lângă care fiinţează. De obicei una sau două dintre magistralele lagărului se prelungesc în canabae şi generează o reţea octogonală, bază a organizării habitatului din oraşul militar. Dar planificarea urbană a canabaelor ţine seama, într-o măsură importantă şi de relief şi de natura locului.

Marile oraşe ale Daciei – Apulum, Potaissa, Napoca sunt relativ puţin cunoscute datorită suprapunerii lor de către localităţi moderne. Totuşi din informaţiile fragmentare, culese din fiecare dintre ele, se poate modela o imagine de ansamblu destul de concludentă. La Potaissa a putut fi delimitat un cartier meşteşugăresc cuprinzând ateliere de olari, sticlari şi fierari. Cartierele meşteşugăreşti sunt situate în general în zonele periferice ale oraşelor, în preajma unei surse de apă. Tot marginal sunt plasate şi unele construcţii publice – amfiteatre, therme. În general, amfiteatrele sunt extramuros, dar la Porolissum, unde nu a fost identificată o incintă fortificată, amfiteatrul este plasat în marginea aşezării. La Drobeta, thermele sunt situate în interiorul centurii fortificate, dar în marginea oraşului, pe malul Dunării. La Ulpia Traiana se pare că sunt localizate în afara zidurilor, între oraş şi amfiteatru.

3) În ceea ce priveşte urbanistica şi arhitectura oraşelor, puţinele informaţii permit totuşi să se sesizeze aspectele esenţiale: străzi pavate, canalizări, apeducte, temple. Toate aceste edificii foloseau elemente arhitectonice şi artistice de tradiţie clasică romană, dar purtând, cel mai adesea, amprente provinciale.

Aspectul urban roman, chiar dacă cu accent provincial, este ceea ce caracterizează oraşele Daciei. Din acest aspect face parte şi arta funerară. În jurul oraşelor, de-a lungul principalelor căi de comunicaţie se înşiruiau mausolee, aediculae sau simple stele funerare. Mormintele erau decorate cu statui, reliefuri şi inscripţii. Necropola constituie o adevărată reflectare a oraşului viu.

4) Apare evident din analiza efectuată că procesul de urbanizare în Dacia romană a afectat întreg teritoriul, constituind o structură generală, fundamentală, care a oferit cadrul nu numai administrativ dar mai ales pentru dezvoltarea economică şi socială specifică provinciei.

Faptul că această structură nouă a înlocuit radical şi complet vechea reţea de habitat dacică, constituind totodată baza unei dezvoltări economice şi sociale de nivel superior i-a asigurat un rol hotărâtor în procesul de asimilare al localnicilor daci şi pe cel de omogenizare al coloniştilor veniţi „ex toto orbe romana'". Se poate deci admite că organizarea militară, colonizarea şi urbanizarea au fost cei trei factori esenţiali ai romanizării Daciei, factori strâns corelaţi între ei.

Urbanizarea a supravieţuit retragerii administraţiei şi trupelor romane din Dacia. Este cunoscut faptul că oraşele romane de la Dunăre – Diema, Drobeta, Sucidava, au continuat să existe. Marile oraşe de pe drumul imperial Diema – Tibiscum – Ulpia Traiana – Apulum – Potaissa – Napoca

— Porolissum au continuat să existe ca oraşe, chiar dacă restrânse teritorial şi modificate ca instituţii, până către mijlocul sec. V d. Hr. Este evident că procesul de urbanizare romană a Daciei, jucând un rol de prim ordin în acela mai larg de romanizare a provinciei, a constituit un factor important şi în etnogeneza poporului român.

Oraşele Daciei romane Oraşele provinciale erau „efigies parvae simulacraque populi Romani" în sensul încercărilor de a copia modelul Romei sub toate aspectele. Întemeierea lor repetă fundarea Romei. Noile ctitorii trebuiau să urmeze destinul cetăţii lui Romulus tocmai prin această respectare scrupuloasă a actului iniţial. Iar Roma a fost creată din dorinţa zeilor. De aceea, întemeierea devine un act ritual cu semnificaţie cosmologică, presupunând inauguratio (constând din delimitarea unui spaţiu fictiv necesar consultării zeilor prin aruspicium), orientatio

(stabilirea topografiei străzilor principale: decumana maximus de la Est la Vest şi cardo maximus de la Nord la Sud), limitatio (întoarcerea brazdei – sulcus primigenius – şi delimitarea incintei -pomerium). Pomerium-ul era determinat de numărul participanţilor la actul întemeierii, iar acesta determina mărimea celorlalte edificii publice sau private, după legile economiei de spaţiu.

Topografia aşezărilor romane a fost complet schimbată faţă de cea anterioară, dacică, vechile criterii regional-tribale fiind ineficiente. Amplasarea lor s-a făcut în funcţie de sistemul rutier şi reţeaua navigabilă, care garantau schimbul şi posibilitatea rapidă de mişcare a populaţiei şi a trupelor. Datorită traficului rutier intens Apulum depăşeşte în dezvoltare chiar capitala provinciei, situată într-un punct rutier mai puţin important. Un alt criteriu de amplasare a fost cel al fertilităţii solului şi bogăţiilor subsolului, care determinau în mod direct existenţa unor meşteşuguri. Cetatea antică, mai ales cea romană, a fost cadrul favorabil unei vieţi în special civile. Toate construcţiile din cadrul său sunt dispuse cu simţ practic, după legi strict funcţionale. „Centrul” cetăţii era forul cu anexele sale, apoi curia şi basilica, străzile axe principale orientate în cruce după coordonatele locului (EV-NS) (decumana şi cardo), străzile secundare (decumanes şi cardines). Urmau apoi alte construcţii mai puţin importante: stabilimente profesionale (officinae, scholae), locuinţe (domuri, insulae), Capitolium-ul, sanctuare, portice, thermae, fântâni publice, (fontes, putei, nymphae). Existau şi edificii extramurane (temple, necropole, villae suburbane). Primul şi singurul oraş din Dacia întemeiat sub Traian după toate regulile religioase, juridice şi de sistematizare ale urbanismului roman clasic a fost Colonia Dacica, care în timpul lui Hadrian se va numi colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa şi căreia Severus Alecsander îi va conferi titlul onorific de Metropolis.

Amplasamentul oraşului a fost ales de Traian, potrivit tradiţiei de a întemeia un oraş pe locul unei victorii, în această regiune staţionând trupele romane după primul război dacic (10l-l02 d. Hr.). Cercetările arheologice au avut ca rezultat descoperirea unei inscripţii care îi certifică fundarea: „ex autoritate imperatoris Caesaris divi Nervae filii Nervae Traiani Augusti condita colonia Dacica per Decimus Terentium Scaurianum legatum eius pro praetore". Deci ctitorul de fapt este trimisul de rang consular (legatus Augusti) Terentius Scaurianus, executorul puterii (auctoritas) lui Ulpius Traianus în Dacia. Întemeierea se datează între plecarea împăratului şi expirarea mandatului primului său legat, deci între 108-l10 d. Hr. Textul dovedeşte prin „condita colonia" faptul că oraşul s-a întemeiat prin colonizare efectivă. Nucleul de cetăţeni l-a constituit un grup de veterani, toţi combatanţi în războaiele daco-romane. Dacă la început aşezarea a avut un oarecare caracter militar, acesta se va pierde cu timpul, aici predominând populaţia civilă.

Titlul de coloniae a impus înzestrarea oraşului cu extinse teritorii extramurane (teritoria ad tributa) parcelate după legile urbanismului în parcele de câte jugera alocate cetăţenilor romani.

Datorită dimensiunilor apreciabile (32,4 ha) teritoriul extramuran dependent de oraş era foarte întins, pentru a putea hrăni o populaţie numeroasă. Limitele sale nu sunt exact cunoscute, dar se presupune că el cuprindea Ţara Haţegului şi bazinul mijlociu al Mureşului de la Micia la Germisara. Până în a doua jumătate a sec. II, localităţile Tibiscum, Apulum şi Ampelum au depins tot de Sarmizegetusa, după această dată primind regim de municipii şi teritorii administrative proprii. Cetatea şi regiunea rurală dependentă beneficiau de jus Italicum, probabil de la întemeiere, ceea ce presupunea anihilarea impozitelor capitatio et jugatio şi omologarea religios – juridică a pământurilor sale cu cele ale Romei şi Italiei. Ca

urmare, cetăţenii Sarmizegetusei au fost incluşi în tribul Papiria din care făcea parte fondatorul Traianus.

Aşezarea s-a dezvoltat şi datorită fertilităţii solului, abundenţei pădurilor, bogăţiei de vite şi resurselor de piatră de construcţie, metale, ape curative. În calitatea de capitală administrativă şi culturală a provinciei, Ulpia Traiana a fost un puternic centru de romanitate. Guvernatorul celor trei Dacii se va muta la Apulum, dar procuratorul financiar va rămâne, oraşul fiind permanent adevărata capitală a provinciei. Aici s-a centralizat tabularium provinciae – întreaga activitate privitoare la fisc. S ăpăturile arheologice au avut ca rezultat descoperirea unor urme ale clădirilor publice şi religioase. În centrul oraşului se construise un forum monumental decorat cu numeroase statui. Lângă acesta se afla casa Augustalilor (aedes Augustalium). În curtea centrală a palatului Augustalilor se fixase altarul imperial, unde se aduceau jertfe pentru împărat. Un cetăţean de prestigiu cu funcţia de sacerdos Arae Augusti oficia acest sacrificiu dar tot el era şi preşedintele concilium-ului Trium Daciarum. În prima jumătate a sec. III, oraşul primeşte titlul de Metropolis, se pare datorită prezenţei aici a acestui consiliu.

Un rapid proces de urbanizare a cunoscut şi Napoca. La început fusese o aşezare rurală (vicus) ce fiinţase din 107 sau 108, cu numele unui vechi sat dacic.

În anii 122-l23 devine Municipium Aelium Hadrianum iar sub Marcus Aurelius sau Commodus i se acordă titlul de Colonia Aurelia. Aşezarea Napoca va primi rangul de municipiu datorită necesităţii fixării unei capitale pentru provincia Dacia Porolissensis, însă titlul de colonia poate fi pus în legătură cu reorganizarea administrativă a celor trei Dacii de către Marcus Aurelius, un rol decisiv avându-l însă şi dezvoltarea social-economică a localităţii. Cetăţenii municipiului au fost incluşi în tribul Serapia din care provenea şi întemeietorul Hadrian şi au beneficiat de un extins teritoriu rural pe care s-au descoperit numeroase

villae rusticae. Populaţia era majoritar civilă, singurele trupe staţionate aici fiind pentru paza procuratorului Daciei Porolissensis.

Oraşul s-a dezvoltat datorită fertilităţii solului şi situării pe drumul comercial de pe Mureş, prin castrele de la Războieni, Potaissa, Napoca şi Porolissum. În sec. III sau chiar la întemeiere a fost fortificat cu zid. Suprafaţa era de 32 ha, aproximativ egală cu a Ulpiei Traiane. Apărarea oraşului era asigurată de alae Silvana. Studiul inscripţiilor dovedeşte că din punct de vedere onomastic, majoritatea cetăţenilor era de origine latină. Ulpia Traiana şi Napoca au avut un caracter strict civil, toate celelalte oraşe din Dacia apărând şi dezvoltându-se în vecinătatea castrelor. Începuturile Drobetei sunt în legătură cu marele castru de pământ dintre Tumu Severin şi Schela Cladovei unde, în timpul războaielor dacice au staţionat detaşamente ale legiunilor şi cohorte. Aşezarea s-a dezvoltat pe locul unei vechi aşezări dacice. Nucleul de cetăţeni l-a constituit o mică comunitate stabilită cu ocazia construirii podului de peste Dunăre. În inscripţii apare cu numele de Aelium Hadrianum, primind titlul de municipiu la a doua vizită a împăratului, în anul 142 d. Hr. Titlul de coloniae l-a primit de la Septimius Severus între 193-l98 d. Hr. Dezvoltarea aşezării a fost foarte rapidă, datorită situării sale lângă pod, la întretăierea unor drumuri comerciale. Oraşul era apărat de trupele din castrul pe lângă care se formase. Castrul şi oraşul erau înconjurate de ziduri, în forma unui poligon neregulat, cu şanţ în faţă. Se pare că lângă oraş era şi un port, iar lângă pod funcţiona un tabularium vamal. Lângă Dunăre se afla o vastă instalaţie de băi publice ridicată de garnizoana locală. Dezvoltarea sa urbanistică îi va aduce epitetul de colonia splendissima. Inscripţiile au demonstrat diversitatea etnică şi religioasă existentă aici. Chiar şi după evacuarea Daciei, Drobeta va rămâne sub stăpânire romană, fiind distrusă doar în urma invaziei hunilor în zona Dunării, pe vremea lui Attila. Apulum a avut o evoluţie

asemănătoare Drobetei. Aşezarea romană moşteneşte numele centrului tribal al apulilor, dava Apoulon, identificată cu cetatea de la Piatra Craivii sau cu vicus Apulensis, sat dacic dezvoltat în imediata apropiere a castrului legiunii XIII Gemina, pe valea Mureşului nu departe de cartierul Partoş (Alba Iulia). În timpul lui Marcus Aurelius, canabaele devin municipium cu numele de municipium Aurelium Apulense, ajungând se pare în timpul lui Commodus coloniae Aurelia Apulensis. Evoluţia rapidă s-a datorat dezvoltării social-economice şi urbanistice, aşezării pe malul drept al Mureşului, într-o zonă propice navigaţiei, într-un punct de întâlnire a tuturor marilor artere rutiere din Dacia. Teritoriul administrativ dependent de oraş cuprindea întreg centrul Transilvaniei şi a fost investit cu jus italicum de Marcus Aurelius sau Commodus. Dezvoltarea economică este dovedită de inscripţia ce menţionează aici colegiile fabrilor, dendrophorilor, centonarilor, navitorilor (ţesători, lemnari, navigatori) şi neguţătorilor.

Alte dovezi în acest sens sunt şi descoperirile de numeroase monede, materiale de uz cotidian (râşniţe, olărie, sticlărie, unelte din fier, bronzuri) precum şi mulţimea fermelor (villae rusticae) profilate în producţia de cereale, viticolă, creşterea vitelor şi mai ales a oilor.

Apulum şi ţinutul său au cunoscut cea mai largă şi diversificată producţie de mărfuri din Dacia, depăşind limitele topografice şi demografice ale coloniei Ulpia Traiana, capitala provinciei. De fapt oraşul se compunea din două oraşe separate între ele de castrul legiunii şi de o necropolă. La început, în stadiu de canabae, acestea erau organizate după modelul oraşelor, cu un magister şi cu un ordo decurionum, dar asupra lor îşi exercită controlul şi comandantul garnizoanei.

În locul actualului cartier Partoş al oraşului Alba Iulia era zona cea mai urbanizată din Apulum, mândrindu-se cu epitetul Crysapolis (oraşul de aur). Al doilea oraş a apărut

la nord de castru (pe dealul Cetăţii) ca municipium Septimium Apulense şi a coexistat alături de colonia Aurelia Apulensis. Este posibil ca şi acest municipiu să fi ajuns la rangul de coloniae. O inscripţie pusă în onoarea împăratului Traianus Decius (249-251) ca restitutor Daciarum aminteşte de o colonia nova Apulensis.

Zeităţile adorate la Apulum demonstrează varietatea etnică, ca şi în cazul Ulpiei Traiana.

În privinţa oraşului Romula, părerile sunt împărţite, mai ales în ceea ce priveşte cronologia deţinerii rangului de municipiu. D. Tudor susţine că promovarea la acest rang s-a datorat necesităţii fixării unei capitale pentru Dacia Inferior, întemeiată în 118-l19 de către Hadrianus. Inscripţiile din Sevillia atestă pe Iulius Posessor, între 16l-l67, curator civitatis Romulensium Malvensium, adică inspector financiar al oraşului şi nu al municipiului Romula-Malva. Din funcţia titularului inscripţiei se deduce că Romula era la jumătatea sec. II în situaţia unui oraş cu autonomie internă dar cu sarcini financiare, deci inferior municipiului. Rezultă că peste satul getic Malva, lângă cele două castre de la gura Tesluiului s-au stabilit, imediat după cucerirea romană, un grup de cetăţeni romani care, datorită fertilităţii câmpiei Romanaţului au reuşit să dezvolte aşezarea, dându-l un aspect urban.

Ridicarea la rangul de municipium în timpul domniei comune a lui Marcus Aurelius şi Lucius Verrus, probabil între 167-l69 s-a datorat înfiinţării districtului Dacia Malvensis. Titlul de colonia l-a primit anterior datei de 7 ianuarie 230, de când datează o diplomă militară care consemnează expresia colonia Malvense ex Dacia, deci nu aşa cum s-a apreciat, de la Filip Arabul în anul 248. În aceste condiţii, rangul de colonia i se atribuie de către Septimius Severus.

Descoperirile arheologice atestă la Romula o intensă viaţă citadină, abundentă şi luxoasă, cu toate că oraşul nu a beneficiat niciodată de jus italicum, locuitorii suportând

impozitele capitatio et jugatio alături de alte sarcini fiscale. Situaţia s-a datorat rodniciei lanurilor câmpiei romanaţene, incluse în teritoriul administrativ al oraşului şi vecinătăţii cu Oltul şi apropierii de Dunăre, artere hidrografice care ieftineau transportul, rentabilizând comerţul cu cereale. O mărturie în acest sens este extinderea topografică a oraşului de la patru la şaizeci şi cinci de hectare. La început, aşezarea era o fortificaţie de pământ patrulateră situată lângă râul Teslui. Aici au fost colonizate sub Hadrian grupuri importante de veterani şi cetăţeni, baza demografică a viitorului oraş. Filip Arabul a înconjurat cu ziduri întregul oraş. Populaţia va creşte treptat, cu colonişti dardani şi orientali (mai ales sirieni) atraşi de bogăţia agricolă. Cercetările arheologice au identificat o monetărie în mijlocul oraşului, primăria (curia), ferme (villae suburbanae) un canal de scurgere (cloaca). Un apeduct subteran, lung de 50 de m, alimenta oraşul cu apă din izvoarele de la Frăsinetul de Pădure.

În 245 d. Hr. Oraşul a fost jefuit de o invazie carpică, iar la o a doua invazie, efectuată de goţi, a fost distrus (în timpul împăratului Decius). Inscripţiile descoperite dovedesc că aici se vorbea latina, greaca şi siriana.

Romula a fost centrul urban care a importat cele mai numeroase terra sigilatta, amfore cu vin sau untdelemn şi diferite alte mărfuri din provinciile îndepărtate ale imperiului.

Potaissa – Turda de azi este un exemplu tipic de oraş militar, născut din canabaele legiunii a V-a Macedonica, instalată acolo în anul 168. Până la acea dată, Potaissa fusese vicus locuit de autohtoni şi puţini veterani. Într-o inscripţie din Dacia apare cu numele de Potaissa, dar la Salona-Patavissa. Ptolemeu o numeşte şi Patrovissa. Dezvoltarea rapidă îi aduce titlul de municipiu şi la scurt timp pe cel de coloniae. Aşezarea sa pe marele drum imperial ce ducea de la Dunăre la Porolissum este extrem de favorabilă. Oraşul s-a extins la poalele dealului Cetate,

pe care se ridicase castrul. Th. Momsen crede că la început aşezarea depindea de Napoca, concluzie desprinsă din traducerea miliarului de la Aiton. În mod cert însă, până la acordarea rangului de oraş, aşezarea a depins direct de comandantul legiunii. Favorurile din partea împăratului au venit şi datorită contribuţiei legiunii în lupta de la Lungdumum (14 februarie 197 d. Hr.) susţinută de Septimius Severus împotriva lui Clodius Albinus, favoritul aristocraţiei senatoriale care se proclamase împărat în Gallia. Cercetările arheologice demonstrează că primele şase decenii s-au scurs într-o dezvoltare lentă. Momsen crede că cohors I Flavia Ulpia Hispanorum ar fi staţionat în castrul ridicat aici de Traian pe care l-a mărit, fiind preluat apoi de legiunea V Macedonica. Tot aici au mai staţionat şi cohors I Batavorum şi Numerus Maurorum Miciensis, precum şi un detaşament al legiunii XIII Gemina. Un jurist de la începutul sec. III menţionează că Septimius Severus îi acordă rangul de colonia şi dreptul italic.

În ceea ce priveşte situaţia demografică, s-a apreciat că ajungea până la 2023.000 de locuitori, iar din descoperirile epigrafice rezultă că populaţia oraşului se compunea din iliri, greci, traco-geţi, orientali, celţi. Importante pentru stabilirea situaţiei economice sunt descoperirile de ateliere de olărie, de pietrar, prelucrarea metalului şi a osului. Sub Severi predomină denarul de argint, dar balanţa argint-bronz se va echilibra. Indiferent de monedă, schimbul comercial a fost foarte dezvoltat. Oraşul va cunoaşte stratificarea socială a epocii, rangul cel mai important fiind cel al comandantului legiunii, membru al ordinului senatorial. Conducerea oraşului era asigurată de aristocraţia locală şi un consiliu municipal din care făceau parte veterani, proprietari de ateliere şi proprietari funciari precum şi negustori. Existau şi colegii meşteşugăreşti, religioase, militare.

Oraşul a fost construit cu munca soldaţilor, inclusiv apeductele. Tot aici funcţiona o cărămidărie ce a produs

materie primă pentru construirea amfiteatrului.

Din punct de vedere religios, se adora pantheonul clasic (Jupiter, Mars, Hercules, etc.).

Plecarea armatei şi a celor legaţi prin interese de ea a determinat o scădere demografică bruscă începând procesul de ruralizare. Nu se constată distrugeri sau incendii intenţionate. Castrul cade în ruină, iar în urma invaziei hunilor, populaţia se retrage la mare distanţă de oraş, acesta fiind locuit doar sporadic.

Oraşul Porolissum s-a întemeiat pe locul unei aşezări dacice unde s-a instalat o garnizoană militară încă sub Traian.

Primii colonişti erau veterani din cohors I Brittonum şi Numerus Palmyrenorum Porolissensium, formaţiuni auxiliare cantonate în localitate. S-au construit două castre: unul mai mic, pe dealul Citera şi altul mai mare, pe dealul Pomet, reconstruit de Caracalla.

Localitatea a fost un punct important al sistemului defensiv din această parte a Daciei. La sfârşitul sec. II primeşte titlul de respublicaMunicipii Septimii Porolissensium. În jurul castrului s-a format de la început o aşezare civilă dependentă de acesta. Însemnătatea sa era militar-strategică, ea dând numele provinciei create în anul 124 de Hadrian. Vremurile tulburi care au urmat după epoca Severilor nu au fost favorabile dezvoltării şi nu a primit titlul de colonia. Se pare că nu a avut ziduri de incintă, fiind apărat dinspre barbaricum de un limes în spatele căruia era amplasat. Tibiscum apare şi evoluează asemănător cu Porolissum. Era situat la întâlnirea Bistrei cu Timişul. Rămâne până la sfârşitul sec. II în teritoriul administrativ al coloniei Ulpia Traiana. Această dependenţă s-a datorat fertilităţii şi bogăţiei pământurilor sale, ceea ce i-a şi determinat dezvoltarea. Aşezarea se va dezvolta în jurul castrului ce bara accesul din câmpia timişană către Banatul de sud şi, prin culoarul Porţilor de Fier, către Transilvania.

Legăturile cu soldaţii garnizoanei şi rolul de cel mai important nod rutier al Banatului roman impulsionează dezvoltarea meşteşugărească şi comercială a oraşului.

Septimius Severus promovează aşezarea – între timp urbanizată – la rangul de municipiu, scoţând-o de sub controlul administrativ al capitalei şi acordându-l un teritoriu rural propriu, care se pare că era foarte extins. Garnizoana de la Tibiscum îndeplinea funcţia de bastion al Banatului sudic expus atacurilor sarmaţilor din Pannonia.

Diema era situată în Clisura Dunării, la întretăierea cu râul Cerna. Toponimul este, ca şi Tibiscum, de origine geto-dacică. S-a dezvoltat datorită activităţilor meşteşugăreşti şi comerciale portuare susţinute de traficul naval şi rutier.

La urbanizarea Diemei a contribuit corpul funcţionăresc al vămii (portorium) din localitate.

Descoperirile arheologice demonstrează caracterul militar al aşezării. Septimius Severus îi oferă titlul de municipium, însă nu i s-a putut constitui un teritoriu administrativ datorită reliefului. A existat aici un castru, fiind descoperite cărămizi şi ţigle cu ştampila Legiunii XIII Gemina şi cohortei I Brittonum.

Oraşul Ampelum s-a dezvoltat ca centru administrativ al minelor de aur, pe valea râului Ampoi. Toponimul provine din rădăcina amp sau din elenicul ampeos = vie, podgorie.

Aşezarea de tip vicus se dezvoltă în directă legătură cu extracţiile aurifere din regiunea Zlatnei, imediat după cucerire aici având loc o intensă colonizare cu mineri specializaţi din Dalmaţia.

Localitatea depăşeşte limitele unui vicus, devenind pagus înaintea domniei lui Marcus Aurelius şi apoi municipium, cum dovedeşte formula „Ordo Ampelensium” dintr-o inscripţie din anul 200 d. Hr.

La urbanizare au contribuit şi soldaţii Legiunii XIII Gemina şi al unui numerus Maurorum Hispanorum în paza căruia intra întreg ţinutul montan aurifer. Nici după ce devine municipium nu se poate vorbi de un teritoriu rural, deci

oraşul rămâne la nivelul Diemei. Apropierea de Apulum nu i-a permis o dezvoltare prea mare.

Se poate constata că oraşele au fost unul din elementele fundamentale prin care Roma a reuşit să menţină sub control provinciile cucerite (deci şi în Dacia) reprezentând un vast teritoriu, locuit de populaţii foarte diverse. Ele au fost focare de romanizare, puncte de răspândire a limbii latine şi a civilizaţiei romane în ansamblul ei.

Administraţia centrală şi locală Administraţia centrală Statutul şi modul de organizare al provinciei justifică numele de Dacia Augusti provinciae de pe monedele emise de Traian. Administraţia centrală a provinciei era deţinută de guvernatorul provinciei şi de adunarea provincială. Guvernatorului îi reveneau atribuţii de ordin politic, juridic şi administrativ. După împărat, guvernatorul avea cea mai mare autoritate asupra locuitorilor provinciei. Atribuţii importante reveneau adunării provinciale (concilium provinciae Dacorum Trium) aceasta reglementând problemele administrative curente ale provinciei şi implicându-se în promovarea cultului imperial pe teritoriul provinciei. Una din preocupările administraţiei centrale a fost organizarea proprietăţii funciare. Încă din timpul lui Traian s-a procedat la organizarea administrativă a teritoriului provinciei, acesta alcătuind ager publicus (pământul public) de care împăratul putea dispune. Traian a efectuat un recensământ general al provinciei (censum provinciae), pământul fiind înregistrat şi stabilindu-se impozite faţă de fiscul imperial. O parte din pământ a fost împărţit veteranilor şi coloniştilor. Pentru întemeierea coloniei Sarmizegetusa a fost parcelat un întins teritoriu în loturi de câte două iugera, pământul trecând din proprietatea statului în proprietatea deplină a coloniştilor, devenind ager privatus optimo iure cu scutire de impozit funciar, colonia bucurându-se de jus italicum. O altă parte din pământ a fost dată coloniştilor prin atribuire individuală (ad signatis viritim), în acest caz coloniştii având doar drept de folosinţă (posessio, usufructum). Şi după Traian s-au constituit comunităţi de cetăţeni romani, îndeosebi în regiunile bogate ale Daciei; loturile de pământ erau atribuite de asemeni trupelor staţionate în provincie (ex. la Apulum, teritoriile Legiunii XIII Gemina). Unele teritorii de interes special (ex. Minele de aur din Munţii Apuseni, cu centrul de exploatare la Alburnus Major – Roşia Montană) erau trecute în patrimoniul împăratului (patrimonium

Caesaris) ele fiind administrate de un praefectus aurarium cu sediul la Ampelum. Veniturile realizate intrau în visteria împăratului, acesta având monopolul şi asupra producţiei de aur. În patrimoniul imperial intrau şi minele de fier, păşunile şi salinele din Dacia, toate arendate unor conductores (ferrariarum, pascui et salinarum).

O parte din pământul Daciei era dat în folosinţă populaţiei autohtone (ager stipendiaris), aceasta prestând în schimb impozite, prestaţii faţă de castre, servicii publice de poştă, etc.

Administraţia locală Oraşele, chiar şi când s-au dezvoltat pe aşezări dacice, au schimbat organizarea şi înfăţişarea acestora. Sarmizegetusa, Apulum, Napoca şi Potaissa se bucurau de dreptul italic. Conducerea şi organizarea internă a oraşului era asemănătoare altor oraşe din imperiu: consiliul de conducere al oraşului (localităţii) format de obicei din zece persoane (ordo decurionum), căruia îi reveneau atribuţii juridice şi administrative. Acesta era forul superior de conducere, emiţând decizii obligatorii tuturor celorlalte organe, care i se subordonau. Magistraturile erau anuale. Cei mai importanţi magistraţi erau duumvirii (la coloniae) şi quattuorvirii (la municipii – deci consiliul de administraţie era format din patru membrii). Primus duumvir (primul duumvir) prezida şedinţele.

Existau, pentru problemele curente, funcţionari inferiori (aedili) cărora le revenea sarcina întreţinerii drumurilor, canalelor, întreţinerea şi arendarea băilor publice şi în general probleme de urbanistică şi întreţinerea oraşului şi questorii, având rol de casieri municipali sau comunali. În cazuri deosebite, împăratul putea fi ales de către locuitori în calitate de primus duumvir şi, în acest caz, el conducea printr-un delegat -preafectus quiquinalis. Între municipiu (sau coloniae) şi teritoriul aferent exista o dependenţă administrativă, de oraş depinzând atât aşezările întărite (castella) cât şi satele (vicii, pagii) din ţinutul respectiv.

Ţinutul însăşi putea forma o unitate administrativă (territoria), unele din ele având o autonomie relativă iar conducerea lor fiind încredinţată unui sfat de „consilieri comunali” ales pe cinci ani.

Pagii şi vicii (cele locuite de autohtoni păstrau forma mai veche de organizare în obşti peste care se suprapunea organizarea de tip roman) erau conduse de doi magistraţi aleşi de săteni şi un questor, ei putând fi şi numiţi. Sub aspectul organizării financiare, impozitele plătite în Dacia erau aceleaşi ca şi în alte provincii: impozite directe şi indirecte. Dintre impozitele directe, cel mai important era cel funciar, pe terenuri şi imobile şi capitaţia, încasată de la oameni de condiţie liberă, cetăţeni sau necetăţeni. Impozitul funciar nu se plătea de către cetăţenii din oraşele din Dacia care primiseră dreptul italic.

Dările indirecte erau diverse şi numeroase: birul de 5% plătit pe moşteniri sau pe eliberări de sclavi, taxa de vânzare (14% pentru sclavi, 1% pentru mărfuri obişnuite). Conducerea finanţelor o deţinea, în fiecare dintre cele trei Dacii un procurator ajutat de funcţionari inferiori. Tot în cadrul obligaţiilor fiscale intrau şi obligaţiile la care erau supuşi ţăranii pentru transporturi, întreţinerea drumurilor, găzduirea funcţionarilor importanţi, etc. De asemenea, taxele de vamă (Dacia făcând parte din circumscripţia vamală a Illiricum-ului) încasate pentru mărfuri şi călători, la frontiera şi în interiorul provinciei (taxe de barieră, de circulaţie pe anumite artere, trecerea peste poduri, etc.). Dacă în primele decenii ale provinciei statul arenda vămile unor particulari (publicani), ulterior ele se vor percepe direct, printr-un procurator.

În concluzie, organizarea administrativă a Daciei dovedeşte unitatea sistemului administrativ impus provinciilor în epoca imperială, dar în acelaşi timp şi particularităţile pe care acest sistem le îngăduia, după împrejurări şi situaţii locale, atât în ce priveşte conducerea şi administrarea provinciei cât şi organizarea teritoriului.

ROMANIZAREA DACIEI. COLONIŞTI ŞI AUTOHTONI ÎN PROCESUL DE ROMANIZARE.

Coloniştii După transformarea Daciei în provincie, Traian a efectuat aici o colonizare masivă: „Traian, după ce a supus Dacia a adus aici din toată lumea romană mulţimi nesfârşite de oameni pentru a cultiva ogoarele şi a popula oraşele”. Afluxul de populaţie puternic romanizată l-a obligat pe urmaşul său Hadrian să renunţe la ideea părăsirii Daciei (Eutropius, „Breviarum historiae romanae”). Exagerat ca formulare, totuşi pasajul eutropian se confirmă epigrafic, onomastica Daciei fiind pe cât de bogată pe atât de diversă. Patrimoniul documentar (inscripţiile) a fost clasificat în două categorii de nume, romane şi neromane. În a doua categorie predomină numele greceşti şi greco-orientale (420) care atestă colonişti imigraţi în Dacia din provinciile grecofone ale imperiului roman: Peninsula Balcanică (Tracia, Macedonia, Achaia), Asia Mică, Siria, Mesopotamia, Egipt sau chiar din Roma, cum este cazul lui Marcus Ulpius Augusti, libertus Hermias, procurator aurariarum decedat în funcţie şi depus într-o necropolă din Roma. Urmează apoi numele ilirice (120) frecvente în zona auriferă Ampelum – Alburnus Major şi purtate de minerii şi coloniştii veniţi din Dalmaţia şi Pannonia dar şi din Moesia Superior şi Macedonia. Onomasticile celtice şi germanice sunt mai puţin numeroase (70) deşi coloniştii originari din Gallia, Britannia, Hispannia, din zona renană şi din Alpi, Noricum şi nord-estul Pannoniei s-au aşezat în număr mare în Dacia, odată cu formaţiunile auxiliare recrutate din alte spaţii occidentale (allae şi cohortes Batavorum, Britannicorum, Gallorum, Hispanorum, Raetorum, etc.).

Cele 60 de onomastici traco-getice din inscripţiile existente în Dacia romană arată că majoritatea populaţiei provinciei, autohtonii daco-geţi au continuat să trăiască la ţară, fără a renunţa la tradiţionalismul lor rural şi fără a prelua integral obiceiurile romane (ridicarea de altare şi monumente funerare, care să poarte inscripţii).

Elementele tracice sunt bine reprezentate în mediul civil, dar mai ales în cel militar (cohortele Flavia Bessorum, Thracum, Germanica I, Thracorum sagitariorum) inscripţiile menţionează 60 de nume, majoritatea purtate de militari din cele 12 unităţi auxiliare recrutate din Syria, Palmzria, Tyr, Antiochia, etc. În sfârşit, câteva cognomene microasiatice (Thraco-bythyniene, frigiene şi galateene) sau nord-africane (punice) completează tabloul atât de divers al populaţiei neromane dar latinofone din Dacia.

Cele aproximativ 2200 nume romane atestate în inscripţii, reprezintă 75% din întreg patrimoniul onomastic al provinciei Dacia, ele fiind clasificate în două categorii: republicane şi imperiale; cele republicane erau purtate de italici şi mai ales de descendenţii acestora sau de italo-provinciali emigraţi în Dacia după cucerirea traiană, în timp ce numele imperiale erau purtate de provincialii încetăţeniţi în sec. I-LI şi începutul sec. III în exteriorul şi îndeosebi în cadrul provincial daco-roman.

În condiţiile declinului economiei romane Dacia, exercită o atracţie firească şi puternică pentru italici. În această situaţie, mulţi dintre italici au preferat să vină în provincie, ale cărei bogăţii erau bine ştiute, date fiind relaţiile comerciale anterioare cuceririi traiane. Pentru definirea şi catalogarea cât mai exactă a italicilor aşezaţi statornic sau doar temporar în Dacia, cercetătorul N. Branga a repartizat onomasticile romane republicane atestate în inscripţiile nord-dunărene; s-au înregistrat 712 persoane purtătoare de gentilici republicane şi derivate ale acestora, majoritatea statornici în Dacia şi doar câteva zeci fluctuante. Dintre acestea doar 114 sunt italici, diferenţa de 598 constituind-o descendenţii italicilor colonizaţi de Caesar şi Augustus în vechile provincii din Orientul şi Occidentul imperiului, cu deosebire în Illyricum (Dalmaţia, Moesia, Pannonia şi Noricum) veniţi pe pământul Daciei după cucerirea romană.

Majoritatea italicilor din Dacia provin în primul rând din Roma, întreg Latinum-ul şi Campania, apoi din Umbria, Etruria, Picenum şi Sanium (circa 62,63%), deci din leagănul romanismului; prin originea şi puritatea culturii lor latine aceştia au constituit fermentul cel mai activ şi eficace în procesul istoric al romanizării Daciei. Un rol important în acest proces a revenit italicilor, imigranţi în Dacia din nordul peninsulei (Gallia Cisalpină). Numărul lor redus (30,70%) în comparaţie cu cei veniţi din zona centrală se explică prin faptul că aceste ţinuturi erau mai bogate, cu proprietăţi mici şi mijlocii, încă prospere în sec. II-LII d. Hr., cu oraşe înfloritoare profilate pe producţie şi schimburi interne cu provinciile centrale şi sud-est europene ale imperiului. Numărul extrem de mic al elementelor venite în Dacia din sudul Italiei (6,6%) s-a datorat în mare măsură depopulării zonei, aservirii populaţiei sale în cadrul raporturilor de colonat şi organizării tradiţionale autohtone a localităţilor elene maritime. Din cei 148 italici înregistraţi, majoritatea (119) s-au aşezat în Dacia Superior (Dacia Apulensis), 25 în Dacia Porolissensis şi doar patru în Dacia Inferior (Dacia Malvensis). Masiva concentrare în Dacia intracarpatică s-a datorat resurselor existente în această zonă cât şi faptului că tocmai aici s-a fixat oficialitatea romană imperială, civilă şi militară. Cei mai mulţi italici din Dacia (103-69,59%) s-au aşezat în cele cinci coloniae (Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Potaissa, Napoca şi Romula) şi în două municipii (Tibiscum şi Ampelum).

Italicii din Dacia se înscriu în categoriile libere ale societăţii romane din epoca principatului. Majoritatea italicilor aflaţi în Dacia făceau parte din tertius ordo categoria cea mai largă de cives romani: oameni de mijloc şi de jos ai societăţii romane (plebes); sunt antrenaţi în producţia agricolă şi meşteşugărească, în afacerile comerciale locale şi constituiau rezerva de cadre pentru legiuni şi pentru demnitarii din provincie. Câţiva dintre

demnitarii de rând au reuşit să se ridice la un cens de cel puţin 100.000 de sesterţi, sumă care le-a asigurat accesul în ordo decurionum, deţinând magistraturi superioare (quattuorviri şi duumviri în Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Apulum).

Cei mai activi italici din Dacia au fost cavalerii, toţi cei 44 de italici din ordinul ecvestru au ocupat poziţii înalte în oraşele, administraţia şi armata provinciei; jumătate ca magistraţi municipali (decurioni sau duumviri) în Dacia Apulensis şi Dacia Porolissensis, iar cealaltă jumătate au alcătuit-o comandanţii (tribuni angusticlavi, praepositi, praefecti) numeroaselor formaţiuni auxiliare. Varietatea funcţiilor îndeplinite de consuli arată că această categorie socială înstărită a fost cea mai puternic angrenată în afacerile economice şi administrative sau în comanda armatei în Dacia, fapt ce-l confirmă calificativul de prim factor de legătură între casa imperială din Roma şi provincia carpatică. Ca factor de conducere şi decizie, cavalerii italieni au impus oficial legile şi principiile romane, de conduită în toate sectoarele vieţii provinciei, contribuind cu eficacitate sporită la procesul romanizării Daciei.

Peste 30 de italici (14 reprezentanţi ai ordinului senatorial, cel puţin 17 cavaleri şi 2 soldaţi din legiunea XIII Gemina) au fost sezonieri în Dacia; aportul lor la romanizarea Daciei nu este mai puţin important decât al italicilor aşezaţi aici definitiv, deoarece în cei câţiva ani de conducere militară şi administrativă aceşti sezonieri contribuie şi ei cu eficacitate sporită la impunerea limbii şi a culturii latine, a legilor romane în rândul locuitorilor provinciei. Astfel se probează, încă odată în plus, contribuţia italicilor la întărirea romanităţii Daciei prin promovarea ideilor existente la acel moment în Imperiul roman.

Procesul romanizării Daciei nu mai poate fi redus cu precădere la factorul etnic italic, cum s-a procedat în perioada iluminismului naţional latinizant. Înrolarea în

formaţiunile auxiliare ş i în legiuni a constituit unul din cele mai eficace mijloace de integrare în romanitate a Daciei. Acest fenomen s-a finalizat pe planul vieţii civile daco-romane în apariţia categoriei sociale a veteranilor, statornică şi privilegiată. Problema numărului de veterani eliberaţi din armata Daciei în cei 165 de ani de stăpânire romană nu poate fi pe deplin soluţionată prin analiza izvoarelor epigrafice de care dispune cercetarea, cele mai multe inscripţii pierind în decursul veacurilor, altele fiind încă nedescoperite. Ceea ce se poate afirma pe baza informaţională existentă este că diplomele militare din bronz şi o seamă de inscripţii în piatră din Dacia atestă numai lăsări la vatră individuale sau în grup din formaţiunile auxiliare şi legiunile cantonate în provincia de la nordul Dunării de Jos.

Datele oferite până acum de izvoarele epigrafice permit o analiză etno-culturală şi socio-economică a veteranilor aşezaţi statornic în Dacia, fără a reflecta însă numeric această largă categorie socială. Ca urmare a cercetărilor făcute, s-a presupus că în Dacia s-au aşezat statornic în decurs de un veac şi jumătate circa 82.500 de veterani, cam 1000 la doi ani, cifră care nu poate fi departe de realitate şi care constituie un argument demografic cert pentru romanitatea carpato-dunăreană. Din această imensă masă socială inscripţiile consemnează doar 154 de cazuri. Majoritatea veteranilor aşezaţi statornic în Dacia provin din legiunile şi auxiliile provinciei, fapt ce confirmă şi în cazul Daciei preferinţa veteranilor pentru ţinuturile pe care le-au cucerit şi apărat. Ca dovadă este aşezarea în Dacia a câtorva veterani din legiunile cantonate în provinciile învecinate şi a unui fost matelot din flota moesică care s-a datorat participării lor la războaiele lui Traian cu Decebal, relaţiilor de familie sau diverselor legături inerente între ţinuturile din nordul şi sudul Dunării Inferioare. Demnă de semnalat este şi prevalenţa relativă a veteranilor proveniţi din legiuni (38,96%) asupra celor lăsaţi la vatră din trupele

auxiliare, deşi ultimele formaţiuni însumau efective de peste trei ori mai numeroase; este cert că 33,12% dintre veteranii menţionaţi în inscripţii provin din legiunile menţionate timp de un veac şi jumătate (24,68%-legiunea XIII Gemina) şi un veac în Dacia (8,44%-legiunea V Macedonica). Această elită a veteranilor Daciei s-a aşezat cu predilecţie în oraşe (Apulum, Drobeta, Potaissa, Ulpia Traiana, Napoca sau Ampelum) sau canabae, dar şi în mediul rural, la propriile vilae situate în bazinul mijlociu al Mureşului. Obârşia soldaţilor şi implicit a veteranilor nu corespunde totdeauna cu teritoriile tribale şi spaţiile etnice de recrutare ale formaţiunilor auxiliare din armata Daciei (ex. Siro-palmireanul Publius Aelius Theimes din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, fost centurion în cohorta I de celţi vindelici la Tibiscum). Stabilirea originii veteranilor din legiuni este şi mai dificilă deoarece recrutările în aceste trupe se efectuau în întregul Imperiu; laconismul şi stereotipia textelor epigrafice constituie un alt impediment în calea precizării obârşiei veteranilor.

Cu toate acestea, analiza onomasticelor, în special cognomelor, patronimelor, a înrudirii şi genealogiilor, dar mai ales a referirilor textuale la provinciile şi la localităţile de proveniență a permis stabilirea locului de origine a unui număr de 67 din cei 154 veterani atestaţi în inscripţiile din Dacia. Astfel, se confirmă teza momsenianã verificată şi de G. Formi, după care recrutările în legiuni şi trupe auxiliare s-au efectuat atât în provinciile occidentale cât şi în cele orientale, constatându-se chiar un echilibru între veteranii originari din Orient faţă de cei din Occidentul Imperiului roman. Dintre occidentali precumpănesc cei din provinciile de adstrat etnic celtic (Britannia, Gallia, Hispannia, Noricum) aceştia fiind urmaţi de italici, pannoni, dalmaţi. Mai frecvenţi printre orientali sunt sirienii, în special cei recrutaţi din Palmyra, apoi tracii din Balcani şi elementele microasiatice de cultură romanică şi elenistică.

Clasificarea gentiliciilor în republicane, imperiale din sec. I şi imperiale din sec. II-LII aduce noi lămuriri privitoare la originea unora, precizează cronologia încetăţenirii altora. Cei 39 de veterani cu gentilicii de tradiţie republicană descind direct din Italia, dar mai ales din rândul italicilor colonizaţi cu precădere de către Caesar şi Augustus atât în vestul cât şi în estul Imperiului. Cei cu gentilicii imperiale din sec. I sunt urmaşii nu prea îndepărtaţi ai peregrinilor din interiorul şi de la fruntariile Imperiului, romanizaţi şi încetăţeniţi în Dacia după 25-30 de ani de serviciu militar. Cercetătorul sibian N. Branga ajunge la concluzia că „romanitatea carpato-dunăreană s-a plăsmuit mai mult în Dacia prin latinizarea şi încetăţenirea peregrinilor, decât prin imigrarea aici a unor mase romanice din alte provincii”.

În ceea ce priveşte aşezarea veteranilor în cele trei districte provinciale se confirmă ca şi în cazul italicilor preferinţa netă pentru Dacia Superior (Dacia Apulensis) în număr de 91, apoi Dacia Porolissensis 46 şi în cele din urmă Dacia Inferior (Dacia Malvensis) doar 17. Cei mai mulţi, 115 s-au stabilit după eliberare în aşezări cu garnizoane, fapt ce arată că şi veteranii Daciei, asemeni celor din întreg Imperiul, au continuat să trăiască între militari şi în vecinătatea centrelor unde au fost instruiţi şi romanizaţi. În general, familiile veteranilor alcătuiesc un izvor nesecat de revitalizare a efectivelor armatei romane din Dacia şi din alte spaţii ale imperiului. Indiferent de localităţile în care s-au aşezat statornic după eliberare, veteranii au continuat să impună disciplina şi ordinea în rândul populaţiei civile daco-romane, în care s-au integrat cu familiile şi activităţile cotidiene paşnice; ei constituiau o largă categorie de cetăţeni romani înstărită şi privilegiată. Examinarea gradelor avute în armată arată caracterul omogen al acestei categorii sociale daco-romane, majoritatea reprezentând-o foştii soldaţi (68,18%) şi subofiţeri (28,57%), corpul ofiţeresc superior al centurionilor

ocupând doar 3,25% din totalul veteranilor atestaţi epigrafic. Această situaţie pledează pentru comunitatea de interese, spirit de grup şi acţiuni unitare ale veteranilor în planul vieţii social-economice, politice şi culturale din Dacia.

În concluzie, toţi reprezentanţii diferitelor categorii sociale colonizate în Dacia s-au integrat foarte rapid noului mod de viaţă împreună cu autohtonii, aducându-şi fiecare, indiferent de clasa socială căreia îi aparţinea (veteran, aristocrat sau sclav) sau de origine etnică (italică, germanică, siriană) contribuţia sa cât de modestă la romanizarea Daciei Autohtonii în Dacia Populaţia geto-dacică nu dispare după cucerirea romană. Este însă mai greu depistabilă, faptul realizându-se îndeosebi pe cale arheologică.

Aş ezările Descoperirile arheologice dovedesc existenţa unor aşezări autohtone în timpul stăpânirii romane în Dacia. Din aşezările perioadei cercetate, cel puţin 2/3 sunt vetre de sate locuite de daci. Tipurile de locuinţe din aşezări sunt bordeie îngropate în pământ şi locuinţe de suprafaţă. În multe bordeie erau cuptoare de pâine, mici depozite de unelte agricole şi meşteşugăreşti, obiecte de port şi podoabă din bronz şi os şi inventare ceramice cuprinzând vase dacice şi romane.

Unele aşezări datează încă dinainte de cucerirea romană: ex. Cernatu, jud. Covasna, Ciumbrud, jud. Alba, unde s-au găsit bordeie şi semibordeie datând din epoca preromană.

Descoperirile arheologice au dovedit că ceramica dacică din locuinţele aşezărilor din epoca provinciei se găseşte împreună cu ceramica romană provincială. Unele aşezări autohtone datează o perioadă îndelungată de timp, din epoca preromană până după retragerea aureliană (aproximativ trei secole), fapt constatat atât în aşezările din Munţii Orăştiei, cât şi la Poiana Siret, Crăsani-Lalomiţa, Tinosul, Zimnicea.

Necropolele În condiţiile stăpânirii romane, dacii, asemeni altor populaţii, şi-au păstrat datinile proprii, reflectate

arheologic îndeosebi prin particularităţile de rit de înmormântare specifice care se pot deosebi de cele ale coloniştilor romani. Mormintele de incineraţie ale geto-dacilor dinainte de cucerire pot fi clasificate în două grupe:

— Cu arderea defuncţilor pe loc;

— Cu arderea defuncţilor în altă parte.

Din prima grupă fac parte trei tipuri de înmormântări: morminte cu cuptor, morminte tumulare şi morminte plane (fără urnă). În a doua grupă se încadrează mormintele cu urnă depusă în groapă simplă, rectangulară, cilindrică, lăcaş sau casetă de piatră şi fără urnă, resturile funerare fiind aşezate în gropi asemănătoare ca formă cu umele.

Morminte cu cuptor se cunosc doar două, unul la Poieneşti (Vaslui) şi altul la Zimnicea, ambele datate în sec. IV – III î. Hr. Şi aparţinând unor luptători. Mormintele tumulare, cu arderea cadavrelor pe loc şi înălţarea unor movile de pământ peste resturile funerare sunt semnalate în Dobrogea, Muntenia, sudul Moldovei (Poiana, Brad), Transilvania (Şimleul Silvaniei). Mormintele cu groapă fără urnă s-au descoperit doar în necropola Histriei datate în sec. IV î. Hr. Mormintele cu urnă, indiferent de forma lor, sunt folosite de majoritatea populaţiilor care practică incineraţia şi sunt foarte răspândite, datându-se în sec. II î. Hr.

Cu toată circulaţia de monedă a perioadei (monede greceşti, macedoniene, dacice şi denarul roman), acestea nu apar în mormintele daco-geţilor. În Dacia romană se cunosc mai multe cimitire dintre care menţionăm: Cinciş (Hunedoara) – 12 morminte, cinci amplasate în pantă şi 12 situate în afara construcţiilor funerare. La Iacobeni (Cluj) s-au descoperit 15 morminte din care patru aveau urne. La Locusteni (Dolj) s-au descoperit 290 morminte, la Obreja (Alba) 243 morminte de incineraţie şi inhumaţie. Mormintele de incineraţie fără urnă (mai rare, câteva zeci) se reduc la o simplă scobitură în pământ, de formă ovală şi au mai puţine obiecte de inventar decât cele cu urnă.

Ceramica din cimitire este autohtonă şi de factură romană provincială. Mormintele cu urnă au formă rotundă-ovală şi după culoarea umelor (modul de ardere) se pot împărţi în trei categorii:

— Cu urne roşii, de factură romană;

— Cu urne de culoare cenuşiu-brun, de factură romană;

— Cu urne dacice modelate cu mâna de culoare cenuşiu negricioasă.

Mormintele depuse în casetă de piatră (cistă) sunt puţin numeroase. Deci, mormintele autohtone din Dacia romană se pot grupa în două mari categorii: de incineraţie şi de inhumaţie. Majoritatea sunt în prima grupă, a doua grupă este mai rară, reprezentând îndeosebi copii. Ritul de înmormântare din perioada romană ilustrează faptul că tradiţiile din perioada dinaintea cuceririi sunt păstrate de populaţia autohtonă care, deşi preia elemente de cultură materială superioare, romane, nu abandonează total ritul funerar, tehnica de execuţie a vaselor (îndeosebi umele, legate direct de rit) şi alte obiceiuri, fapt ce se reflectă în mai mică măsură în aşezările epocii.

Descoperirile monetare Se cunosc peste o sută de tezaure monetare din perioada provinciei. Printre acestea, aproximativ patruzeci încep cu piese anterioare cuceririi romane, emise în timpul republicii, ori de către împăraţi din sec. I d. Hr. (îndeosebi împăraţii Nero şi Vespasian) şi încheindu-se cu piese din vremea provinciei.

Romanizare şi continuitate Prin romanizare în spaţiul Imperiului roman se înţelege asimilarea, de către o populaţie cucerită şi integrată în componenţa Imperiului sau aflată sub influenţa acestuia, a limbii latine şi a modului de viaţă roman. Dar cucerirea şi transformarea în provincii a unor teritorii de către Imperiu nu a avut obligatoriu ca şi consecinţă imediată romanizarea. Trecerea de la simpla cucerire militară la romanizare a presupus în primul rând existenţa unor factori interni favorabili.

Existenţa unei civilizaţii autohtone cu un anumit nivel de dezvoltare şi cu un anumit grad de receptivitate faţă de împrumut sau inovaţie precum şi existenţa unor contacte anterioare cuceririi ale respectivei populaţii cu lumea romană, contacte care au creat o anumită familiarizare a autohtonilor cu elementele noii civilizaţii. În al doilea rând, procesul de romanizare este strâns legat de un alt fenomen politico-social în care factorii de decizie ai Imperiului roman vor conştientiza necesitatea trecerii de la simpla cucerire la romanizare, respectiv de la stăpânirea noilor teritorii la asocierea provinciei la viaţa şi conducerea Imperiului, colonizarea devine un fenomen reglementat prin măsuri de stat. De numele lui Cezar se leagă demararea politicii oficiale de stat de colonizare, iar urmaşii săi vor continua această politică, creându-se treptat convingerea că vastul Imperiu nu putea fi menţinut fără câştigarea elitelor provinciale. Deci asimilarea civilizaţiei romane şi a limbii latine de către membrii reprezentativi ai populaţiei cucerite a reprezentat obiectivul final al unei politici conştiente, mergându-se până la realizarea, începând cu a doua jumătate a sec. I d. Hr. de către împăraţii din dinastiile Flavilor (67-69) şi Antoninilor (96-l92) a unor colonizări autoritare în acele teritorii incorporate Imperiului care s-au putut înscrie prin caracteristicile lor interne în dimensiunile acestei politici. Desigur colonizarea autoritară ca şi acordarea dreptului de cetăţenie au constituit doar mijloace, căi de rezolvare a problemei romanităţii, ele nereprezentând însă procesul propriu-zis. Romanizarea presupune abandonarea limbii materne şi a culturii tradiţionale de către marea masă a populaţiei şi adoptarea în cvasitotalitate a civilizaţiei romane, fapt ce nu se poate realiza decât în condiţiile în care transferul de populaţie sau colonizarea este urmat de transferul de civilizaţie. De aceea, pentru oricare din provinciile Imperiului roman procesul de romanizare se poate constata pe deplin romanizat în momentul în care romanizarea a pătruns în

păturile de rând ale populaţiei, cu precădere în rândul populaţiei rurale, care de regulă păstrează mai multă vreme formele sale culturale tradiţionale, romanizarea manifestându-se alături de alte modalităţi de preluare a civilizaţiei romane prin:

— Înlocuirea limbii materne cu limba latină (generalizarea limbii latine la nivelul marii mase a populaţiei autohtone);

— Preluarea credinţelor religioase romane (sincretism şi interpretatio romanae) şi apoi creştinarea în limba latină.

Încă din vremea lui Claudius (4l-54) s-a condiţionat prin lege dreptul de cetăţenie romană de cunoaşterea limbii latine. Într-un timp relativ scurt limba latină devine limba de largă utilizare în toate provinciile europene ale Imperiului cu excepţia celor în care limba greacă era limba maternă. Pătrunderea limbii latine în toate straturile populaţiei autohtone şi unificarea lingvistică prin romanizare a fost mult înlesnită de difuzarea creştinismului în limba latină În concluzie, este evident că procesul de romanizare presupune existenţa pe un anumit teritoriu a populaţiei autohtone, care reprezintă elementul demografic supus romanizării. Asimilarea formelor de civilizaţie romană nefiind un proces mecanic şi unilateral, este firesc fenomenul de supravieţuire în timp a substratului autohton înregistrându-se convergenţa celor două grupuri etnice, autohtoni şi colonişti, convergenţă în cadrul căreia fiecare grup, prin natura tradiţiilor incorporate vor conferi personalitate şi unicitate fenomenului universal al romanizării. Trecând de la general la particular, este de constatat că romanizarea dacilor este componentă inseparabilă a aceluiaşi proces general-european prin factorul roman, dar particular zonal prin componenta dacică. Procesul de romanizare este de neconceput fără a accepta parcurgerea unei etape timpurii a modului de viaţă roman, cel puţin în domeniul culturii materiale. Zonele care au venit în contact cu civilizaţia romană înainte de cucerire au fost mai uşor romanizate decât zonele care nu au

cunoscut contactul cu civilizaţia romană şi influenţa acesteia în perioada de dinainte de cucerire. Spaţiul dacic a fost deschis curentelor de civilizaţie egeo-mediteraneene, din cele mai vechi timpuri (neolitic), această deschidere amplificându-se în epoca bronzului şi Hallstatt. Prezenţa coloniilor greceşti la Pontul Euxin a favorizat şi intensificat influenţa sudică (Dobrogea şi ambele maluri ale Dunării) penetrând pe râurile interioare spre Muntenia, Moldova şi, în mai mică măsură, spre Transilvania. Fenomenul este unitar la scara întregului spaţiu dacic. O importanţă deosebită au avut-o emisiunile monetare ale coloniilor greceşti din Pont ca şi formele superioare de gândire provenind de aici: sistemul metric şi alfabetul. De asemeni intrarea obiectelor greceşti în lumea geto-dacică dovedeşte gradul de deschidere al geto-dacilor la împrumut şi la inovaţie.

Demararea legăturilor economice dintre spaţiul nord-dunărean şi lumea italică se leagă de activitatea centrului economic de la Aquileea (nord-vestul Italiei), legăturile dintre cele două zone devenind constante abia după cucerirea şi integrarea în Imperiu a Dobrogei şi stabilirea limesului pe Dunărea inferioară (începutul sec. II î. Hr.), când pătrund atât produse ale metalurgiei romane cât şi elemente de arhitectură. Din sec I î. Hr. Produsele romane devin majoritare în cadrul importurilor, în defavoarea celor greceşti, pe care însă nu le elimină total. Moneda romană reduce procentul monedelor greceşti şi elimină total moneda dacică. Se adaugă şi alte modalităţi de penetraţie: alfabet, unele credinţe religioase. Corespunzând nivelului de dezvoltare al civilizaţiei dacice, pătrunderea elementului roman în spaţiul dacic se datorează expansiunii militare a Imperiului şi integrării spaţiului nord dunărean în sfera de interese a lumii romane. Se poate constata spiritul geto-dacilor de receptivitate şi incorporare a influenţelor străine la toate nivelurile societăţii dacice astfel încât, în momentul cuceririi, societatea dacică era pregătită pentru a se

integra procesului de romanizare. În vremea lui Augustus limesul roman se fixează pe Dunărea Inferioară, din acest moment contactul dintre Imperiu şi spaţiul dacic fiind direct. De acum se succed o serie de evenimente care vor constitui etape ale cuceririi Daciei de către romani:

— Constituirea provinciei Moesia în 15 d. Hr.;

— Încorporarea Dobrogei în Moesia în 46 d. Hr.;

— Declanşarea unei politici active romane la nordul Dunării, politică demarată odată cu prima mare operaţiune militară romană în această zonă în anii 60-62 d. Hr.; condusă de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus.

Operaţiile militare au fost urmate de deplasările de populaţie de pe malul nordic pe cel sudic al fluviului şi de luarea în stăpânire efectiv romană a unor zone de la nordul Dunării.

Această linie politică se amplifică în timpul dinastiei Flavilor şi se accentuează după preluarea domniei Daciei de către Decebal. Transformarea Daciei în regat clientelar concomitent cu anexarea Munteniei şi a sudului Moldovei la provincia Moesia pregătesc înfrângerea finală a Daciei. Ocupaţia militară s-a desfăşurat în paralel cu organizarea administrativă şi demografică: în momentul încetării conflictului provincia era deja constituită; la 112 noul teritoriu era pacificat (chiar dacă graniţele noii provincii s-au trasat doar după moartea lui Traian). Măsurile organizatorice declanşează procesul de colonizare. Împăraţii Antonini şi Severi continuă politica de colonizare şi de organizare a provinciei, determinând dezvoltarea economică şi demografică deosebită, având ca efect înmulţirea aşezărilor şi constituirea oraşelor. Se adaugă populaţiei civile (colonişti şi autohtoni) numeroşi militari din unităţile armate din Dacia (legiuni şi trupe auxiliare). Veteranii de diverse etnii primesc pentru serviciul prestat de ei şi familiile lor cetăţenia romană şi pământ.

Cele peste 3500 de inscripţii din Dacia indică originea coloniştilor, ponderea majoritară deţinând-o provinciile

Dalmaţia, Noricum, Pannonia şi Moesia. Din aceste provincii sunt transferate mase compacte de populaţie care vor constitui enclave distincte pe teritoriul dacic. Urmează italicii, apoi populaţie de origine orientală şi micro-asiatică. Toţi aceştia atinseseră deja un grad avansat de romanizare dovedit de limba vorbită şi scrisă, de onomastica şi de adoptarea practicilor funerare romane. Romanizarea şi cunoaşterea limbii latine fiind condiţia obligatorie în promovarea socială, şcolile municipale vor desăvârşi procesul de romanizare al urmaşilor coloniştilor.

Romanizarea priveşte integrarea noii provincii atât în sistemul administrativ instituţional al Imperiului cât şi în viaţa economică şi spirituală romană. Economic Dacia a fost atât o consumatoare de produse cât şi o producătoare. Asimilarea modului de viaţă roman este evidentă în urbanistică, tehnica construcţiilor, decoraţia edificiilor publice şi private, în arta provincială romană, în riturile şi monumentele funerare, în asimilarea religie şi mitologiei greco-romane. Deci pentru lumea dacică integrată Imperiului romanizarea a reprezentat însuşirea în totalitate a civilizaţiei romane, ea pătrunzând la toate nivelurile societăţii. Baza acestei romanizări a constituit-o populaţia dacică din provincie şi capacitatea sa de asimilare a noii civilizaţii.

Continuitatea existenţei populaţiei autohtone este deci condiţia fundamentală a romanizării unei noi provincii. Este greu de surprins în descoperiri acea parte a aristocraţiei dacice care, pentru a-şi păstra privilegiile după dispariţia statului a asimilat rapid şi aproape în totalitate modul de viaţă roman. Descoperirile arheologice surprind însă populaţia de rând, mai ataşată tradiţiilor, reflectată în practicile funerare tradiţionale din necropolele rurale şi din aşezările acestor comunităţi. Se surprind aici elemente de cultură materială de caracter mixt şi detalii de ritual specifice lumii dacice.

Continuitatea este documentată şi de hidronimie şi toponimie. Dacia fiind o provincie de graniţă a cunoscut un regim sever de ocupaţie militară. Se interzicea locuirea autohtonilor în centrele fortificate ale provinciei, pentru a se evita organizarea unor răscoale cu sprijinul cetăţilor. Tot ca o măsură pe linia romanizării s-a interpretat şi distrugerea sanctuarelor dacice şi a oricăror elemente care să înlesnească practicarea religiei tradiţionale. Dar cele mai elocvente exemple de romanizare rapidă şi eficientă a dacilor sunt recrutările de trupe din provincie. Încă din vremea lui Traian (conform lui Pliniu cel Tânăr) se formează Alla Prima Ulpia Dacorum şi Cohors Prima Ulpia Dacorum. Hadrian recrutează noi trupe odată cu organizarea limesului dacic, sistemul de recrutare continuând sub Antoninus Pius, Marcus Aurelius, dinastia Severilor, Gordian al III-lea. Religia oferă şi ea dovezi de romanizare a autohtonilor. Unele culte tradiţionale persistă şi după cucerire: Silvanus, Diana, cavalerii danubieni, dezvoltate pe vechiul pantheon geto-dacic, peste care triumfă religia romană care îşi imprimă amprenta asupra vieţii spirituale a autohtonilor. În meşteşuguri şi artă, tehnicile tradiţionale vor ceda noilor tehnici aduse din lumea romană. Renumita artă a orfevrăriei dacice este total abandonată, fiind înlocuită cu timpul de bijuterii de provenienţă sau imitaţie romană. Se poate constata că în cadrul raportului continuitate/romanizare, păstrarea tradiţiei autohtone reprezintă o formă, o modalitate de protejare a culturii locale în faţa penetraţiei treptate dar decisive a civilizaţiei romane. Asimilarea limbii latine a fost înlesnită de faptul că în Dacia preromană limba dacă a fost o limbă fără scriere (iliterară). Se poate constata că asimilarea şi apoi vehicularea alături de colonişti a limbii latine şi pătrunderea latinei vorbite pe teritoriul dacic au asigurat particularitatea latinei vorbite în provinciile dunărene faţă de limba altor provincii, ca şi particularitatea sintezei de populaţie din această zonă – sinteza daco-romană.

STRUCTURA SOCIALĂ ÎN DACIA Dreptul roman Izvoarele dreptului roman pe teritoriul Daciei Aplicarea dreptului roman în Dacia priveşte acele norme de drept aplicabile cetăţenilor rezidenţi aici, peregrinilor din această provincie, precum şi aşa numitul „jus gentium” ce reglementa raporturile dintre cetăţeni şi peregrini. Alături de dreptul roman se mai aplica în provincie şi dreptul local, geto-dacic, folosit concomitent cu cel roman, în cazuri ce priveau exclusiv populaţia autohtonă şi când normele sale nu veneau în contradicţie cu normele de drept romane. (Constituţia antoniniană preciza necesitatea respectării în aşezările urbane provinciale a drepturilor locale, cu condiţia de a nu contraveni dispoziţiilor de ordine publică romană). Ca izvoare de drept, prioritate aveau pentru cetăţenii romani rezidenţi -normele dreptului roman aplicabile pe întreg teritoriul imperiului, iar pentru celelalte categorii de locuitori ai provinciilor – cele mai importante izvoare de drept erau constituţiile imperiale şi edictele guvernatorilor. Edictele guvernatorilor constituiau o modalitate de aplicare de către guvernator a normelor juridice romane în condiţiile adaptării lor la necesităţile locale şi imediate. Edictul avea două părţi: j) dispoziţiile referitoare la dreptul roman aplicabil cetăţenilor romani rezidenţi în provincie; k) edictul provincial (norme de drept local). Constituţiile imperiale puteau fi: l) edicte imperiale (aedicta) – dispoziţii scrise date de împărat şi valabile pentru tot teritoriul imperiului şi pentru întreaga sa domnie; m) mandate – instrucţiuni date de împărat guvernatorilor, referitoare la diferite probleme de drept civil şi penal care urmau să fie aplicate locuitorilor din provincia respectivă sau doar în câteva provincii enumerate în text (mai rar, mandatele puteau fi aplicate în toate provinciile).

Instituţiile de drept. Regimul persoanelor, instituţia familiei, dreptul penal şi procesual.

Înainte de edictul împăratului Caracalla, locuitorii liberi din Imperiu erau împărţiţi în trei categorii: n) cetăţeni romani, latini, peregrini.

O) Cetăţenii romani locuiau în majoritate la oraşe, se bucurau de aceleaşi drepturi ca şi cetăţenii rezidenţi din Roma sau Italia. Dacă colonia în care trăiau căpătase jus italicum (teritoriul coloniei primise calitatea de sol roman) atunci cetăţenii acestor coloniae aveau şi în materie imobiliară dreptul de proprietate romană.

P) Latinii beneficiau de dreptul latin, aveau aceleaşi drepturi patrimoniale ca şi romanii (jus comercii). Nu se bucurau de jus conubii dreptul de a se căsători în conformitate cu dispoziţiile legii romane – şi nu aveau toate drepturile politice.

Q) Peregrinii constituiau marea masă a populaţiei libere. Situaţia lor era reglementată prin legea de organizare a provinciei (lex provinciae) şi prin edictele guvernatorilor. Existau două categorii de peregrini:

— Peregrini obişnuiţi.

— Peregrini dediticii. Peregrinii obişnuiţi erau străinii a căror cetăţi n-au fost desfiinţate din punct de vedere politic în urma integrării lor în Imperiul roman. Ei puteau să-şi exercite drepturile politice fiind supuşi sub aspectul capacităţii juridice dreptului existent în teritoriile de proveniență. Puteau dobândi cetăţenia romană prin servicii aduse statului roman sau prin naturalizare. Puteau stabili raporturi juridice cu cetăţenii romani printr-un sistem juridic numit „jus gentium”.

Peregrinii deditici erau acei peregrini ale căror cetăţi, prin capitulare fără condiţii, au fost desfiinţate din punct de vedere politic şi administrativ. Ei nu aveau drepturi politice şi nu se puteau folosi de vechiul lor drept decât în limitele fixate de cuceritorii romani.

În Imperiul roman exista instituţia sclavajului. Sclavii puteau fi proprietatea împăratului, proprietatea unor oraşe, colegii, temple, dar şi proprietatea persoanelor particulare.

În cazul sclavilor aparţinând persoanelor particulare, situaţia lor juridică era reglementată de dreptul roman dacă aparţineau cetăţenilor romani sau de norme juridice locale dacă proprietarul era peregrin.

Exista o categorie de sclavi publici, deţinând funcţii importante şi care datorită ocupaţiei lor aveau o putere financiară remarcabilă. Această „aristocraţie servilă” deşi era lipsită de drepturi îşi cucereşte o situaţie economică şi socială aparte, superioară uneori oamenilor liberi. Ca urmare a eliberărilor de sclavi, aceştia deveneau liberţi.

Începând din a doua jumătate a sec. II d. Hr. Între oamenii liberi şi sclavi se formează o nouă pătură socială (colonii), care va deveni tot mai numeroasă, de locuitori care, deşi liberi în drept se aflau într-o situaţie de fapt asemănătoare cu sclavia.

În cazul cetăţenilor romani şi a latinilor predomina aplicarea dreptului roman valabil pe teritoriul întregului Imperiu, particularităţile juridice locale privindu-l îndeosebi pe peregrini.

Căsătoria între peregrini nu era reglementată de dreptul roman, ci conform legilor tradiţionale sau conform drepturilor popoarelor (în cazul peregrinilor dediticii), peregrinii neavând jus conubii.

În cazul căsătoriilor mixte (cetăţeni romani şi peregrini) puteau apărea diverse situaţii:

— În cazul căsătoriei unui cetăţean roman cu o peregrină ce primise jus conubii, căsătoria era o căsătorie romană, copii devenind cetăţeni romani;

— În cazul căsătoriei unui cetăţean roman cu o peregrină care nu avea jus conubii, căsătoria nu era valabilă după dreptul roman, copii având situaţia juridică a mamei (peregrini).

Conform dreptului roman, căsătoria sclavilor nu era legală, ea constituind doar o uniune (deci contubernium nu matrimonium) a cărei stabilitate era dată de necesitatea existenţei mâinii de lucru servile.

În cazul liberţilor căsătoria avea caracteristicile categoriilor de oameni liberi în care aceştia intraseră prin dezrobire.

Cetăţenilor romani li se aplicau legile romane cu particularităţi (îndeosebi procedurale) caracteristice dreptului roman provincial. Tutela, curatela, adopţiunea şi adrogaţiunea constituiau în provinciile Imperiului instituţii de drept roman. Cu toate acestea, se aplica peregrinilor şi dreptul local al populaţiei autohtone. Se practica probabil „înfrăţirea", diferitele forme de „înfrăţire" fiind practicate şi perpetuate de către români până în epoca feudală.

Procedura de judecată privea doar cetăţenii romani. În cazul delictelor, peregrinilor li se acorda fictiv calitatea de cetăţean roman, atribuită ad-hoc pentru rezolvarea situaţiei juridice respective. În materie penală, guvernatorul avea jus gladii putând condamna la moarte pe locuitorii provinciei, cu excepţia cazurilor în care cei implicaţi erau fruntaşi ai populaţiilor supuse, în aceste situaţii pedeapsa capitală putând-o da doar împăratul.

Se poate constata că sistemul de drept roman a încercat să soluţioneze problema naturalizării peregrinilor în mod cazuistic ţinând seama de situaţiile particulare existente şi de interesele de stat.

În ce priveşte regimul juridic al proprietăţii, peregrinii nu puteau avea o proprietate romană decât dacă aveau jus commercii. Ca mijloace de folosire a proprietăţii de către peregrini se utilizau ocupaţiunea şi tradiţiunea (traditio). Proprietatea peregrină era insuficient apărată îndeosebi în cazul în care ea provenea de la o persoană ce nu avea calitatea de proprietar (cetăţeanul roman – proprietar – putând revendica proprietatea). Pentru apărarea proprietăţii peregrine în aceste situaţii s-a instituit, începând din anul 199 edictul numit prescriptio longi temporis prin care peregrinii care au dobândit cu jus titlu un fond funciar şi l-au stăpânit zece sau douăzeci de ani puteau fi apăraţi împotriva oricăror pretenţii de posesie.

Prescripţiunea era un mijloc de apărare şi nu un mijloc de dobândire a proprietăţii, peregrinii nedevenind proprietari după scurgerea timpului prevăzut de lege. Pentru remedierea acestei situaţii, s-a acordat şi peregrinului deposedat dreptul de a intenta o acţiune reală (revendicatio utilis) prin care putea reclama bunul (proprietatea) în mâna oricui s-ar găsi acesta. Peregrinii din Dacia aveau şi o proprietate reglementată de dreptul geto-dacic în măsura în care normele acestui drept fuseseră acceptate de cuceritori.

Dreptul succesoral cunoştea moştenirea testamentară şi cea legală. Potrivit legii romane, peregrinii nu aveau capacitatea să-şi întocmească un testament sau să fie instituiţi moştenitori sau gratificaţi ca legatori (excepţie făcând ostaşii romani care puteau să-şi instituie ca moştenitori persoane peregrine sau latine). Dreptul geto-dac cuprindea însă norme speciale pentru întocmirea testamentelor de către autohtonii Daciei.

Tranzacţiile din provincie sunt documentate de tăbliţe cerate descoperite pe teritoriul Daciei (în jur de 25 de bucăţi) mai ales în zona minelor de aur de la Alburnus Major (Roşia Montană) având drept conţinut o serie de contracte. Cele mai numeroase sunt contractele de vânzare-cumpărare. Încheiate fie de romani, fie de peregrini, au utilizat procedeul mancipaţiunii. Actul de mancipaţie ce însoţea vânzarea nu era însă valabil – potrivit legislaţiei romane – pentru peregrinii ce nu deţineau jus comercii. De aceea pentru garanţia de evicţiune peregrinii recurgeau la ajutorul stipulaţiei. Garanţiile de vicii şi evicţiune sunt; în cazul în care se constată vicii, apărătorul poate cere anularea contractului; în cazul evicţiunii, totale sau parţiale, cumpărătorul este satisfăcut prin preţul dublu restituit de vânzător. Rol foarte important în tranzacţie îl au garanţiile, garanţii fiind numai cetăţeni romani.

Contractele de închiriere conţin normele juridice romane în materie. Foarte răspândită era închirierea forţei de

muncă (îndeosebi pentru munca în mină) utilizându-se expresia „lucrătorul şi-a închiriat persoana sa fizică şi munca sa”; contractele de împrumut de asemeni utilizează tipul de procedură romană – stipulaţiunea – menită să garanteze restituirea împrumuturilor. Concluzii. Se poate deci concluziona că dreptul roman clasic s-a aplicat în provincii (inclusiv în Dacia) într-o formă adaptată nevoilor practicii cotidiene, atât în raporturile dintre cetăţenii romani, cât şi în raporturile dintre aceştia şi peregrini sau doar între peregrini, abaterile apărute derivând din condiţiile concrete de existenţă a provinciei. Evident, forma de drept roman a fost o formă de drept superioară faţă de cel dacic peste care parţial se suprapunea. De aceea, el va constitui principalul izvor al dreptului românesc, păstrând însă şi unele tradiţii anterioare ale dreptului dacic.

Structura socială în Dacia Statutul juridic al persoanelor, rezultat ca urmare a aplicării dreptului roman pe teritoriul Daciei, reflectă structura socială creată în provincie după cucerirea romană. În fruntea ierarhiei sociale se aflau cetăţenii romani, atât cei din teritoriul coloniae-lor cât şi veteranii, deveniţi în momentul lăsării la vatră, ei şi familiile lor, cetăţeni romani. Urmau cetăţenii romani cu drepturi limitate (cetăţeni din clasa II-a – D. C. Giurăscu) reprezentaţi de locuitorii municipiilor. În cadrul acestei categorii, nu toţi se aflau în aceeaşi poziţie, existând municipii cu drepturi mai largi şi altele cu drepturi mai restrânse. Majoritatea coloniştilor din Dacia aveau statutul latinilor, oameni liberi dar necetăţeni romani, având dreptul latin dar unele drepturi politice fiindu-le limitate. Peregrinii, cuprinzând majoritatea populaţiei autohtone au devenit cetăţeni romani doar după edictul lui Caracalla (212 – Constitutio Antoniniana). Sclavii, recrutaţi din prizonierii de război sau cumpăraţi, erau lipsiţi de libertate personală şi drepturi.

Din secolul III se presupune că a existat în Dacia instituţia colonatului -colonii fiind sătenii legaţi de pământul pe care-l

lucrează. Instituţia colonatului nefiind reglementată printr-o lege, momentul apariţiei sale în Dacia este greu de precizat. Unii cercetători presupun că o instituţie asemănătoare colonatului a existat în Dacia şi înaintea cuceririi (C. C. Giurăscu şi D. C. Giurăscu).

Chiar dacă Dacia a intrat târziu în componenţa Imperiului roman, într-un moment în care instituţia sclavajului intrase în declin, totuşi relaţiile de tip sclavagist determină principalele aspecte ale vieţii provinciei. Sclavajul în Dacia poartă caracteristici determinate în primul rând de condiţiile în care sa efectuat cucerirea şi colonizarea provinciei precum şi de statutul populaţiei autohtone, pusă în stare de inferioritate faţă de cuceritori. Puţini dintre daci au reuşit să pătrundă cu timpul în rândul elitei provinciale. Se poate presupune o colaborare, încă înainte de cucerire, a unei părţi a aristocraţiei dacice cu autorităţile imperiale, nobilii daci căutând să-şi conserve privilegiile în condiţiile noilor realităţi politice care se profilau. Aceşti reprezentanţi ai aristocraţiei dacice, prin numărul şi ponderea lor nu au putut reprezenta o categorie distinctă în conducerea politică a noii provincii. Lor li se vor adăuga treptat oameni de afaceri proveniţi din masa autohtonă, proprietari de ateliere meşteşugăreşti, interesaţi în promovarea unor activităţi productive.

În cazul oraşelor, pătura cea mai avută a cetăţenilor romani o constituia aristocraţia municipală, deţinătoare a conducerii ca magistraţi sau membri ai consiliului municipal (ordo decurionum). Odată cu întemeierea în Dacia a noi oraşe, numărul cetăţenilor romani a crescut simţitor, la această creştere numerică contribuind şi înrolările în cadrul armatei, veteranii care se stabilesc aici, eliberările de sclavi sau acordarea de către unii împăraţi a dreptului de cetăţenie individual sau unor grupuri mari de locuitori. Cu toate acestea, numărul cetăţenilor romani rămâne permanent inferior faţă de restul populaţiei din provincie, alcătuită din peregrini „dediticii” şi sclavi. Caracalla acordă

prin Constitutio Antoniniana dreptul de cetăţenie celor mai multe categorii de oameni liberi, dispărând deosebirea de privilegii dintre cetăţenii romani şi ceilalţi oameni liberi care nu avuseseră până în acel moment cetăţenia, dar impunea tuturor obligaţii fiscale mai mari. Dintre cetăţenii romani atestaţi epigrafic în Dacia, foarte puţini fac parte din ordinul senatorial; această categorie privilegiată este reprezentată de guvernatorul provinciei (Legatus Augusti pro praetore), comandanţii de legiuni (legati Augusti legionis) şi tribunii laticlavi (ofiţerii superiori ai legiunii). Cu toţi rămân în Dacia doar pentru perioada în care îşi exercită funcţia civilă sau comanda militară. Urmează ca importanţă în ierarhia socială a provinciei membrii ordinului ecvestru, reprezentaţi în Dacia de procuratorii provinciali (procuratoris Augusti), procuratorii minelor de aur (procuratores aurariarum), începând de la împăratul Hadrian procuratorii vămilor (portoriului); după Marcus Aurelius tribuni legionis angusticlavi, comandanţii trupelor auxiliare (tribuni şi praefecţi) şi praefecţii legionis începând cu domnia lui Gallienus. Cavaleri romani erau şi unii arendaşi ai păşunilor şi ai salinelor (conductores pascui et salinarum) dintre care unul, Publius Aelius Strenius s-a bucurat de cele mai mari onoruri din partea mai multor oraşe din Dacia (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Drobeta).

Cei mai mulţi stăpâni de sclavi sau patroni ai liberţilor erau proprietari de pământ dar totodată şi proprietari de ateliere meşteşugăreşti sau prăvălii, oameni de afaceri implicaţi în tranzacţii economice. Cel mai mare proprietar de sclavi era statul roman, reprezentat prin persoana împăratului; circa 41 de inscripţii din Dacia menţionează sclavi ai împăratului şi ai casei imperiale. Ei fac parte din familia Caesaris şi în inscripţii se intitulează Augusti nostri, Caesaris nostri sau Imperatoris nostri servus sau vema (sclav născut în casa împăratului). În Dacia ei alcătuiesc o adevărată armată de funcţionari de rang inferior, folosiţi în

diferite birouri ale procuratorilor provinciei; ale procuratorilor portoriului ca şi ale procuratorilor minelor de aur. Stăpâni de sclavi erau şi alte autorităţi, instituţii civile sau religioase, organizaţii sau asociaţii cu caracter public. Ex.: oraşele, templele, colegiile profesionale. Deşi menţiuni directe despre sclavi ai oraşelor şi colegiilor profesionale lipsesc până în prezent, în Dacia, se poate presupune că ei au existat, fiind menţionaţi în alte provincii ale Imperiului.

În Dacia nu se cunosc mari latifundii particulare care să fi atins importanţa şi întinderea celor din Italia; aici predominante au rămas tot timpul stăpânirii romane proprietăţile agricole mici şi mijlocii. Mulţi dintre colonişti, chiar dacă conduceau singuri exploatarea lotului de pământ primit din agger publicus, foloseau şi sclavii din proprietate pentru muncile agricole, păstorit sau în gospodărie. Domeniul în care s-au folosit în Dacia sclavii în număr mai mare au fost exploatările miniere de aur din regiunea Ampelum (Zlatna), alături de muncitorii liberi salariaţi. În număr mai mic sclavii erau folosiţi şi în alte activităţi productive, ex. Ateliere meşteşugăreşti, cărămidării, lucrări de construcţii, comerţ. Dezvoltarea relativ mai slabă a meşteşugurilor face ca aici să lipsească marile ateliere cunoscute în alte provincii. Este sigur că folosirea în număr relativ mic în comparaţie cu alte zone a muncii sclavilor a lăsat loc în măsură apreciabilă oamenilor liberi în toate domeniile. În agricultură predomină numeric micii producători, mai ales în regiunile din estul Daciei, locuite în cea mai mare parte de autohtoni; munca salariată era folosită şi în exploatările miniere, cum mici producători şi lucrători liberi se găseau şi la oraşe. Ei au reprezentat în Dacia (lucrătorii liberi şi micii producători) cel mai important factor de producţie. Dezvoltarea sclavajului în Dacia romană a avut un preambul datorită existenţei sclavilor pe acest teritoriu dinainte de cucerirea Daciei. În Dacia preromană dezvoltarea sclavajului s-a realizat inegal

şi a fost condiţionată de mai mulţi factori precum: creşterea populaţiei, mărirea necesităţilor economice, creşterea producţiei, creşterea schimburilor comerciale, frecvenţa conflictelor armate etc. După constituirea provinciei, sclavii reprezentau un obiect de comerţ între provincie şi teritoriul de la sud de Dunăre, chiar de la Marea Mediteraneană.

Numele sclavului nu constituie întotdeauna un indiciu al populaţiei din care el provenea, comerţul cu sclavi la nivelul întregului Imperiu determinând diversificarea acestor nume. Sclavii purtau în general un singur nume, care era dat de stăpânul în slujba căruia se afla. Lista cu nume de sclavi din inscripţiile Daciei romane conţine nume latineşti (majoritatea), greco-romane, traco-dacice, orientale, celto-llire, etc. Aceste nume pot indica: locul de proveniență, de creştere sau de cumpărare (Atticus, Aelianus, etc.) adjective sau substantive indicând bogăţie, fericire, iubire; anumite aptitudini, particularităţi fizice, însuşiri psihice, virtuţi corporale şi spirituale, referiri la divinităţi (Hygya, Hercules) etc. Inscripţiile din Dacia fac menţiuni asupra familiei şi a rudelor sclavilor. Unele se referă la „familia privată”, altele la „familia publică”. Între sclavi nu se încheie o căsătorie legală (matrimonia) ci o uniune „contubernium”, care constata unirea celor două persoane. Proprietarii de sclavi protejau „contubernia” sclavilor pentru a evita micşorarea numărului lor. Termenul de contubernium (contubernales) indică pe sclavii şi sclavele ce convieţuiesc sub acoperişul unui proprietar.

Inscripţiile din oraşele Daciei fac referiri şi la căsătorii ale sclavilor, de obicei „servi publici”, deţinând funcţii în slujba statului şi o situaţie materială superioară, căsătoriţi cu femei de condiţie liberă, peregrine sau dezrobite. Au existat şi cazuri când proprietarii de sclavi s-au căsătorit cu sclave de-ale lor, după ce în prealabil le-au trecut în rândul libertelor. Copii născuţi din asemenea uniuni erau oameni liberi, având condiţia socială a mamei.

Principalul proprietar de sclavi este şi în Dacia împăratul (statul). Peste 40 de inscripţii menţionează sclavi ai împăratului; utilizându-se în inscripţii expresiile „Augusti nostri servus”, „Caesari nostri servus” şi „imperatori nostri servus”. Erau achiziţionaţi prin cumpărare sau în urma războaielor. Templele deţin sclavi utilizaţi ca îngrijitori şi ajutoare pentru pregătirea ceremonialului de cult.

Textele epigrafice prezintă proprietari de sclavi particulari. Cea mai puternică familie de proprietari de sclavi din Apulum era Antipater Marcellus. Ea apare în cel puţin 12 texte epigrafice, descoperite în Dacia şi Italia; la Tibiscum se cunosc ca proprietari de sclavi Cn. Marsus şi Marcus Terrianus.

Proprietarii rurali stăpânind sclavi se găseau şi în mediu rural: Themopropius (Măcicaşul de Sus); Aelius Iulianus (Dezmir), Claudius Rufinus (Sic).

Mulţi colonişti din mediul rural utilizau în exploatarea lotului şi în gospodărie munca sclavilor (servi villici, actores).

În număr mult mai mare sclavii erau utilizaţi în atelierele meşteşugăreşti, cărămidării şi în carierele de piatră.

Cei mai numeroşi proprietari de sclavi din Ampelum au fost „leguli”, adică mici arendaşi de puţuri şi galerii de mine aurifere. La Densara s-a descoperit o inscripţie ce reprezintă un contract, proprietarii de sclavi din respectiva tăbliţă fiind consideraţi „bancheri locali”. În sistemul de exploatare al minelor de aur un rol însemnat îl au „redeneptores” care concesionau prin arendare minele. Munca fizică din mină se efectua cu sclavi de stat sau particulari, fapt dovedit atât prin inscripţii de piatră cât şi prin tăbliţe cerate.

Cercetarea a câtorva zeci de inscripţii a dovedit că o mare parte a sclavilor erau utilizaţi ca supraveghetori în gospodărie sau ca mici slujbaşi în aparatul de stat. Ei erau consideraţi oameni de încredere ai împăratului sau ai proprietarului şi formau „aristocraţia” sclavilor. Printre

funcţiile îndeplinite sunt: „actores” – folosiţi exclusiv în serviciul proprietarului. Acestor „servus fidelisimus” li se încredinţa administrarea moşiei, supravegherea atelierului, mânuirea banilor în tranzacţii. Cei publici se numeau „villicus”.

— Aeditus – gardian la templu;

— Arcarius (arca = cutie, casă de bani) – funcţionari inferiori cu atribuţii de casier;

— Păzitori ai tezaurelor templelor, arendaşi ai praetoriului.

— Verificatori de acte (contrascriptorii) – verificau calculele din registrele oficiale vamale.

— Dispensatores (dispens = a distribui banii) – contabili, casieri, trezorieri, încasatori, etc., care aveau o situaţie materială deosebită;

— Tabularii – servi publici de rang inferior, păstrători de registre (Tabula – tăbliţă de scris, tabulorium – birou unde se păstrau registre);

— Arhivari, agenţi de încasări de impozite, de impuneri, copişti, etc.

Recensămintele de populaţie nu luau în consideraţie sclavii. Ca atare nu se poate cunoaşte precis numărul sclavilor din Dacia, maximul ajungând, după unii istorici, în anumite perioade la un sfert din populaţia Daciei. În anumite condiţii favorabile, sclavii sunt eliberaţi (recunoştinţă faţă de loialitatea serviciilor), atât cei publici (ai împăratului), cât şi cei privaţi. Cei eliberaţi deveneau liberţi şi constituiau o categorie socială aparte. După modalitatea în care se făcuse eliberarea (existau trei forme în care se făcea eliberarea) şi după poziţia juridică a persoanei patronului se stabilea statutul juridic al persoanei libertului: „cives romani”, „latini Juniani” sau peregrini.

Sclavii dezrobiţi de persoanele particulare poartă „tria nomina” (praenomen şi nomen gentilicum luate de la fostul stăpân iar cognomenul era fostul nume de sclav), fie două nume (dintre care unul era gentilicul stăpânului), sau un

singur nume, pe care-l purtaseră în calitate de „servi privati”. Se consideră că cei cu trei nume au devenit prin dezrobire cetăţeni romani, ceilalţi doar peregrini.

La Sarmizegetusa şi Porolissum s-au descoperit trei inscripţii care fac referiri despre sclavi care sunt în posesia altor sclavi (servii vikanii) -Vikanus – apare în inscripţii în două situaţii: ca sclav al unui dominus de condiţie liberă, sau ca sclav al unui alt sclav (unii sclavi din „familia publica” ajungând la o stare materială care le permitea să aibă proprii sclavi).

Trei tăbliţe descoperite la Alburnus Major şi vicus Pirustanum vorbesc despre comerţul cu sclavi. Ei sunt aduşi din alte zone şi contractanţii, atât vânzători cât şi cumpărători, sunt în cele trei cazuri peregrini posedând „jus comercii”. Valoarea în bani a sclavilor cumpăraţi era determinată de factori precum: vârsta, sexul, aspectul fizic, pregătire, sănătate, etc. Contractele stabilesc stipulaţiuni de vicii (sănătate, furt, fugă, etc.) şi garanţii de evicţiune (atacarea şi anularea actului). Cele trei contracte descoperite în Dacia sunt dintr-o perioadă în care Roma nu întreprindea acţiuni militare care să aducă noi sclavi din sfera Imperiului (anii 139, 142 şi 160 d. Hr.) şi ca urmare preţul sclavilor a fost destul de ridicat: o fetiţă cu 205 dinari, un tânăr (10-l9 ani) cu 600 dinari şi o femeie (20-30 ani) cu 420 dinari. Nu există indicii pentru documentarea unui comerţ sistematic cu sclavi în Dacia, dar se poate presupune existenţa sa.

Se poate constata că structura societăţii din Dacia romană a îmbrăcat formele clasice răspândite în tot Imperiul, dar s-a adaptat realităţilor existente aici.

VIATA ECONOMICĂ Cucerirea romană a inclus provinciile Moesia Inferior şi Dacia în orbita lumii romane, subordonând aceste teritorii intereselor economice ale Imperiului. Colonizarea romană a contribuit la o viaţă economică intensă şi înfloritoare.

Evoluţia economică a provinciei Dacia se poate împărţi în patru etape:

8. De la cucerire până la războaiele marcomanice (106-l66) – perioadă de avânt a economiei;

9. Perioada de la războaiele marcomanice până la domnia lui Septimius Severus (166-l93) – stagnare a vieţii economice;

10. De la Septimius Severus la Gallienus (193-253) – o nouă înflorire a vieţii economice;

11. Până la retragerea aureliană (253-271/275) – perioadă de criză (criză generală a Imperiului).

Agricultura Constituie principalul domeniu economic. Conform dreptului roman, pământul Daciei a trecut în proprietatea Imperiului, devenind agger publicus. El a fost măsurat şi cadastrat, iar apoi împărţit astfel: r) O parte a teritoriului a trecut în patrimoniul împăratului care la arendat sau exploatat direct prin funcţionarii imperiali (ex. Minele de aur din zona Munţilor Apuseni).

S) O a doua parte revenea armatei (territorium militare) şi intra sub jurisdicţia militară (teren agricol, păduri, păşuni, etc.).

T) O parte importantă a fost dată în folosinţa veteranilor, coloniştilor şi familiilor lor. (ex. la întemeierea coloniaei Sarmizegetusa – 105 d. Hr.

— Teritoriul a fost parcelat în loturi de câte două jugera şi împărţit veteranilor care au participat la cucerire). Aceste parcele capătă statut de agger privatus optimo iure, împroprietăriţii având asupra lor drept de proprietate privat total.

Când pământul nu se împărţea unor grupuri de veterani sau colonişti ci unor persoane individuale, acestea aveau asupra pământului doar drept de folosinţă, plătind impozit. Începând cu Hadrian, veteranii primesc bani cu care pot cumpăra pământul. Pământul vândut de stat individual civililor rămânea în proprietatea statului, se putea moşteni dar nu se putea vinde.

U) Agger stipendiarus – pământ lăsat în folosinţă populaţiei autohtone, care îl lucra în schimbul unui impozit şi a unor prestaţii pentru armată, administraţie sau lucrări publice. Sistemul de distribuire a pământului a condiţionat noua structură socială a provinciei, Dacia fiind o provincie preponderent agrară. Existau două tipuri de organizare a sistemului agricol: v) Exploatarea de tip roman, în sistemul latifundiilor şi a villae-lor rusticae, utilizându-se munca oamenilor liberi precum şi a sclavilor. În capitolul referitor la habitat (aşezări rurale şi villae rusticae) s-a constat că nu au existat în Dacia latifundii de mari proporţii. Proprietarii villae-lor rusticae au fost veteranii şi coloniştii.

Lucrătorii din rândul populaţiei libere erau plătiţi pentru munca prestată. Autohtonii constituiau şi în acest sistem de exploatare a fondului funciar forţa principală productivă, prin exploatarea individuală a terenurilor (mici producători) sau prin prestare de servicii. W) Obştile săteşti autohtone, supravieţuind în zonele mai retrase sau în estul provinciei, mai puţin urbanizat şi aflate sub control roman. Aceste comunităţi îşi continuă existenţa pe locul vechilor aşezări, păstrând formele tradiţionale ale civilizaţiei daco-getice, dar asimilând totodată noile elemente de civilizaţie romană. Dacia a fost cunoscută drept un grânar al Imperiului, cerealele ocupând un loc de frunte în producţia agricolă a provinciei. Zonele cerealiere (câmpia Banatului, a Olteniei, valea Mureşului etc.) asigurau atât necesităţile interne cât şi necesarul pentru aprovizionarea trupelor din provinciile nord estice ale Imperiului (papirusul Hunt consemnează obligativitatea contribuţiei cu cereale ce reveneau agricultorilor din Dacia pentru aprovizionarea armatei). Arheologic, practicarea agriculturii este dovedită prin depozitele de unelte agricole (Dedrad, Obreja, Tibiscum, Gornea, etc.); numeroase râşniţe şi mortaria, seminţe de grâu carbonizat. Se cultivau două-trei soiuri de grâu, ovăz, orz, mei, legume. La Tibiscum s-au descoperit sâmburi ce indică existenţa în aproprierea unor livezi de

pomi fructiferi (cireşi sau vişini); dintre plantele textile se cultivau inul şi cânepa.

Inscripţiile şi monumentele votive dionisiace vorbesc despre practicarea în provinciile dacice a viticulturii, obţinându-se un vin local, consumat alături de vinul de import, mai scump. În descoperirile arheologice s-au găsit unelte utilizate de viticultori (cosoare şi cuţite pentru viţa de vie). Numeroasele construcţii publice şi private ale provinciei, inscripţiile dedicate zeului Silvanus Silvester, imaginile de pe Columnă, uneltele de dulgherit descoperite de arheologi precum şi menţionarea într-o inscripţie la Apulum a unui collegium dendrophorus, indică exploatarea întinselor păduri din provincie.

Creşterea vitelor este a doua mare ramură a economiei rurale. Păşunile constituie proprietate imperială, fiind arendate împreună cu salinele. Se creşteau boi, vaci, ovicaprine şi cai (animale reprezentate pe Columna lui Traian). Boii şi caii se creşteau pentru tracţiune, bovinele, porcinele, ovicaprinele pentru hrană. S-a efectuat analiza osteologică asupra oaselor de animale descoperite în aşezarea de la Moldova Veche, punct „Vinograde Vaskicrai”. S-au descoperit zece specii de mamifere: şase domestice (bovine, ovicaprine), patru sălbatice (cerb, mistreţ) şi păsări de curte. Păşunile necesare creşterii vitelor erau arendate unor conductores. Cel mai important conductores cunoscut din inscripţiile Daciei a fost P. Aelius Strenuus (Apulum, sfârşitul sec. II), cumulând demnităţi municipale şi publice la Apulum, Sarmizegetusa şi Drobeta.

Prelucrarea pieilor de animale este atestată de colegiile utricularilor atestaţi la Apulum, Marga – Pons Augusti (Caraş Severin), Călugăreni (Mureş), care confecţionau burdufurile (utriculus) necesare ambarcaţiunilor. Civilizaţia romană a îmbunătăţit tehnicile rurale şi a perfecţionat uneltele agricole. Uneltele romane (îndeosebi plugul şi cuţitul de plug din fier de tip roman) pătrund în Dacia unele încă înaintea cuceririi, dar abia în perioada provinciei se

generalizează. Se cunosc în Dacia depozite de unelte: Mărculeni (jud. Mureş) – aproximativ 200 de piese, Dedrad (jud. Mureş), Obreja (Alba), Lechinţa de Mureş (Mureş) sau descoperiri de unelte agricole Apulum, Cristeşti, Tălmaciu, Ungra (Transilvania), Răcari (Oltenia), Moldova Veche, Tibiscum, Diema, Pescari, Gornea, Băile Herculane (Banat) constând din: cuţite de plug, seceri, coase, sape, greble, etc.

În Dacia se utilizau două tipuri de fiare de plug:

— Cel roman în două variante, triunghiulară şi mai largă şi rotunjită la vârf;

— Elenistic-dacic, cunoscut încă dinainte de cucerire şi păstrat de populaţia autohtonă a provinciei.

În unele descoperiri arheologice (Mărculeni, Aiud) lanţurile găsite alături de cuţitul de plug indică utilizarea plugului pe roţi.

Dintre uneltele agricole romane descoperite în Dacia menţionăm: sapa romană (trei tipuri: sarculum – cu lama în formă de scut, marra şi ligo), hârleţe (palla), aratrum, grape (restrum), seceri (falces strumentariae sau messariae), coasa (falx foenaria), topoare (securis) de diferite tipuri, cosoare şi cuţite de altoit (falces arboriae sau sylvaticae – pentru pomicultură şi falces vineticae pentru viticultură). Izvoarele menţionează existenţa unei instalaţii de treierat (plastellum Punicum) – luată de romani de la cartaginezi, dar cel mai frecvent se treiera cu ajutorul unui tăvălug cilindric, tras de vite.

Cerealele se zdrobeau pentru a fi transformate în făină în râşniţe şi mori (molae), acestea de diferite tipuri, de la piua de piatră în care se sfărâmau cerealele cu ajutorul unui pisălog (mola trusatilis) la cele puse în mişcare de un animal (mola asinaria) sau de forţa hidraulică (mola aquaria) – aceasta descoperită în regiunea auriferă a Daciei şi la Sucidava. Cele mai numeroase, aproape în fiecare aşezare, sunt râşniţele din piatră, din tuf vulcanic şi se învârteau cu mâna (molae manuariae) printr-un mâner fixat

lateral sau vertical, în dunga pietrei. O râşniţă portativă pentru zdrobit alimente fierte era mortaria (albii de pisat) foarte răspândite (unele cu ştampila producătorului), de execuţie locală sau de import. Se poate concluziona că în provincia Dacia noul sistem de proprietate şi distribuire a pământului ca şi diversitatea noilor unelte agricole au dus la practicarea unei agriculturi performante care, în perioadele de avânt economic ale provinciei (şi Imperiului) au asigurat necesităţile interne de produse agricole, ele deţinând ponderea principală şi în exportul provinciei.

Exploatarea bogăţiilor subsolului Cucerirea romană s-a datorat, pe lângă cauze politice, strategice şi de ordin economic şi solului şi subsolului Daciei, bogate în minereuri feroase şi neferoase, piatră de construcţie, depozite de sare.

Exploatarea aurului şi a metalelor neferoase Exploatarea metalelor preţioase (aur şi argint) are o îndelungată tradiţie în spaţiul dacic, îndeosebi în Transilvania. Există o artă a argintului şi aurului dac, reflectare a unor realităţi economice privind exploatarea şi prelucrarea acestor metale în Dacia preromană. Estimările privind tezaurul dus de Traian din Dacia (J. Carcopino) indică drept o posibilă motivaţie pentru cucerirea Daciei marea bogăţie de metal preţios a munţilor săi, îndeosebi Munţii Apuseni.

Încă din perioada când, după cucerire, Traian se mai afla în Dacia, este organizată administrativ zona minieră: se iau măsuri pentru mărirea producţiei de aur, se înfiinţează noi aşezări miniere, începe construcţia de drumuri care să lege cele mai importante centre miniere de Alburnus Major. Există două zone importante: Munţii Apuseni şi Banat. Zona Auriferă din Munţii Apuseni a fost împărţită în şapte regiuni miniere. Toate aceste puncte miniere au fost organizate administrativ. Minele fiind proprietate imperială, în fruntea lor se afla un „procurator aurarium” – ca împuternicit al împăratului. Primul „procurator aurarium” al minelor de

aur din Dacia a fost Ulpius Herminas, libert a lui Traian, mort în funcţie la vârsta de 55 de ani.

Din cronologia procuratorilor minelor de aur rezultă că exploatarea minieră în Munţii Apuseni a suferit doar o întrerupere sau stagnare temporară în vremea războaielor marcomanice. Sediul administraţiei provinciale a exploatării minelor de aur a fost la început la Ampelum (Zlatna) „Procuratorul aurarium" avea în subordinea sa numeroşi funcţionari, tabulori şi ajutoarele lor „aditores tabula", care ţineau evidenţa exploatărilor şi arhiva, ei fiind liberţi ai casei imperiale sau sclavi imperiali. Lângă Alburnus Major s-a descoperit un important material epigrafic şi unelte. Împăratul exploata minele prin arendarea unor întreprinzători numiţi „leguli". În mină se folosea munca sclavilor, a celor condamnaţi la muncă forţată şi a oamenilor liberi angajaţi prin contract.

Administrativ, sistemul de organizare a regiunii aurifere din Munţii Apuseni era împărţit în trei sectoare: I. Al municipiului Ampelum, care adăpostea şi administrarea minieră; II. Aşezarea Alburnus Major (Roşia montană).

III. În jurul oraşului de azi Brad.

Aşezările miniere din jurul Ampelum-ului se compuneau din aşezări care nu puteau ajunge la dimensiunile unui vicus. Fiind centrul minier al aurului, Ampelum-ul era păzit de soldaţii Legiunii XIII Gemina. Pentru o mai bună exploatare a minelor de aur, Traian a adus şi colonizat în Dacia colonişti dalmaţi specializaţi în extragerea aurului. După cum rezultă din inscripţii, un important număr de dalmaţi locuiesc în sate sau cartiere separate, numite după seminţiile din care fac parte. Inscripţiile şi tăbliţele cerate arată prezenţa orientalilor în regiile aurifere, în postura oamenilor de afaceri (leguli).

Tehnicile folosite şi uneltele erau rudimentare. Un important centru a fost la Amlaşu Mare care avea mai multe puncte de extracţie în satele apropiate: Poiana, Amlaşu Mic şi dealurile din zonă. La Poiana a fost descoperită o aşezare

minieră. La Amlaşu Mic, într-o construcţie s-a descoperit o inscripţie în cinstea împărătesei Lucilla în care „legatus et familia aurarum” îşi înscrie numele înaintea arendaşilor de mină (leguli aurarum). Ordinea trecerii pe inscripţie dovedeşte poziţia superioară a primilor faţă de leguli. Sclavii ş i liberţii din oficiul procuratorial de la Ampelum prezentau frecvent nume specifice clasei lor cu rezonanţă greco-orientală (Diocles, Suriales, etc.). Sclavii persoanelor particulare indică o stare materială bună a celor ce trăiau din exploatările miniere aurifere. „Leguli” constituiau asociaţii cu caracter profesional – colegium aurorum. Colegiile lucrătorilor dalmaţi erau conduse de princeps care, datorită poziţiei lor, obţineau cu uşurinţă cetăţenia romană.

Se poate constata că deşi galeriile şi puţurile aurifere puteau fi date în exploatare unor particulari, rezultatul muncii în mină – respectiv producţia auriferă – a fost şi în provincia Dacia monopol de stat. Aurul şi argintul exploatat în Dacia romană (cu excepţia celui prelucrat pe plan local) era destinat monetăriilor din Siscia, Sirmium, Viminacium, ajungând până chiar la Roma. Este greu de evaluat cantitatea producţiei aurifere a provinciei. Din lipsa informaţiilor, se pot face doar supoziţii pe baza analogiilor din alte provincii. Pentru cei 165 de ani de stăpânire romană s-a propus cifra de 11.200 kg aur, obţinut din Dacia, cifră neacceptată de către toţi cercetătorii.

Tehnologia obţinerii aurului se deosebeşte de cea a altor metale întrucât el apare în stare nativă sub forma unor filoane sau pepite. Diodor din Sicilia redă procedeul zdrobirii minereului, alegerea sterilului cu mâna, transportarea masei semiprelucrate la locurile de măcinare. Aici se executa pisarea în mojare, cu ajutorul unor răngi de fier, apoi măcinarea în râşniţe prevăzute cu mânere, până când minereul ajunge la mărimea unui bob de linte.

Spălarea se făcea în canale săpate în pământ, firele de aur colectându-se cu ajutorul unor tufe de rosmarin. Apoi tufele se uscau şi se ardeau pentru a recupera aurul. Produsul obţinut prin spălare era topit în recipiente de lut, executate dintr-un material refractar (creuzete) care se introduceau într-un cuptor.

Datorită faptului că aurul conţinea şi anumite cantităţi de argint (în Munţii Apuseni în procentaj ridicat), era supus unui proces de rafinare (numit cementatio) pentru eliminarea impurităţilor. În acest scop se adăugau cantităţi de plumb şi tărâţe de orz sau alte metale indicate de autorii antici (cositor etc.). Creuzetele descoperite în Dacia la Lupşa şi Baia de Arieş nu poartă urmele unui foc puternic, deci retopirea avea loc la o temperatură moderată şi constantă. Aurul exploatat din depozitele aluvionare, conţinând mai puţini compuşi mineralogici, nu era supus unei topiri repetate. Aurul se mai putea obţine şi prin amalgamarea, cu ajutorul mercurului, tehnologie cunoscută din izvoare dar şi din descoperirile arheologice din zona minieră a Daciei. În zona oraşului Zlatna s-au descoperit două vetre pentru reducerea minereului, considerate de cercetători drept „distilerii” primitive de mercur. Minereul era supus unei operaţii de prăjire închisă, descompunându-se în vapori de mercur şi oxizi de sulf. Operaţia se execută în vase piriforme cu gât înalt în care se introducea o cantitate de cinabru, fiind astupate ermetic cu un dop de argilă crudă. La temperatura de 400°

Celsius cinabrul se descompunea. În timpul răcirii, mercurul se condensa şi se aduna pe fundul vasului, de unde se recolta prin scurgere. Metalurgia argintului este mai complexă decât cea a aurului. În minereu argintul apare amestecat cu plumbul. Cuptoarele de redus minereul aveau două compartimente, corespunzând la două faze ale procesului de topire. În cel superior se obţinea plumbul brut, iar în cel inferior se rafina plumbul prin separarea argintului.

Nu se cunosc în Dacia cuptoare de topire pentru obţinerea argintului, nici măcar gropi. Pentru rafinarea minereului topit în primă fază nu era nevoie de cuptoare, putând fi utilizate şi creuzetele.

Tehnologia metalurgiei cuprului se deosebea din punct de vedere chimic şi al construcţiei cuptorului de tehnologia aurului şi argintului. Temperatura de topire de peste 1000° Celsius impunea folosirea unor materiale refractare de calitate.

Mineritul şi metalurgia fierului Au avut o tradiţie foarte îndelungată în spaţiul dacic, încă înainte de cucerirea romană. Pentru epoca romană, informaţiile privitoare la metalurgia fierului sunt reduse. Exploatarea minelor şi prelucrarea metalului constituiau proprietatea statului roman, organizat după un sistem centralizat, cu sediul la Roma. Exploatarea zăcămintelor era condusă de un Procuratores metallorum care aveau atribuţii bine stabilite, putând fi mutaţi de la un district minier la altul. Procuratorii aveau în subordine exploatări miniere conduse de conductores ferrarium. În ordine ierarhică urmau vegtigal ferrariarum care se ocupau cu organizarea procesului propriu-zis de minerit, iar villicus officinarum ferrariarum aveau sub control instalaţiile metalurgice.

O inscripţie descoperită la Teliuc (jud. Hunedoara) menţionează în timpul lui Caracalla doi arendaşi ai minelor de fier, conductores ferrarium care fac o închinare împăratului.

Aceşti conductores alcătuiau poate o asociaţie de exploatare a fierului în Dacia, o societas. Datorită însemnătăţii mai reduse a fierului faţă de aur, fierul era concesionat spre exploatare unor arendaşi (spre deosebire de Illiricum unde exploatarea fierului era administrată direct de către procuratorii imperiali).

Inscripţia de la Teliuc dovedeşte că acolo se afla centrul administraţiei minelor de fier din Dacia. Urme de

exploatare au mai fost constatate în această regiune la Hunedoara, Gherla, Ruda.

Mici exploatări miniere sunt documentate în centrul şi sudul Banatului, deşi modeste faţă de cele din Munţii Apuseni şi Transilvania. Din lipsa cercetărilor arheologice acestea nu oferă informaţii prea clare privind sistemul de exploatare. Cercetările sunt îngreunate de faptul că aceste exploatări au continuat şi în evul mediu precum şi în perioada modernă, ducând la distrugerea eventualelor materiale arheologice. Tehnica exploatării în evul mediu a evoluat foarte puţin faţă de cea romană, acest fapt ducând la confuzii de datare.

Numeroase centre miniere au existat şi în masivul Semenic şi pe valea superioară a Timişului şi afluenţii săi. Fierul se exploata la Bocşa Montană, Reşiţa şi Anina, iar plumbul se extrăgea din zona Centum Putei, Moldova Nouă şi Ebenthal (lângă Orşova). Lucrări de exploatare a fierului în perioada romană s-au găsit la Criciova (Timiş) în cadrul unei aşezări rurale. Pe o suprafaţă de 600 m2 s-au descoperit ziduri romane reprezentând un centru meşteşugăresc datat în sec. III d. Hr. Exploatări miniere s-au mai descoperit la Tincova, Tumu Rueni şi Vârciorova. Între Găvojdia şi Jena s-a găsit o mână turnată din bronz, pusă în legătură cu zeiţa siriană Sabasius. Importante exploatări miniere romane au fost la Bocşa Montană (CS) pe locul numit „Cracul de aur”. Aici s-au găsit opaiţe, drugi de fier, sape, ciocane, icuri, ele fiind descoperite în cavităţi speciale săpate în stâncă. La Bocşa Montană este dovedită existenţa unui detaşament de pază pentru cei care munceau cu forţa fizică (îndeosebi sclavi – domati metalla). O aşezare de mineri este atestată la Dognecea, zona de provenienţă a minerilor fiind necunoscută.

La Cinciş a fost cercetată o villae rusticae şi o necropolă din apropiere cu o construcţie funerară şi 17 morminte, necropola reprezentând locul de înmormântare al proprietarului minei de fier şi a lucrătorilor, fapt dovedit de

bucăţile de metal depuse în morminte ca simbol al îndeletnicirii defuncţilor. În zona Moldova Nouă existau multe puncte de exploatare a minereurilor de fier. Dezvoltarea aşezărilor miniere a fost împiedicată de dificultatea păstrării legăturii cu principalele artere economice, aşezările fiind plasate pe văile înguste, precum şi de faptul că zona nu se preta practicării agriculturii. Ca urmare, aşezările care s-au creat au avut mai mult un caracter sezonier, format din locuinţe improvizate şi puţin rezistente.

Cu tot numărul lor mare, aşezările miniere din Banat nu au ajuns la nivelul de dezvoltare a celor din Transilvania (nu au devenit oraşe), atât datorită lipsei condiţiilor favorabile cât şi datorită faptului că aici colonizarea nu a fost atât de intensă ca şi în Dacia Superioară. Se folosea pe scară largă munca oamenilor liberi dar şi a sclavilor şi ocnaşilor. Cele mai importante centre miniere beneficiau de un detaşament de pază format dintr-un grup de soldaţi, numărul lor fiind determinat de mărimea exploatării miniere. Zonele bogate în metale au fost proprietatea împăratului, exploatarea lor începând imediat sau la scurt timp după cucerire. Fierul exploatat în Dacia era destinat satisfacerii nevoilor interne, arendaşii minelor de fier având probabil şi dreptul de comercializare a metalului, fiind însă obligaţi ca pe lângă arenda datorată fiscului imperial, să predea şi o parte din producţie (fierul obţinut) administraţiei provinciei, folosit în special pentru nevoile armatei.

O inscripţie de la Apulum menţionează doi arendaşi care se ocupau totodată şi de producerea şi întreţinerea armelor. Execuţia armelor era supravegheată de administraţia imperială.

Din punct de vedere juridic, prin lex Metalli Vipascensis (fines metalli) se stipulează faptul că teritoriul fiscal al unei mine este strict separat de restul provinciei. Oraşele sunt întotdeauna în afara fines metallorum. Cele care erau în

interior se numeau vicus castellum. Munca în mine era organizată pe baza unui contract între minerii liberi şi arendaşi. De transportarea metalului sub formă de lingouri de la atelierele meşteşugăreşti se ocupau detaşamentele militare.

Extracţia minereului era foarte grea, în condiţiile tehnicii rudimentare. Minereul era extras din puţuri sau galerii care porneau din faţa dealului. Principala metodă de extracţie era aceea de a încălzi puternic minereul, peste care apoi se turna apă, răcirea bruscă a rocii provocând crăpături. În crăpături se introduceau icuri de lemn cu care se desprindeau calupuri de minereu care apoi se transportau la atelierele de reducere. Atelierul metalurgic de mici dimensiuni descoperit la Criciova (Timiş) conţinea în inventar un fragment de lupă de fier cu diametrul de 26-28 cm, groasă de 4,5 cm. Cuptorul de redus minereu în care a fost obţinută a trebuit să fie distrus. În apropierea bazei cuptorului se aflau una sau două perforaţii prin care se introduceau tuburi de suflare din lut folosite pentru tirajul de aer în timpul arderii.

Cuptoare asemănătoare au mai fost găsite la Şoşdea, Fizeş, Reşiţa, Berzovia. Cuptorul se instala într-o groapă de dimensiuni mai mari unde se constată inventar ceramic, obiecte din fier şi sticlă. Un astfel de cuptor putea produce 100 kg zgură, pentru aceasta erau necesare 200 kg minereu, din care se obţineau aproximativ 34 kg fier. Topirea dura aproximativ 20 de ore. Lupa de fier era scoasă din cuptor şi prin ciocănire se îndepărta zgura iar apoi se introducea în cuptor pentru a doua topire care contribuia la purificarea metalului.

Metalul era transportat în bare de cca. 4-5 kg şi lungi de 50 cm (0,5 m). În cazul Criciova, sursa de materie primă era minereul extras din Munţii Poiana Ruscăi.

Fierul brut se obţinea sub forma unor lupe de cca. 30 kg care erau apoi prelucrate din nou prin forjare. Prin batere cu ciocanul la cald se mărea duritatea, iar prin procedeul

călirii se obţinea oţelul, cu calităţi superioare fierului. Aliajul de fier-carbon prelucrat dădea următoarele varietăţi; oţel, fier moale, fontă albă şi fontă neagră.

După obţinerea metalului (feros sau neferos) el era prelucrat în cadrul atelierelor. Se executau obiecte casnice, unelte agricole şi artizanale, arme, podoabe, obiecte de port; meşterii fierari şi bijutierii (aurari, argintari) stăpânind tehnologia transformării metalului brut în piese finite. Cercetările arheologice au evidenţiat în castre şi aşezări civile prezenţa unor instrumente şi creuzete folosite în prelucrarea metalelor. Au fost stabilite două tipuri de ateliere: I. Ateliere pentru producerea de piese de podoabă şi piese de echipament militar II. Atelier pentru producerea de piese de uz comun, de cult şi ateliere pentru turnat statui votive Din prima categorie au fost descoperite în prezent 13 ateliere de bijutier dintre care, la Tibiscum 5(4 de bijutier – unul de fibule – şi unul de echipament militar); la Diema 1 atelier de bijuterii de bronz, la Napoca un atelier de fibule, un atelier la Potaissa, atelier de fibule la Porolissum iar ateliere de echipament militar la Bucium, Romita, Gilău, Bologa, Feldioara, Căşei, Romula, Slăveni. Se mai presupune pe bază de informaţii ateliere la: Copăcei, Ilişua, Micia, Gherla, Apulum.

În a II-a categorie de ateliere sunt cele care produc piese din plumb şi bronz – Drobeta, Sucidava, Romula – plăcuţe cu cavalerii danubieni, iar pentru statuete mărturiile sunt foarte puţine – Venus Pudice la Diema şi o piesă de mâner la Romula. În ceea ce priveşte descoperirea de la Bucium, ea demonstrează că existau castre pe limes care şi produceau echipament militar.

Numărul mic de ateliere din Dacia poate fi pus şi în legătură cu slaba cerere a pieţei din zonă. O altă caracteristică a producţiei meşteşugăreşti este faptul că majoritatea atelierelor se află în mediul militar ceea ce arată că producţia metalurgică trebuia să satisfacă nevoile armatei.

Din sec. III desele conflicte militare vor determina renunţarea la paza minelor, districtele miniere vor decădea, astfel încât se va folosi preponderent iniţiativa particulară. Instabilitatea politică va influenţa negativ dezvoltarea activităţilor miniere şi implicit a celei metalurgice, determinând o criză a metalului. Se va practica tezaurizarea metalului vechi, utilizat pentru retopire. Precaritatea condiţiilor va restrânge exploatarea şi prelucrarea metalului la comunităţile rurale.

Exploatarea sării şi a pietrei Exploatarea sării Exploatarea şi valorificarea sării a constituit una dintre principalele ocupaţii ale populaţiei din Dacia. Monumentele epigrafice fac referiri la modul de organizare a salinelor.

Pe baza analogiilor, se presupune că au existat exploatări de suprafaţă cu secţiune pătrată cu latura de 7m., prevăzute cu armături din lemn de fag sau stejar fasonat. Blocurile se scoteau de la talpa exploatării, pentru desprinderea lor folosindu-se penele şi răngile. După atingerea nivelului de sare (între 0,30 – 10 m) se montau jgheaburi pe suporţi de lemn, prin care se aducea apă dulce de la suprafaţă. În contact cu sarea, apa devenea tot mai saturată, sarea urcând la suprafaţă. Procedeul ducea la părăsirea salinei destul de repede şi deschiderea altei saline, la 15-20 m de cea abandonată. Când apa se aducea de la distanţă mare, se foloseau roţile hidraulice. Tabula Peutingeriana menţionează localităţile unde s-a exploatat sarea. La Salinae lângă castrul Potaissa şi la Ocna Sibiului s-au identificat exploatări romane. Tot în epoca romană s-au utilizat exploatările de la Sic, Pata şi Ocna Dejului, în regiunea salinelor de pe Târnava, la Sânpaul-Homorod. În localităţile Rupea (Braşov), Cojocna (Cluj) de asemeni s-au depistat urme ale exploatărilor de sare. Sarea transilvăneană era transportată pe Mureş. Pe Olt până la Dunăre se transporta sarea din salinele de la Ocnele Mari. În Maramureş sunt cunoscute salinele de la Coşteiu şi Crăciuneşti. Administrarea salinelor (proprietate imperială)

se făcea de către arendaşi (conductores salinarum), ele putând fi arendate împreună cu păşunile (conductores pascui et salinarum), putându-se arenda chiar şi dreptul la desfacere a sării. Este cazul lui Publius Aelius Strennus, conductor pascui, salinarum et commerciarum, concomitent patron al colegiului plutaşilor. Se mai cunosc din inscripţiile Daciei încă doi conductores salinarum: Aelius Mar (i) us semnalat în două inscripţii, la Micia şi Domneşti şi C. Iulius Valentinus la Sânpaul-Homorod. Sarea extrasă din Transilvania aproviziona regiuni întinse din Europa centrală şi sud estică până în Evul Mediu, transportul făcându-se cu plutele pe Mureş sau pe Olt şi Dunăre.

Carierele de piatră Piatra a constituit materia primă de bază la edificarea a numeroase edificii urbane şi militare (fortificaţii), apeducte, mausolee, poduri şi monumente epigrafice şi sculpturale. Având o atât de largă utilizare, este firească preocuparea pentru exploatarea carierelor de piatră de construcţie (calcar, granit) şi marmură. Deschiderea unei cariere presupunea stabilirea a o serie de factori: tipul de rocă, granulaţia şi densitatea acesteia, mărimea suprafeţei de exploatare, factori geologici, direcţia diaclazei.

Maximul de rocă ce urma a fi exploatată era apoi împărţit în sistemul de diaclază (acesta formând direcţiile naturale de despicare a straturilor). Pentru a disloca blocul de piatră, într-o primă operaţie trebuiau săpate şanţuri înguste cu ajutorul unor ciocane duble, ascuţite la un capăt. Apoi se introduceau un şir de icuri metalice, bătute cu ciocane foarte grele. La Deva (dealul Bejan) au fost descoperite trei ciocane. Pe un capitel roman descoperit la Napoca sunt redate, pe lângă un ciocan de pietrar cu două braţe şi câteva dălţi ascuţite, o daltă simplă şi o daltă cu trei dinţi. Uzura mare a metalelor utilizate în carieră presupune existenţa în apropiere a unor ateliere de fierărie care asigurau schimbul de unelte.

După desprindere, blocurile erau transportate pe uscat sau pe apă. Blocurile de până la zece tone erau transportate pe uscat cu ajutorul unor roţi tubular cilindrice. De obicei, blocurile foarte mari erau transportate pe apă. Nu există informaţii privind organizarea numeroaselor cariere de piatră din Dacia. Prin analogie cu alte provincii, se presupune că ele au fost exclusiv proprietate imperială. Procuratorul imperial avea în atribuţiile sale întreaga activitate a carierei şi de expediere a blocurilor. În aparatul administrativ se includea şi un procurator sau ofiţer (cu rang de centurion) care supraveghea operaţiunile tehnice, asigurând calitatea pietrei extrase. Existau şi funcţionari speciali care urmăreau transportul până la destinaţie. În condiţiile în care particularii preluau în folosinţă carierele (sau doar anumite porţiuni de carieră) aceştia plăteau o anumită sumă de bani, având un statut juridic intermediar între funcţionarii imperiali şi arendaşi. În cadrul lucrătorilor la cariere (lapicizi) intrau oameni de condiţie liberă şi liberţi. Nu există în Dacia atestări privind munca sclavilor în cariere, deşi se presupune că sub supraveghere militară au lucrat atât sclavi cât şi condamnaţi la muncă silnică. Cei mai mulţi pietrari par să fi fost de origine greco-dalmată sau italică. Ei se organizau în corporaţii profesionale. La Micia este atestat un collegium lapicidarim. Unul asemănător trebuie să fi existat şi la Ulpia Traiana Sarmizegetusa., unde au funcţionat mai multe ateliere de pietrari.

Fiecare aşezare mai importantă din Dacia şi-a avut propria carieră de piatră. Dintre cele mai importante sunt; cea de la Bucova (marmură) lângă Ulpia Traiana, altele la Călan, Strei, Săcel, Deva. Apulum se alimenta cu piatră din cariera de la Geoagiu, iar Potaissa – de la Gherla; în zona Drobetei se cunosc cariere la Vârciorova şi Gura Văii, iar în Banat la Iablaniţa şi Petnic. Blocurile de piatră erau utilizate pentru necesităţile locale, dar puteau fi şi exportate (marmura).

Meşteşugurile Faţă de epoca statului dac, producţia meşteşugărească a provinciei a luat un avânt considerabil, diversificându-se şi crescând calitativ şi cantitativ. Meşteşugarii erau organizaţi în colegii (colegia) care reprezentau asociaţii de ajutor reciproc organizând ceremonii religioase, banchete, distribuind ajutoare. Autorităţile apelau la colegii pentru îndeplinirea anumitor sarcini obşteşti. Colegiile aveau o organizare paramilitară, membrii lor fiind împărţiţi în decurii (colegiul faurilor de la Ulpia Traiana avea cel puţin 15 decurii şi era condus de un praefectus sau magister. Deţinea local propriu (schola) pentru organizarea diferitelor activităţi. Pentru a se proteja, ele îşi alegeau câte un protector dintre personalităţile marcante (patronus defensor) pe care îl onorau prin inscripţii.

Cel mai frecvent menţionat colegiu era cel al faurilor (collegium fabrum), menţionat în marile oraşe ale Daciei: Ulpia Traiana, Apulum, Drobeta. Cuprindea pe cei care se ocupau cu metalurgia, dar şi alte meşteşuguri (dulgheri, zidari, olari) şi negustori legaţi de aceste meşteşuguri. Sunt atestate epigrafic şi alte colegii: colegium centonariorum (al postăvarilor), lapidariorum (pietrari), utriculariorum (plutaşi), lecticariorum (purtători de lectica şi hamali).

Inscripţiile atestă de asemenea meserii, fără a se şti dacă cei care le practicau erau organizaţi în colegii: mensor (inginer hotarnic), arhitectus, coriarius (curelar), armamentarii (armurieri), ocularii (oculişti – preparau şi vindeau alifii pentru boli de ochi).

Descoperirile arheologice atestă zidari, olari, sticlari, giuvaergii dovediţi prin rezultatele muncii lor. Materialul de construcţie din lut era produs în officinae civile sau militare. Cea a lui Mannius Servius Donatus de la Ulpia Traiana era cea mai cunoscută.

Cel mai răspândit era meşteşugul olăritului, ceramica reprezentând majoritatea inventarului din aşezări şi necropole. Domina ceramica lucrată la roată. Fiecare

aşezare mai importantă deţinea propriile ateliere pentru necesităţile sale, dar marile centre lucrau pentru zone mult mai largi (ex. Centrele de la Micăsasa – Sibiu, Cristeşti – Mureş, etc.). Cuptoare de ceramică s-au descoperit la Ulpia Traiana, Apulum, Micia, Tibiscum, Romula, Sucidava, Drobeta, etc.

În aceste ateliere se produceau atât vase de uz gospodăresc cât şi imitaţii după ceramica de lux (terra sigilata) importată din Gallia, Germania sau Pannonia. Cel mai mare centru de producţie de terra sigilata descoperit până în prezent este la Micăsasa. În marile ateliere se turnau opaiţe (lucernae), existând şi ateliere profilate doar pe acest produs. De asemeni se realizau din teracotă statuete, plăci ornamentale, medalioane.

S-au descoperit ateliere de sticlărie la Tibiscum şi Ulpia Traiana. La Romula şi la Porolissum s-au găsit urmele unor ateliere pentru producerea de geme şi camee.

Numeroase şi importante în viaţa economică a provinciei au fost atelierele de ceramică şi materiale de construcţii.

Ateliere de ceramică şi materiale de construcţii Despre existenţa unor ateliere în care se producea ceramică sau materiale de construcţii, vorbesc atât izvoarele scrise (ştampile), cât şi descoperirile arheologice: urme ale instalaţiilor de ardere, tipare, instrumente de lucru. Prezenţa unui cuptor de ars ceramică (materiale de construcţii) este pusă în legătură cu funcţionarea unui atelier specializat în domeniu. Clasificând atelierele în funcţie de proprietarul lor, s-a constatat şi în cazul Daciei Romane existenţa officinelor militare şi a celor civile. În mediul militar au existat cărămidării aparţinătoare castrelor. Ele au fost amplasate în interiorul castrului (Drobeta) sau, în cele mai multe cazuri, în zona canabaelor. Materialele de construcţii produse de aceste officine (cărămizi, ţigle, olane, tuburi pentru apeducte sau hipocaust) erau utilizate pentru ridicarea fortificaţiei, a clădirilor de interes public, dar erau vândute şi în mediul

civil. De altfel, cu timpul producţia s-a mutat din castru în mediul civil (Napoca, Diema, Ulpia Traiana Sarmizegetusa). Pe lângă cărămidării, în castre au funcţionat şi ateliere de olari. În fiecare castru sau în zone mai mult sau mai puţin îndepărtate de acesta sau găsit urme materiale care fac trimitere la funcţionarea unor cărămidării. Aşa sunt cărămizile ce poartă ştampila diferitelor unităţi (legiune, cohortă, alae, numeri) ce au staţionat la un moment dat în provincia Dacia. Astfel:

— De la Romula provin materiale de construcţii ce poartă ş tampila: LEG VII CLAUDIA sau LEG XI CLAUDlA.

— La Drobeta: LEG XIII G, LEG IV FF, LEG I ITAL, L. V. M, lor adăugânduli-se atelierele din castrele de la Bumbeşti, Bivolari, Rădăcineşti, Stolniceni, Slăveni.

— De la Derna provin abrevierile: COH I BR, LEG XIII R, LEG XIII G, DRP DIERNA.

— La Tibiscum: CIS, NPT, A I H;

— La Apulum: LEG XIII G;

— La Potaissa: LEG. V. M.

— La Micia: COH II HIS.

— Porolissum cu ştampilele unităţilor ce au cantonat aici etc.

Se consideră că materialele de construcţie produse în spaţiul militar, erau realizate de către detaşamente de cărămidari aflaţi sub conducerea unui magister, care se deplasau în diferite puncte, aplicând ştampila sediului principal de garnizoană.

Officinele militare şi-au început activitatea imediat după cucerirea Daciei, iar după retragerea aureliană centrele s-au restrâns pe linia Dunării: Diema, Ostrovul Banului, Gornea – acestea activând până în sec. III – IV. Urme ale cărămidăriilor şi ale atelierelor de olari au fost descoperite şi în mediul civil, unde officinele respective au fost amplasate în zone ce ofereau condiţii propice: lut de calitate, apa în apropiere, la fel şi lemnul necesar pentru alimentarea cuptoarelor. Şi aici au apărut cărămizi care

poartă ştampila unor producători particulari: la Romula (GREC – exporta şi la Sucidava, QAB – abreviere cunoscută şi la Sarmizegetusa) sau atelierul lui Marcus Syrus de la Tibiscum, care producea pe lângă ceramică şi materiale de construcţii. De obicei, ştampilele aplicate pe materialele de construcţii ieşite din atelierele particulare, sunt scurte şi greu de descifrat. Pentru a-şi semna producţia meşterii utilizau ştampile dreptunghiulare şi mai rar pătrate, dar şi mărci speciale de olari (rozetă, cruce, frunză). Scrierea cu mâna se făcea ocazional. Aceste mărci se aplicau pe vase în diferite zone: pe toarta unei amfore – MARC SYR (Tibiscum); pe burta unui vas descoperit la Slăveni: □□□□□□□ q; ATTICUS – nume apărut pe un fragment de la Romula, AA – producător de opaiţe din acelaşi centru. În mediul civil ateliere de ceramişti (cărămidari) existau atât în mediul urban cât şi în cel rural (villae rusticae sau centre de mai mică importanţă). Pe teritoriul Daciei Romane astfel de centre au fost identificate în urma descoperirii cuptoarelor pentru ars sau a unui bogat material ceramic. Officine au funcţionat la Micăsasa – cel mai mare centru de olari din Transilvania, unde s-au descoperit 15 cuptoare, tipare de vase şi ceramică; Micia – unde a fost descoperit un grup de cinci cuptoare, Apulum – două cuptoare, Ampelum – officina ceramistului Gaius Proculus, la Ulpia Traiana, la Tibiscum – unde prof. M. Moga a presupus existenţa unei prăvălii antice datorită multitudinii de cioburi provenite de la diverse tipuri de vase, toate găsite în aceeaşi clădire, Diema, Ramna. În Oltenia ateliere au fost la: Romula – cel mai însemnat centru, unde în villa suburbană s-au găsit cinci cuptoare care au făcut parte dintr-un singur atelier, Sucidava (4 cuptoare), Drobeta, Locusteni, Cârcea, Govora, Aquae (Cioroiul Nou), Ghidici, etc.

În mai toate aşezările rurale trebuie să fi existat ateliere care să deservească interesele comunităţii, având caracter temporar sau permanent. N. Branga consideră că au existat

officine în toate localităţile în care au apărut materiale de construcţii sau fragmente de ceramică.

Este greu de stabilit dacă centrele au cunoscut o specializare strictă, unele producând numai cărămidă, ţiglă, iar altele olane, apeducte. Se pot observa diferenţele dintre atelierele de olari şi cele de cărămidari. În urma studierii cuptoarelor; cele din urmă sunt mai mari, iar placa de reverberaţie mai rezistentă.

Un cuptor pentru ars ceramică (materiale de construcţii) are două părţi distincte: camera de foc (praefussium) şi camera de ardere. În săpături au fost surprinse mai multe tipuri de cuptoare: x) Cuptor cu plan dreptunghiular. Camera de foc era formată dintr-un canal lung (de la gura focarului şi până la peretele din spate, opus intrării) din care perpendicular pe el se desprindeau în stânga ş i dreapta o serie de câte şapte canale, care aveau menirea să distribuie căldura din focar în întreg cuprinsul camerei de ardere. De pe cele şapte canale paralele porneau arcuri de boltă care încălecau canalul principal şi care aveau menirea de a susţine platforma orizontală ce separa cele două părţi ale cuptorului.

Placa de reverberaţie era construită din straturi de chirpici şi fragmente de ţiglă lipite cu lut, faţa dinspre camera de ardere fiind bine fălţuită. Ea era străbătută de numeroase orificii dispuse în moduri ce variază de la un cuptor la altul.

Camera de ardere avea formă dreptunghiulară, pereţii lipiţi cu lut, iar după aşezarea vasului pe grătar, aceasta se închidea printr-un strat gros de lut.

Alimentarea cu lemne se făcea printr-un coridor boltit, flancat de cei doi pereţi.

Astfel de cuptoare s-au descoperit la Micia, Garvăn, Sarmizegetusa.

Y) Cuptor de formă dreptunghiulară cu colţurile uşor rotunjite şi cu perete median. Peretele median putea fi lăsat din pământ cruţat (Micia) sau construit din chirpici

(Romula). În cazul cuptorului de la Romula, din cele două canale principale mai porneau câte cinci canale secundare, perpendiculare pe primele şi despărţite prin pereţi de chirpici.

Astfel de instalaţii erau utilizate şi pentru arderea vaselor, dar în special pentru materialele de construcţii: cărămidă, ţigle, tuburi, plăci ornamentale.

Z) Cuptor cu plan rotund şi stâlp central de susţinere. Focarul avea formă aproximativ rotundă, din centrul său pornind un plan realizat din pământ cruţat sau din cărămizi şi ţigle lipite cu lut (Tibiscum). Pe el se sprijinea placa de reverberaţie care era străbătută de orificii rotunde dispuse concentric.

Partea de sus a camerei de ardere era în formă de boltă, construită din lut. Ea se ridica deasupra nivelului pământului, iar după un număr repetat de arderi trebuia refăcută.

Vasele destinate arderii se aşezau pe deasupra, după aceea deschizătura era acoperită cu fragmente de ceramică şi lut.

Alimentarea camerei de foc se fă cea tot printr-un canal, iar după încălzire gura focarului se astupa treptat pentru a primi cât mai puţin aer, apoi, în ultima fază de ardere a obiectelor, gura se alimenta pentru ultima oară şi se astupa complet.

Astfel de cuptoare au fost descoperite în Transilvania la: Cristeşti, Blandiana, Apulum, Potaissa, Napoca, Micia, iar în Oltenia la: Sucidava, Slăveni, Drobeta, Buridava, Bumbeşti.

Există şi în afara graniţelor Daciei Romane, la: Străuleşti, Scheia, Dormăneşti. Aa) Cuptor rotund cu perete median pe care se sprijină placa perforată. Poate fi considerat o variantă a celui de mai sus, în Dacia fiind puţin răspândit (Locusteni), mai multe fiind în afara provinciei: Medieşul Aurit, Ceala – Arad şi în mediul carpic din Moldova. bb) Cuptor rotund, la care camera de ardere era săpată în pământ şi era mai largă decât cea de foc. Grătarul se

sprijinea pe trei pilaştri alipiţi de pereţi, fiecare realizat din câte şase bucăţi de chirpici. Peste camera de ardere se înălţa deasupra solului o cupolă. Un astfel de exemplar s-a găsit la Sucidava. ce) Cuptor de formă aproximativ ovală. (D=1,90 m) placa de reverberaţie se sprijinea pe un stâlp construit din cărămizi, dar şi pe bordura aflată pe marginea pereţilor camerei de ardere. La Tibiscum, într-un atelier de olărie ce era situat la 20-25 m de castru, pe lângă cuptor s-au găsit anexe pentru pregătirea lutului: platformă pentru bătut lutul (L=3 m; l=0,90 m) şi două bazine pentru frământare şi curăţirea lutului de impurităţi.

Până în prezent se cunosc multe centre de producţie ceramică, cuptoare pentru arderea ceramicii găsindu-se la Apulum, Potaissa, Blandiana, Micia, Ilişua, Cristeşti, Orheiul Bistriţei, Tibiscum, Slăveni, Stolniceni, Sucidava, Drobeta, Romula, Bumbeşti, Locusteni etc. Dar cel mai important dintre toate pare să fie cel de pe vatra actualei comune Micăsasa, jud. Sibiu. Aşezarea Micăsasa din partea de Est a provinciei Dacia a fost fondată de coloniştii romani, situându-se pe drumul imperial ce ducea la Apulum şi totodată pe drumul ce pleca de la Apulum spre estul provinciei, vestigiile ei aflându-se pe aproximativ 20 hectare, cercetându-se până în prezent doar 23 arii. Straturile de cultură materială demonstrează că fondatorii aşezării, coloniştii romani s-au stabilit aici încă din primii ani ai provinciei şi au dăinuit aici pe toată durata stăpânirii romane.

În cadrul aşezării Micăsasa se practică o serie de îndeletniciri, cea mai importantă fiind olăritul.

„Aşezarea romană de la Micăsasa este, incontestabil până în prezent, cel mai mare centru de olărie cunoscut în Dacia şi, se pare, din provinciile dunărene, fiind comparabil cu marile centre similare din Vestul Imperiului Roman.” (I. Mitrofan – conducătorul cercetărilor). Până la descoperirea acestei aşezări Dacia era socotită dependentă în domeniul producţiei de ceramică de provinciile învecinate. După

descoperirile de la Micăsasa, cercetătorii afirmă că, dimpotrivă din Dacia erau exportate în provinciile învecinate din „barbaricum” ceramica terra sigilata.

Despre structura atelierelor de olărit se ştie foarte puţin, considerându-se că existau 6 faze în confecţionarea ceramicii: III. Extracţia şi transportul argilei, IV. Prepararea pastei, V.fasonarea vaselor şi decorarea lor, VI. Uscarea, VII. Arderea, VIII. Înmagazinarea şi transportul produsului finit.

Lutul curăţat de impurităţi era modelat în vase cu ajutorul roţii olarului, pusă în mişcare de piciorul olarului în timp ce cu mâinile acesta modela bucata de lut aşezată pe roată. Decorarea vaselor se putea realiza prin diferite metode:

— Incizarea lutului moale cu un obiect ascuţit;

— Ştampilarea cu ajutorul unor ştampile din lut ars ce lăsau în lutul moale o varietate de modele.

— Ornamentele în relief se obţineau cu ajutorul tiparelor sau prin tehnica barbotinei.

În ceea ce priveşte mâna de lucru, în Dacia romană nu există dovezi ale prezenţei sclavilor în atelierele de ceramică, alături de oamenii liberi. Pe lângă vasele ceramice produse în Dacia romană, în atelierele de aici se făceau şi figurine de lut, imitând pe cele de bronz, importate şi reprezentând personaje umane sau divinităţi. Asemenea tipare folosite pentru confecţionarea statuetelor se cunosc la Apulum, Diema, Drobeta, Romula. Unele dintre statuete erau probabil divinităţi dacice reprezentând un zeu cu barbă şi o zeiţă, uneori cu un copil între ei.

Cercetările arheologice au demonstrat că în atelierele din provincia Dacia sau realizat cele mai variate tipuri de ceramică; de la cea de uz comun, până la imitaţii după terra sigilata, diferite forme de vase, opaiţe lucrate cu roata sau turnate în tipare, chiar mărgele de lut şi o camee din ceramică (Porolissum).

Prelucrarea lutului a fost una dintre cele mai vechi îndeletniciri practicate de diferitele comunităţi umane. Încă dinaintea cuceririi romane, dacii foloseau cuptoarele pentru

ars, iar ceramica acestora a fost utilizată şi în timpul provinciei.

Cercetătorii au observat unele similitudini între cuptoarele dacice şi cele romane existente în provincie. Există diferenţe în ceea ce priveşte construcţia lor şi este sesizabilă evoluţia, însă aportul cuceritorilor este mai clar delimitat în ce priveşte tipologia vaselor sau în modul de ştampilare a acestora, respectiv a materialelor de construcţii.

Ceramica în provincia Dacia Studierea ceramicii este importantă pentru cunoaşterea vieţii social-economice a provinciei Dacia. Cucerirea Daciei de către romani reprezintă un impuls pentru dezvoltarea meşteşugurilor locale. Atelierele de olărie încearcă – pe de o parte – să imite produsele importate pentru a satisface dorinţele păturilor avute, iar pe de altă parte se străduiesc să păstreze tradiţia, în scopul de a satisface gustul şi cerinţele mai conservatoare manifestate de păturile sărace ale populaţiei. În acelaşi timp, ceramica din import ilustrează legăturile economice ale Daciei cu alte provincii. Ceramica din epoca romană perpetuează ceramica din epoca premergătoare, din Latene-ul geto-dacic. Pe de o parte, există vase lucrate cu mâna sau numai la roată, ce-şi păstrează ornamentaţia de dinaintea cuceririi romane, astfel încât de multe ori este greu de deosebit un vas de secolul II d. Hr. de un altul din sec. I î. Hr. (G. Popilian), iar pe de altă parte există în Dacia olărie de factură romană, aceasta fiind lucrată la roată, în alcătuirea căreia influenţa produselor indigene mai vechi a ocupat un loc însemnat, dându-l coloritul ce o deosebeşte până la un punct de ceramica din alte provincii ale imperiului.

Vasele de tradiţia Latene-ului geto-dacic lucrate cu mâna sunt confecţionate din pastă grosolană amestecată cu mult nisip, un mic număr de vase au o pastă amestecată cu pietricele. Vasele sunt arse inegal, de culoare cenuşie sau uneori gălbuie. Toarta orizontală şi ornamentul vălurit sunt

elemente des întâlnite în ceramica de epocă dacică Latene care se perpetuează şi în producţia ceramică din Dacia romană. Cele mai importante vase lucrate cu mâna sunt ceaşca dacică şi oala borcan.

Ceaşca dacică este cel mai des întâlnită în aşezările romane din sec. II-LII d. Hr., fiind răspândită în acelaşi timp şi în aşezările carpice. Forma sa este tronconică, cu fundul mai scurt decât gura, cu o toartă sau două torţi, fiind uneori ornamentată. În aşezări ele au fost folosite ca opaiţe, având urme de fum şi foloseau drept capace pentru umele funerare. Forma ceştii dacice nu se schimbă, ea rămâne aceeaşi din sec. II d. Hr., până în sec. IV d. Hr. Oalele borcan sunt numeroase în aşezări şi necropole. În necropole sunt folosite ca urne funerare, cele mai multe fiind descoperite la Locusteni dar şi în aşezări rurale din provincie (Soporul de câmpie, Ocna Sibiului, Slăveni, Stolnicani, Cârcea, Ocniţa). Oala borcan are formă de sac sau uşor bitronconică. Cele mai des întâlnite sunt cele cu buza răsfrântă în exterior şi decorată cu brâuri alveolare aplicate pe umărul vasului şi mai puţin pe zona maximă de rotunjire. La acest tip există mici diferenţe de profil sau decor. Ceramica dacică lucrată grosolan nu are corespondent în ceramica romană provincială. Ea a persistat în mediul rural al provinciei în tot timpul stăpânirii romane, găsindu-se în castrele formaţiunilor auxiliare, în cimitirele de incineraţie rurale, asociate fiind în aceleaşi gropi de provizii, bordeie, în acelaşi strat de cultură cu olărie şi produse romane. Amestecul acestor două specii ceramice asigură datarea olăriei primitive dacice în perioada romană şi exclude posibila sa apartenenţă la epoca dacică. Producţia sătească este principala sursă a ceramicii primitive dacice din provincie, folosită îndeosebi pentru uzul casnic şi fiind produsă în ateliere dar şi în gospodării, pentru nevoi personale. Cantitativ este relativ puţină, olăria de factură romană reprezentând majoritatea. Ea reflectă participarea

dacilor la viaţa provinciei. Folosind produse romane, păstrează totuşi şi elemente de cultură proprie.

Ceramica dacică fină continuă şi ea, dar într-o cantitate foarte mică, doar în aşezări rurale şi în număr redus de forme: fructiere, chiupuri, oale, străchini. Este de două categorii: din pastă zgrunţuroasă, care de cele mai multe ori are culoare cărămizie şi din pastă fină, cenuşie (categoria cea mai răspândită). Tipul de vas de factură dacică cel mai răspândit lucrat la roată este oala-borcan, modelată fie din pastă zgrunţuroasă de culoare cărămizie (identică cu oalele borcan modelate cu mâna), fie din pastă cenuşie cu suprafaţa lustruită. Corpul este bitronconic, cu umăr bine marcat în zona diametrului maxim, decorul fiind format din două-trei linii paralele adânc incizate, înălţimea vaselor fiind de 0,25-0,45 m.

Motivele ornamentale ale ceramicii dacice din epoca romană se simplifică foarte mult sub influenţa ceramicii romane. Se mai păstrează încă brâul împletit alveolar sau crestat, proeminenţe rotunde sau late, crestături sau alveole pe buza vasului, linia simplă, motivul „brăduleţ”, dar frecvenţa folosirii lor este mai redusă.

Componenta locală în ceramica provinciei Dacia se poate constata şi în evoluţia unor forme ale ceramicii romane provinciale de culoare cenuşie-negricioasă, preluate din repertoriul olăriei dacice, vase care nu au analogii în ceramica din provinciile vecine. O categorie aparte de ceramică, mai bogat ornamentată, este formată din vase ştampilate, roşii sau negre-cenuşii, întâlnite în special în Dacia Porolissensis. Ea este tot de tradiţie dacică, dezvoltată în epoca romană, probabil în legătură cu noile ateliere din afara provinciei ale dacilor liberi (ex. Medieşul Aurit, jud. Satu Mare). Vasele sunt decorate cu ajutorul unor sigilii cu motive ornamentale de tradiţie dacică Latene.

Ceramica romană din provincie se grupează în două categorii

— Ceramică locală
— Ceramică de import Ceramica locală Se împarte în cinci categorii:
12. Imitaţii locale de terra sigillata
13. Ceramica decorată cu figuri în relief
14. Ceramica ştampilată
15. Ceramica pictată
16. Ceramica de uz casnic Imitaţii locale de terra sigillata Preţul ridicat al ceramicii „terra sigillata” de import şi cererea tot mai mare a acestei categorii ceramice au stimulat încercările de imitaţie. Situaţia este comună şi pentru alte provincii precum Pannonia sau Moesia. Atelierele unde s-au găsit tipare de terra sigillata sunt răspândite în toată provincia Dacia, dar în special în oraşe. Tehnica este mai rudimentară, pasta mai zgrunţuroasă şi deci calitatea mai slabă a acestor vase imitate o face uşor de distins de cea originală. Anumite zone ale vasului, în care intră întotdeauna părţile cu decor în relief, sunt acoperite cu o vopsea roşie cu toată gama nuanţelor ei. Toate părţile decorate sunt realizate cu ajutorul tiparului. Elementele de decor sunt de natură umană, animalieră, vegetală sau geometrică. Combinarea acestor motive simple dă originalitatea decorului pe care îl compun.

Ceramica decorată cu figuri în relief Decorul în relief nu se obţinea cu un tipar în negativ pentru întregul vas, ca în cazul sigillatelor, ci prin realizarea unor motive ornamentale independente, care se aplicau apoi pe pereţii vasului respectiv. Metoda aceasta a fost folosită mai întâi la Pergam, de unde a fost preluată de olarii de la Arretium, ca în cele din urmă să se răspândească în centrele ceramice din mai multe provincii ale Imperiului roman. De remarcat în cadrul acestei grupe vasele decorate cu şerpi (Schlangefosse). Vasele de acest fel se pot clasifica în două categorii: dd) vase decorate cu şerpi şi alte figuri vase decorate numai cu şerpi. Luând drept criteriu tehnica realizării solzilor, putem distinge patru variante:

— Vasele pe care solzii şerpilor sunt redaţi prin cerculeţe ş tampilate;
— Vasele pe care aceste detalii sunt realizate prin împunsături;
— Vasele cu reprezentări realiste ale solzilor;
— Vasele pe care solzii şarpelui nu au fost indicaţi.
Semnificaţia acestor vase decorate cu şerpi în relief este pusă în legătură cu cultul lui Mithras sau al lui Sabazios. Alţi cercetători consideră că acest tip de ornament este de origine orientală, având semnificaţie apotropaică. Se admite însă, de către toată lumea, că ele servesc pentru îndeplinirea unor anumite ceremonii religioase în culte de origine orientală. Posibil deci ca ele să fi pătruns în Dacia odată cu coloniştii orientali.

Ceramica ş tampilată Tehnica ştampilării este folosită destul de frecvent în tot Imperiul roman. Ornamentarea prin ştampilare datează din sec. IV î. Hr. Şi până în sec. V-VI d. Hr. Ceramica ştampilată exista în Dacia încă din primii ani ai cuceririi romane, pe fondul cunoaşterii acestei tehnologii de către daci prin intermediul grecilor.

După calitatea pastei putem împărţi ceramica ştampilată în două categorii:
— Ceramica din pastă fină;
— Ceramica din pastă zgrunţuroasă.
— Iar după culoare, în ceramică roşie şi cenuşie.

Vasele din pastă fină sunt frecvente în sec. II d. Hr., iar cele din pastă zgrunţuroasă sunt mai des întâlnite în sec. III d. Hr. Totuşi, ceramica din această categorie este rar întâlnită sau puţin publicată.

Ceramica pictată Este o categorie de ceramică fină, mai rar întâlnită, pictată la exterior sau în interior cu ornamente geometrice (benzi de cercuri paralele), cu o vopsea de culoare roşie sau cărămizie pe fond gălbui.

Există ipoteza că ceramica pictată din epoca romană este specific dacică şi continuă tradiţia autohtonă, anterior cuceririi romane. Răspândirea acestei ceramici pe tot

cuprinsul imperiului dovedeşte că ea nu este specifică numai dacilor, ci este transmisă din Latene târziu ceramicii romane.

Ceramica de uz casnic Prin aceste termen se înţeleg vasele care se întrebuinţau la pregătirea mâncării sau serveau drept veselă pentru masă. Se includ în această categorie şi unele tipuri de vase care foloseau la alte îndeletniciri casnice sau practici funerare, deoarece în cadrul acestei categorii nu se pot face delimitări precise.

Ceramica de uz casnic exprimă mai precis individualitatea ceramicii romane provinciale din Dacia. Această categorie reprezintă în modul cel mai fidel sinteza romană cu cea a autohtonilor, în domeniul olăritului. Olarii daci au cunoscut cu siguranţă ceramica romană înainte de transformarea ţării lor în provincie romană. Strânsele legături economice şi culturale între lumea romană şi Dacia de dinainte de cucerire au avut ca efect, printre altele şi influenţe în meşteşugul olăritului. Pentru a sublinia influenţa ceramicii romane asupra celei dacice, este suficient să menţionăm că, în general, ulcioarele dacice, cu o singură toartă, lucrate la roată imită formele romane. Numai maniera lor de confecţionare, precum şi detaliile tehnice ne dovedesc că avem de-a face cu piese lucrate de daco-geţi şi nu de import. De multe ori, unele vase dacice, care au forme asemănătoare cu cele din repertoriul roman, nu reprezintă altceva decât evoluţii din forme autohtone. În cazul acesta este foarte greu de delimitat unde se opresc formele tradiţionale supravieţuitoare şi noul repertoriu de forme aduse de romani. De aceea se cere, în acest sens, o foarte mare prudenţă, deoarece anumite forme din Latene-ul târziu, comune celţilor şi dacilor, au intrat şi în repertoriul roman, înainte de cucerirea Daciei.

Ceramica de uz casnic constituie capitolul cel mai dificil al studiului ceramicii provinciale romane din Dacia. Dificultăţi mari se întâlnesc mai ales la înscrierea cronologică a formelor. Multe din acestea au o viaţă lungă şi se găsesc în

timpul întregii epoci de stăpânire romană în Dacia, fără să sufere schimbări sesizabile. Criteriile de datare nu prezintă totdeauna o mare siguranţă. Modelele din morminte pot să fie mai vechi (câteodată cu mai multe decenii) decât mormintele. În aceste cazuri, tipurile de vase din mormintele respective trebuie să fie datate prin analogie cu vase de acelaşi tip care pot fi datate mai sigur.

O altă dificultate se întâlneşte în sistematizarea materialului ceramic, destul de bogat şi divers. O sistematizare mai judicioasă (care să ţină seama de anumite criterii de importanţă majoră) este indispensabilă. Nu se poate contesta importanţa deosebită pe care o are calitatea pastei într-o încercare de clasificare a ceramicii romane, dar acest criteriu nu poate fi folosit singur. Importante sunt, de asemenea, forma şi culoarea vasului. Luând drept criterii calitatea pastei, ceramica locală de uz casnic se poate împărţi în două mari grupe:

— Ceramica din pastă fină;

— Ceramica din pastă zgrunţuroasă.

Ceramica fină are o pastă bine frământată, fără impurităţi, iar ca degresant se foloseşte mica şi nisipul fin. Culoarea cea mai des întâlnită la această categorie este cea roşie-cărămizie. Majoritatea vaselor de această culoare sunt acoperite cu o vopsea de nuanţă roşie brună, care poate să ocupe anumite porţiuni din întreaga suprafaţă a vasului. Un număr mult mai mic de vase din această categorie au suprafaţa interioară şi cea mai mare parte a suprafeţei exterioare acoperite cu un fimis similar cu acela al vaselor „terra sigillata” de import.

Tot în categoria ceramicii cu pastă fină există un număr destul de important de vase de culoare cenuşie. O parte din vasele fine de culoare gri au pereţii acoperiţi cu un fimis negru, care imită întrucâtva ceramica „terra nigra”. În general, anumite forme din această categorie nu sunt specifice pentru o anumită culoare. Trebuie subliniat faptul că ceramica fină roşie are acelaşi repertoriu de forme cu

ceramica fină de culoare cenuşie (gri). Ceramica zgrunţuroasă are pasta amestecată cu pietricele şi este executată mai puţin îngrijit. Culoarea cea mai frecventă a vaselor lucrate din astfel de pastă este cenuşie cu toate nuanţele sale, dar un procent destul de însemnat de vase este de culoare roşie-cărămizie. Repertoriul formelor lucrate din pastă gri-cenuşie nu este identic cu acela al celor lucrate din pastă fină. Există însă şi forme comune ambelor categorii. Se consideră că vasele din pastă zgrunţuroasă apar la începutul sec. II, iar pasta fină continuă să existe şi în sec. III – începutul sec. IV d. Hr.

Deşi există mai multe variante de tipologii, totuşi specialiştii în domeniu sunt de acord cu clasificarea în două categorii a ceramicii de uz casnic, după origine:

— De tradiţie romană;

— De tradiţie Latene dacică.

Ceramica de uz casnic de tradiţie romană Cea mai completă tipologie a acestei categorii ceramice pentru provincia Dacia o datorăm istoricului Gh. Popilian, care face o clasificare în nouăsprezece tipuri: Oale-borcan (11 subtipuri). Cele mai multe exemplare din pastă zgrunţuroasă de culoare cenuşie. O mică parte a ceramicii de acest tip este din pastă fină. La prima vedere forma este stereotipă. Totuşi unele elemente ca marginile, buzele şi felul în care este modelat fundul, permit stabilirea unor tipuri. Decorul de pe oala-borcan este foarte sărac: de obicei una sau două linii orizontale incizate. Utilizată pentru fiert mâncarea, prin excepţie şi ca urnă funerară.

Oale cu o toartă, din pastă zgrunţuroasă, cenuşie, cu pântecul bombat, cu urme de utilizare în bucătărie sau ca urne funerare. Nu are variante. Buza este răsfrântă în afară, corpul sferic sau ovoidal. Fundul este neprofilat dar uşor concav.

Oale cu două torţi (6 subtipuri). Tipică pentru fiert mâncarea. Căni (4 subtipuri). Este un vas cu o toartă, de înălţime medie, care are ca funcţie principală turnarea şi

păstrarea lichidelor. Sunt confecţionate din pastă fină de culoare roşie-cărămizie sau cenuşie.

Ulcioare cu o toartă (12 subtipuri), din pastă fină de culoare în general roşie-cărămizie. Utilizare multiplă.

Ulcioare cu două torţi (6 subtipuri). Utilizate în special în scopuri funerare. Toate tipurile sunt din pastă fină de culoare roşie, cu pereţii vopsiţi în nuanţe de roşu.

Căniţe cu o toartă (7 subtipuri), de dimensiuni reduse, comune pentru întreg imperiul. Utilizate pentru băut sau libaţii funerare. Pasta este fină, de culoare roşie sau cenuşie.

Căniţe cu două torţi (2 subtipuri). Utilizate în general pentru băut, sau depuse ca ofrande în morminte.

Cupe-pahare (8 subtipuri). Utilizare exclusiv pentru băut. Imită forme ale ceramicii de tip „terra sigillata”.

Creuzete. Sunt utilizate pentru turnat metalele lichide. Au cap cilindric sau tronconic, cu cioc şi pereţi groşi.

Puşculiţe. Utilizate pentru păstrarea banilor; de forma unui ulcior fără gât şi corpul bombat.

Chiupuri (2 subtipuri). Vase de mari dimensiuni care serveau pentru păstrarea proviziilor (cereale), cunoscute sub numele de „dolia” sau „pithoi”. Afumători (4 subtipuri). Asemănătoare cu o fructieră. Din pastă fină sau zgrunţuroasă, culoare roşie-cărămizie sau roşie-brună. Pereţii sunt înalţi, buza îngroşată şi răsfrântă spre exterior.

Castroane (7 subtipuri). Vase de dimensiuni mari şi adânci. Pastă fină, culoare roşie sau cărămizie. Formă bitronconică, buză îngroşată şi evazată. Fund profilat sau inelar.

Străchini (3 subtipuri). Mai mici decât castroanele şi mai late. Buza este dreaptă şi pereţii arcuiţi. Fund inelar.

Farfurii-talere (7 subtipuri). Vase mai largi cu pereţii mai mici şi oblici (sau drepţi). Fund drept, uneori uşor concav. Pastă fină sau zgrunţuroasă, culoare cenuşie, roşie sau neagră.

Strecurători (2 subtipuri). În două registre, partea inferioară în formă de con şi perforată sau în formă de

castron complet perforat.

Platouri-tăvi (3 subtipuri). Vase cu diametrul mare şi cu pereţii scunzi. Din pastă fină de culoare roşie sau cenuşie.

Capace (5 subtipuri). Lucrate mai neglijent din pastă fină sau zgrunţuroasă, culoare roşie-cărămizie sau cenuşie, formă tronconică, cu un buton, o toartă sau mai multe.

Ceramica de import.

Se împarte în mai multe tipuri ceramice, cele mai importante fiind: Terra Sigillata Constituie cel mai sigur mod de datare pentru situl arheologic respectiv. Variaţiile formei sale, schimbarea elementelor de decor, în perioade succesive de la o epocă la alta, de la un atelier la altul, cât şi mărcile olarilor dau posibilitatea încadrării perfecte într-o evoluţie cronologică a produselor de tip terra sigillata. În Dacia, ca şi în alte provincii ale imperiului roman, terra sigillata nu pătrunde decât odată cu unităţile militare care o cuceresc. Cele mai vechi vase terra sigillata au pătruns în zona de la sud de Carpaţi şi sunt produse în atelierele nord-ltalice. Fragmente de astfel de vase sunt puţine, pentru că la sfârşitul sec. I Dacia nu devenise încă provincie romană. Importul de terra sigillata şi în general de obiecte de lux se intensifică în Dacia, după ce procesul de urbanizare şi romanizare se dezvoltă. Importul masiv de sigillata în Dacia începe cu sfârşitul domniei lui Traian şi cu epoca lui Hadrian. Centrele de unde sunt aduse vasele terra sigillata se întind din nordul Italiei până în Gallia, Germania şi Pannonia, Arretium, La Granfesenque, Le Toux, Pheinzabem, Westemdorf, Pfaffenhofen am Inn etc. Şi se explică prin migrarea treptată a centrelor de producţie spre pieţele de consum. Se pare că terra sigillata pătrunde în Dacia la început adusă de soldaţii primelor garnizoane militare. Odată cu dezvoltarea procesului de urbanizare, sigillatele vor fi aduse de negustori pentru a satisface cererile păturii înstărite. Lipsa aproape totală a vaselor terra sigillata în aşezările rurale dovedeşte că acest tip de vas era considerat de lux.

Mortaria Sub denumirea latinească de „mortaria” sau „pelves” sunt cunoscute vasele de mari dimensiuni, cu pereţi groşi, cu marginea evazată şi curbată în jos, prevăzută cu deversor, care are rolul de a înlesni curgerea lichidelor. Mortaria sunt răspândite peste tot în imperiul roman, dar în special în castre. Există mai multe ipoteze legate de utilizarea lor:

— Au folosit la sfărâmarea grăunţelor sau a legumelor fierte.

— Au folosit la smântânirea sau la închegarea laptelui.

— Au folosit la macerarea diverselor produse alimentare. Cert este că au fost întrebuinţate în special de soldaţi, fiind uşor de transportat.

Amforele De origine grecească, amfora a devenit un vas foarte obişnuit la romani, aflându-se peste tot în cuprinsul imperiului roman. Amfora a fost creată pentru păstrarea şi transportarea lichidelor, în special a untdelemnului şi vinului. Spre deosebire de ceramica terra sigillata de import, care indică relaţiile comerciale apusene ale imperiului, studiul amforelor descoperite în Dacia, care vin şi din regiunea orientală, întregeşte tabloul comerţului acestei provincii. Deşi amfora este prezentă destul de frecvent în aşezările urbane şi rurale din cuprinsul Daciei romane, totuşi nu există dovezi sigure până în prezent că ar fi fost produse şi în atelierele locale. Având în vedere că, încă din Latene, autohtonii imitau amforele greceşti, se poate admite că olarii din Dacia să fi lucrat şi amfore atât de necesare în comerţ. Forma cea mai timpurie de amforă este din pastă fină cărămizie, cu gâtul lung, buza îngroşată în afară şi toarta înaltă, compusă din două benzi rotunde, cu protuberanţă în partea unde face unghiul drept. Va evolua, în diferite variante (cu gâtul, scurt, larg, fundul ascuţit, decorate, ştampilate etc.), forma cea mai răspândită fiind cea a amforei fusiforme cu piciorul tubular, din pastă fină, cenuşie, acoperită cu angobă gri-neagră, ce va continua să existe până în sec. IV d. Hr.

Alte categorii de vase de import Vase cu decor în tehnica barbotinei, sunt vase de lux, din pastă fină fără impurităţi, acoperite cu o vopsea de culoare roşie. Datorită faptului că pereţii vaselor sunt subţiri şi friabili, s-au păstrat foarte puţine forme de vase. Majoritatea acestora sunt castroane sau boluri şi în puţine cazuri căniţe cu două torţi sau oale cu corpul bombat, de asemenea cu două torţi. Cea mai răspândită formă de vas decorat cu tehnica barbotinei este castronul sau strachina de diferite profile şi mărimi. Unele dintre ele sunt decorate cu motive vegetale, majoritatea specialiştilor admiţând originea răsăriteană a acestei tehnici de ornamentare, venită din Grecia şi bazinul oriental al Mării Mediterane.

Vase cu interiorul decorat cu figuri în relief. Acest tip de vas este rar întâlnit, având un rol decorativ; se întâlneşte într-o singură variantă de farfurie larg deschisă pentru a se putea observa mai bine decorul interior. Decorul se află pe fundul vasului şi reprezintă figuri mitologice ieşite în relief. Autohtonii au încercat imitarea acestui tip de vas, însă într-o tehnică rudimentară şi dintr-o pastă mai puţin fină, cu impurităţi. Vase cu ştampilă. Majoritatea descoperirilor de acest tip provin de la castroane din pastă cărămizie fină, cu pereţii acoperiţi cu o vopsea roşie închisă. Pe partea interioară a vaselor se află unul sau două cercuri concentrice, formate din linii incizate, realizate cu rotiţa dinţată, în centrul cărora este imprimată o marcă ce reprezintă un picior încălţat într-o sandală, sau diferite alte simboluri. Tipurile acestea de vase sunt importate de la sud de Dunăre, aria lor de răspândire fiind restrânsă şi cu rol decorativ. Vase fine decorate cu rotiţa. Sunt vase din pastă foarte fină, cu suprafaţa acoperită cu o vopsea roşie, de dimensiuni mici, în special boluri sau farfurii. Decoraţia cu rotiţa se aplică pe întreaga suprafaţă exterioară a vasului, de jur împrejurul axei.

Vasele din pastă fină cu pereţi subţiri. Pereţii vaselor sunt acoperiţi la exterior cu o vopsea roşie-cărămizie. Formele

obişnuite sunt farfuriile, cupele şi bolurile. Uneori fundul vasului este decorat cu cercuri concentrice incizate cu ajutorul rotiţei dinţate.

Ceramica cu glazură. Apare spre sfârşitul ocupaţiei romane, vasele având o culoare galben-lemon sau verde-oliv. Numărul de fragmente este foarte mic şi în general datat în sec. III-LV d. Hr.

În concluzie, din preistorie şi până în feudalism ceramica a reprezentat elementul cronologic cel mai frecvent şi mai important pentru datarea obiectivelor arheologice. Şi în Dacia romană, ca şi în celelalte provincii ale imperiului, ceramica este produsul cel mai răspândit, atât în centrele urbane, cât şi în cele rurale. Element fundamental al culturii materiale, ea permite studiul evoluţiei economice şi sociale a provinciei. În cazul provinciilor dacice, ceramica permite surprinderea continuităţii de viaţă a dacilor în condiţiile stăpânirii romane.

Comerţul Schimburile comerciale au cunoscut o intensificare faţă de perioada statului dac, ca urmare a creşterii demografice, urbanizării, mărirea reţelei căilor de comunicaţii şi perfecţionării mijloacelor de transport, creşterii producţiei de mărfuri. În circuitul comercial intern intrau cerealele, sarea, fierul, lemnul, textilele, vitele, pieile, lâna, ceara, mierea, cărămizile, ţiglele, vase ceramice, etc.

Dacia avea legături de schimb intense şi cu provinciile învecinate sau mai îndepărtate: Pannonia, Noricum, Illyria, cele două Moesii, Gallia, Germania, provinciile din Asia Mică, precum şi cu triburile din Barbaricum. Se exportau cam aceleaşi produse utilizate şi pe plan intern O situaţie aparte o prezenta comerţul cu Italia şi provinciile dezvoltate economic. În schimbul produselor de lux (vase, bijuterii, obiecte de port, bronzuri) se exportau mari cantităţi de materii prime şi produse alimentare. În schimb aurul lua drumul monetăriilor imperiale fără ca Dacia să câştige ceva, producţia auriferă fiind monopol de stat.

Intensitatea vieţii comerciale este atestată de marele număr de monede descoperite izolat sau în tezaure. Circulau denari şi mai târziu antoninieni de argint, diferite monede de bronz emise la Roma sau în provincii, monede de bronz ale oraşelor greceşti de pe litoralul dobrogean, din peninsula Balcanică şi din Asia Mică. În anul 245 împăratul Filip Arabul a acordat şi provinciei Dacia dreptul de a bate monedă de bronz, monetăria funcţionând probabil la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Emisiunile au continuat până prin anii 256-257.

Rolul de frunte în comerţul Daciei îl aveau negustorii de origine orientală, grupaţi adesea în asociaţii. La Napoca sunt atestaţi Galatae consistentes municipio şi un colegiu de Asiani precum şi negustori greci şi traci. Galatae activau şi la Germisara, iar la Ampelum sunt cunoscuţi negustorii din Bithynia; la Densara (neidentificat pe teren, în zona auriferă) doi negustori greci înfiinţează o societate cu scopul de a împrumuta bani pe dobândă. Alături de orientali, activi au fost negustorii din zona renană; câte unul sunt atestaţi la Apulum şi Drobeta, iar o inscripţie din Colonia Agrippina (Koln -Germania) numeşte pe unul din locuitorii săi: negotiator Dacicus. Negustorii originari din Dacia sunt menţionaţi epigrafic în Dalmaţia.

Concluzii.

Se poate constata intensa viaţă economică a provinciei. Principalele ramuri economice au continuat să fie – asemeni perioadei statului dac – agricultura, creşterea vitelor, exploatarea bogăţiilor subsolului şi a solului, meşteşugurile (îndeosebi metalurgia, materialele de construcţii şi olăritul). Dar îndeletnicirile vechi au primit un nou impuls prin noile tehnologii introduse în toate domeniile. Meşteşugurile s-au orientat spre tipuri de produse aparţinând lumii romane. Integrat Imperiului, comerţul provinciei se diversifică şi intensifică, orientându-se spre schimbul de produse cu alte provincii, inclusiv Roma. Toate determină o înfloritoare şi neîntreruptă viaţă economică.

VIATA SPIRITUALĂ PROVINCIALĂ Studiul spiritualităţii romane provinciale reprezintă studiul componentelor fundamentale ale procesului de romanizare într-o provincie. El presupune existenţa unei numeroase populaţii romanizate – sau în curs de romanizare —. Dacă procesul romanizării se poate surprinde în cultura materială a populaţiei asupra căreia se exercită, procesul nu se desăvârşeşte decât atunci când se extinde asupra vieţii spirituale. El va fi încheiat atunci când romanizarea a triumfat şi în viaţa spirituală. De aceea, cunoaşterea vieţii spirituale a provinciei Dacia reflectă gradul atins de romanizare în această provincie – consecinţă a integrării coloniştilor şi autohtonilor provinciei în lumea romană, premisă a procesului de etnogeneză românească.

Însuşirea limbii latine, manifestări literare şi cunoştinţe ştiinţifice Însuşirea limbii latine a constituit condiţia fundamentală a procesului de romanizare. Cele 3.500 de inscripţii latine (comparativ cu 40 greceşti şi mai puţin de zece în limba siro-palmyreană) indică evoluţia procesului de romanizare din provincie. „Latina populară” vorbită în Dacia este o limbă unitară. Abaterile de la limba latină clasică din inscripţii sunt comune unor arii provinciale întinse, deci nu constituie excepţie pentru Dacia. Numărul relativ mare al ştiutorilor de carte indică existenţa unor şcoli, unde copiii erau instruiţi şi învăţau în limba latină. Maturii căutau dobândirea ştiinţei de carte pentru a putea ocupa anumite poziţii în societate. Desigur, învăţământul era preponderent de nivel elementar.

Indicii pentru capacitatea răspândirii romanizării prin scrierea latină le oferă dovezile privind practicarea scrisului cursiv în Dacia romană. Inscripţiile cursive au apărut în castre, oraşe şi aşezări rurale. Ele sunt pe vase (în jur de 80 de texte, aproximativ jumătate în Dacia Malvensis, mai puţin în Dacia Porolissensis) şi pe ţigle şi cărămizi (peste 100 de texte, majoritatea tot în Dacia Malvensis, cele mai puţine în Dacia Apulensis). Păstrate cele mai multe

fragmentar, ele reprezentau: nume de persoane, exerciţii de scriere, epitafe funerare, jocuri, cifre etc. Când numele era scris în pasta crudă, el desemna meşterul producător (ori ajutoarele sale), iar când era zgâriat pe produsul finit – proprietarul sau destinatarul respectivelor produse (vase, ţigle, cărămizi). Cifrele indicau litrajul (la vase) sau numărul de obiecte prelucrate de muncitorul (meşterul) care notează cifra. Literele de alfabet reprezintă exerciţii de scriere. De remarcat că numele din inscripţii sunt majoritatea latineşti (aproape exclusiv cognomina), cele greceşti sau orientale fiind puţine. Numele reflectă proporţiile etnice ale populaţiei provinciei, aşa cum apar ele şi în inscripţiile lapidare. Compararea tipurilor de litere folosite în inscripţiile cursive din Dacia, conţinutul inscripţiilor şi tipul general de scriere a permis constatarea că aceste inscripţii se înscriu perfect în scrierea latină cursivă din imperiu din secolele II-LII d. Hr. În ceea ce priveşte problemele de lexic, textele întregi sau întregibile folosesc limba latină comună specifică zonei de la Dunărea de Jos a Imperiului Roman.

Monumentele funerare conţinând epitafuri (unele din ele în versuri) dovedesc existenţa unor preocupări literare. Se detaşează o pătură de locuitori care cunosc operele scriitorilor clasici (Homer, Ovidiu, Vergiliu), receptivă la curentele filosofice ale vremii. Elemente noi de rit şi ritual funerar (utilizarea sarcofagelor, introducerea de vase de cult în morminte, a monedelor-obol al lui Charon etc.), credinţele despre „lumea umbrelor” se reflectă în inscripţiile funerare. Textul unei inscripţii de la Tibiscum indică elemente de simbolism sideral de origine stoică: pământul ţine trupul, numele (este pe) piatră iar sufletul (se află) în aer. Reprezentările simbolice ale sufletului, ale morţii sau ale virtuţilor umane indică elementele unui sistem filosofic şi etic al celor care au dedicat monumentele (uneori şi supravieţuiri ale spiritualităţii autohtonilor).

Dintre ştiinţe, se remarcă cele din domeniul juridic, matematic şi medical. Instituţiile juridice şi modul lor de funcţionare se reflectă îndeosebi în elementele de drept succesoral (testamente) şi al contractelor (a se vedea capitolul privind dreptul roman în Dacia).

Cunoştinţele matematice erau indispensabile în activitatea economică (tranzacţii etc.) şi arhitectonică (construcţii). Ele aveau şi caracter sacru, astronomia şi matematica slujind calculării timpului şi prezicerii viitorului. Practicarea medicinei este ilustrată de monumentele şi templele închinate zeilor Aesculap şi Hygeea (vezi capitolul privind religia) drept mulţumire pentru vindecarea dedicatului sau unor apropiaţi ai săi. Cunoştinţele medicale şi de igienă corporală sunt dovedite de utilizarea apelor termale de la Germisara (Geoagiu) şi Aquae (Băile Herculane), existenţa numeroaselor băi publice (therme) dar mai ales menţionarea în inscripţii a unor medici şi descoperirea pe cale arheologică a unor instrumente chirurgicale.

Arta Conceptul de artă provincială se referă la producţia artistică realizată în provinciile din afara imperiului, exceptând Grecia. Ea priveşte îndeosebi arta produsă în provincia respectivă (Ex. Arta provinciei Dacia etc.) dar şi importurile din centrele cu veche tradiţie. Ca urmare, se poate afirma că „producţia artistică” a Daciei romane a avut un caracter specific, local, datorat multiplelor influenţe pe care artiştii le primesc din zonele de provenienţă sau învecinate, încadrându-se însă în tiparele generale ale artei romane.

Avântul economic, social şi spiritual al provinciei în noile cadre politice create de integrarea Daciei în imperiu a determinat dezvoltarea artistică, legată direct de evoluţia urbană. Construirea oraşelor provinciei a impus dezvoltarea nu numai a arhitecturii civile şi religioase ci, odată cu ea, a monumentelor sculpturale şi de decorare: statui, reliefuri, mozaicuri. Corespunzător evoluează plastica de lut sau metal, artele minore. Concepţia romană

de urbanistică – având drept model Roma – repartiza pe zone (cartiere) principalele domenii ale vieţii aşezării: viaţa publică în for, cea economică în for şi cartierele meşteşugăreşti, viaţa religioasă în zonele sacre, care cuprindeau templele, viaţa culturală în amfiteatre, teatre, therme. Se adăugau locuinţele private ale cetăţenilor înstăriţi. Clădirile, străzile şi pieţele sunt decorate cu porticuri, monumente, fântâni arteziene. În oraşele mai importante există sisteme de canalizare şi aprovizionare cu apă, băi şi instalaţii sanitare, iar unele străzi sunt pavate. Oraşele Daciei erau aşezări menite să asigure stabilitate, siguranţă şi confort locuitorilor. Erau dotate cu: incinte de apărare (Ulpia Traiana, Napoca, Drobeta, Romula, Sucidava), forumuri (Ulpia Traiana, Napoca), amfiteatre (Ulpia Traiana – 5.000 de locuri; Micia – amphiteatrum castrense – 1.000 de locuri; Porolissum – 5-6.000 de locuri; Apulum – menţionat epigrafic), apeducte (Ulpia Traiana, Apulum, Drobeta, Romula, Potaissa), thermae (Ulpia Traiana, Drobeta, Micia, Slăveni, Orheiul Bistriţei, Bumbeşti etc.).

Villaele suburbanae sau rusticae erau astfel concepute încât să ofere în mediul rural maximul de confort ocupanţilor lor.

Se adăugau construcţiile cu caracter utilitar: amenajările portuare (Drobeta, Diema, Micia), podurile (al lui Apollodor din Damasc fiind una din cele mai renumite construcţii ale epocii).

Templele, incintele funerare şi mausoleurile constituie principalele construcţii religioase. În Dacia sunt identificate arheologic peste zece temple (la Ulpia Traiana, Porolissum, Micia etc.

— A se vedea capitolul referitor la religie) dedicate divinităţilor romane şi orientale.

Arhitectura militară este reprezentată de castre, turnuri de pază şi semnalizare, precum şi de limes-urile provinciei.

În mediul rural, arhitectura provincială cuprinde şi construcţiile de tradiţie dacică din aşezări: locuinţele şi amenajările gospodăreşti. Sculptura. Lucrările sculpturale cele mai importante au fost statuile din bronz sau marmură şi busturile împăraţilor şi membrilor familiei imperiale. De cele mai multe ori se păstrează doar fragmente de statui (capul ori alte părţi anatomice). Sunt monumente şi piese sculpturale provenite din afara provinciei (îndeosebi monumentele din bronz) sau executate doar în provincie, fiind cunoscute atelierele de sculptură şi pietrărie din Dacia (Apulum, Napoca, Porolissum, Tibiscum), menţionarea unor dăltuitori la Aquae, Ulpia Traiana, Cristeşti (Mureş), chiar a unui colegium lapidarium la Micia. La Tibiscum se află un centru specializat în confecţionarea tăbliţelor votive dedicate cavalerilor danubieni.

În aceste sculpturi se constată influenţe occidentale şi orientale. Monumentele sculpturale se împart în:

— Reprezentări şi statui ale împăraţilor sau ale membrilor familiei imperiale şi ale unor conducători militari din provincie: statuia de marmură a lui P. Helvius Pertinax la Apulum; statuia ecvestră a lui Caracalla şi statuia mamei sale Iulia Domna la Porolissum; capul lui Traianus Decius de la Ulpia Traiana. Monumentele sunt distruse, s-au păstrat doar fragmente (capul sau alte elemente anatomice).

— Sculpturile funerare feminine şi masculine (bărbaţi înveşmântaţi în togă). Se înscriu în cadrul schemelor iconografice preluate de sculptura romană din statuaria greacă şi difuzate în provinciile europene ale imperiului. Statuile, turnate din bronz, uneori aurite (Diana – descoperită la Ulpia Traiana, Dionysos de la Apulum, Mars şi Jupiter de la Potaissa, Venus şi Diana de la Ulpia Traiana, Venus de la Gilău, Jupiter Dolichenus şi Libera de la Ilişua etc.), sau din marmură – replici provinciale înfăţişând diferite divinităţi. Numeroase sunt aediculaele, altarele, stelele şi medalioanele funerare (uneori cu reprezentarea banchetului funerar).

Plastica de lut este întruchipată de reprezentările de zeităţi, după modele din bronz şi măştile de teracote, precum şi imitaţiile de terra sigilatta şi opaiţe. La Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Apulum au fost descoperite mozaicuri, din care două de la Ulpia, de sec. II-LII reprezintă, după modelele din Orient, teme din mitologia greacă: „Judecata lui Paris” şi „Priam cerând lui Achiles corpul lui Hector”.

Religia în provincia Dacia Expresia „Mozaic de culte” reflectă extrema varietate a cultelor din provincie. Ele se răspândesc însă inegal ca intensitate în provincie. Anumite culte s-au generalizat şi formează un „grup principal” (există aproximativ 20 de divinităţi romane considerate principale, selectate încă din antichitate). În Dacia, apartenenţa la acest „grup principal” de culte nu este condiţionată de originea geografică a unui cult sau altul. Grupul formează o unitate din punctul de vedere al importanţei în ansamblul religiei provinciale. Divinităţile care formează „grupul principal” în Dacia sunt: Jupiter, Mithras, Liber şi Libera, Hercules, Venus, Silvanus, Diana, Aesculapus şi Hygia, fiecare divinitate fiind atestată de un număr de monumente. Participarea împreună, în alcătuirea grupului principal a unor culte cu origini diferite este urmarea „universalizării” credinţelor.

O sinteză a religiei romane în Dacia distinge următoarele departajări: ee) Cultele loialismului politic faţă de statul roman şi împărat; Culte din „religia romană universală” – care se constituie în grupul caracteristic de culte ale provinciei; Cultele „personale” ale unor grupuri etnice – se răspândesc în provincie; Culte care reprezintă „moda”, curente religioase diverse; Cultele populaţiei autohtone – cu pondere redusă. În epoca romană, sentimentul religios al majorităţii locuitorilor lumii romane a suferit profunde transformări: slăbirea pietăţii, a gândirii religioase care, treptat, se goleşte de conţinut. Depărtarea de divinităţile civice, restrângerea ariei sacrului, incredulitatea sunt

fenomene care-şi făcuseră apariţia în elenism, iar la Roma în vremea războaielor punice, făcând paşi repezi în ultimul secol al republicii, astfel că în primele secole ale imperiului scăderea religiozităţii (a sentimentelor sincere faţă de divinitate) este generală. Importante rămân manifestările exterioare, impuse de obiceiuri precise. Practicile religioase trebuiau îndeplinite cu grijă, fiind acte civice; zeii înşişi reclamă împlinirea riturilor tradiţionale; dacă nu există dragoste faţă de zei, cu atât mai important rămâne respectul şi datoria de a le câştiga pacea. De aici concepţia romană privind virtuţile religioase: a fi religios înseamnă a îndeplini cu scrupulozitate toate ceremoniile de cult. Se fac făgăduieli divinităţii în schimbul obţinerii unor funcţii sau onoruri. Uneori credinciosul menţionează că a primit din partea divinităţii indicaţia de a depune ofrandă. Inscripţiile votive ale unor militari, înalţi funcţionari sau chiar personaje modeste care aspiră la diferite funcţii se înscriu în sfera loialismului politic înveşmântat în haină religioasă. Aici se încadrează dedicaţiile către zeii oficiali ai pantheonului roman, protectori ai împăratului şi statului, dedicaţii pentru victoria împăratului, pentru zeii cu epitetul Augustus, Augusta, pentru divinităţile abstracte la modă, în sfârşit, pentru divinităţile venerate în mod deosebit de împăratul în viaţă. Poziţia socială ocupată sau cea spre care se aspiră constituie adevărata motivaţie a dedicaţiilor către asemenea divinităţi sau pentru Domus Divina. Apartenenţa la corpul sacerdotal sau împlinirea unor funcţii în colegiile religioase determină dedicaţiile spre divinităţile slujite. Uneori sărbătorile religioase constituie motivul sau, cel puţin, prilejul dedicării unor monumente votive.

Contactul cu divinitatea, rugăciunea care vizează înduioşarea divinităţii sau, mai rar, operaţia magică care urmăreşte să impună divinităţii voinţa credinciosului, sunt cele mai obişnuite relaţii între om şi divinitate. Locuitorul Daciei romane, privit ca homo religiosus, va avea trei

categorii de acţiuni şi atitudini, în funcţie de locul unde trăia, ocupaţie, starea socială şi obârşia etnică:

17. Avea lararium cu zeii săi, religia lui cotidiană, cu forme moştenite sau mai recent îmbrăţişate, credinţele şi divinităţile sale protectoare, avea templul sau templele pe care cu predilecţie le frecventa.

18. Participa la manifestările religioase oficiale publice, în măsura în care prezenţa îi era impusă sau şi-o autoimpunea din motive personale precise.

19. Privea cu respect, cu bunăvoinţă sau toleranţă (de la caz la caz, în funcţie de interese şi situaţii) zeii vecinului, care puteau fi alţii decât ai săi.

Două trăsături fundamentale caracterizează religia în provincie (inclusiv provincia Dacia): ff) sincretismul, respectiv contopirea într-o singură zeitate a unor divinităţi cu atribute apropiate (Jupiter cu Zbelsurdos a rezultat Jupiter Zbelsurdos etc.); gg) interpretatio romana – adorarea divinităţilor locale sub haina celor romane cu atribute asemănătoare sau identice: Silvanus, Liber şi Libera, Diana, Hercule invictus etc. Cultul cavalerilor danubieni, de sorginte traco-dacică a fost rezultatul contopirii mai multor divinităţi.

Divinităţile atestate epigrafic şi figurativ în provincie au următoarea pondere: zeii greco-romani: 73% din monumentele religioase ale provinciei (2.100 monumente); zeul Mithras: 10%; divinităţile siro-palestiniene: aproape 5%, cultele din Asia Mică: 3,8%, cultele traco-moesice: 3,6%, cultele egiptene: aproape 3%.

În Dacia şi Moesia Inferior sunt atestate peste 130 de divinităţi, fapt explicabil prin originea diversă a populaţiei.

Pentru ilustrarea fenomenului religios din provinciile dacice, prezentăm succint răspândirea în Dacia a cultului imperial, a cultelor lui Jupiter, Silvanus, Liber şi Libera, cultele orientale (îndeosebi Mithras, Jupiter Heliopolitanus şi Jupiter Dolichenus).

Cultul imperial

Inaugurând epoca principatului, Augustus va implica instituţia imperială în viaţa social-economică şi cultural-religioasă a imperiului. Pentru susţinerea acestei instituţii, reprezentată prin persoana împăratului şi mai târziu a familiei sale, Augustus se va folosi de toate prerogativele puterii, punând autoritatea imperială în legătură cu autoritatea zeilor. S-a conceput venerarea persoanei împăratului, care după moarte era ridicat în rândul zeilor prin formula „divus – cel trecut în rândul zeilor”. Adularea va deveni treptat tot mai complexă, împăratul ajungând să fie considerat zeu încă în timpul vieţii, iar familia sa, de origine divină.

Termenii în care au fost redactate inscripţiile imperiale oglindesc evoluţia concepţiei despre puterea imperială. Începând cu Septimius Severus, se impunea în titulatura imperială termenul de stăpânul nostru „dominus noster”, iar fiul său, Caracalla, este proslăvit ca „felicissimus fortissimusque princeps”, în timp ce mamei sale, Iulia Domna, i se dau epitete de „mater sanctissimi Antonini augusti et castrorum senatusque ac patriae”. Încă din timpul lui Hadrian, casa imperială era venerată într-un templu al ei la Ulpia Traiana. Inscripţiile dedicate ei încep cu formula „in honorem domus divinae”.

De la Traian până la Gallienus, aproape fiecărui împărat îi revin câteva monumente onorifice în Dacia, numărul cel mai mare înregistrându-l Caracalla şi Gordianus al III-lea, apoi numărul dedicaţiilor scăzând brusc. Se mai utiliza şi formula „pro salute imperatori”, prin care se ura sănătate veşnică împăratului.

Prezenţa conducătorului statului era obligatorie în toate domeniile de activitate. Unităţile militare vor purta etichete ca Antoniniana, Severiana, Gordiana, Philipiana, iar oraşele păstrează fiecare numele împăratului în timpul cărei domnii a fost constituit. Pentru a sublinia devotamentul faţă de împăratul aflat la putere, unităţile militare îşi încheiau dedicaţiile epigrafice prin formula „devota minimi

maiestatique eius” (devotată numelui şi maiestăţii sale). Inclusiv divinităţile încep să aibă epitete care le leagă de casa imperială: Apollo, Hercule, Liber, Jupiter primesc epitetul de August, iar divinităţile feminine Minerva, Diana, Venus, titlul de Augusta. Apropierea dintre împărat şi zei era realizată şi invers. De exemplu, împăratul Commodus apărea uneori acoperit cu blana de leu şi cu o măciucă în mână, imitându-l pe Hercule.

Pentru a întreţine cultul imperial a fost organizată o adevărată reţea, finanţată de casa imperială (ordo augustalium), deţinând temple conduse de augustali care, pe lângă întreţinerea cultului imperial, se implicau şi în viaţa economică şi religioasă a provinciei.

Cea mai fastuoasă sărbătoare a ordinului era cea din ziua de 3 noiembrie, când, prin jertfe, ceremonii şi jocuri se aduceau urările şi biruinţele solemne împăratului domnitor.

Sediul central al ordinului era la Ulpia Traiana, unde, în curtea palatului augustalilor (aedes augustalium), se găsea şi altarul principal al cultului imperial.

Deşi data înălţării construcţiei nu poate fi precizată cu certitudine, ea a fost stabilită pe la mijlocul secolului al II-lea d. Hr.

Existenţa augustalilor este atestată şi în alte oraşe (Apulum, Napoca, Potaissa) care se bucurau de Jus Italicum. La Drobeta, existenţa unui aedes augustalium este presupusă pe baza unei inscripţii închinate împăratului Caracalla.

În oraşele mai mici, rolul augustalilor este luat de flamines (Micia, Diema, Tibiscum). Ei sunt atestaţi epigrafic şi la Sarmizegetusa. O formă de manifestare a cultului imperial o constituie adorarea lor ca genii sau puteri divine (la Apulum, Sarmizegetusa, Napoca), semnificative fiind două dedicaţii adresate geniului lui Gordianus al III-lea la Apulum. Acestea nu sunt simple acte de adoraţie a împăraţilor, ci adorarea lor ca fiinţe divine, constituind o

„alianţă a tronului cu altarul”, potrivit concepţiei că „zeii sunt făcuţi ca să servească statul”.

Cultul lui Jupiter Jupiter, tatăl zeilor, este prima divinitate oficială a statului. Trebuind să fie adorat peste tot unde se exercită puterea Romei, formează cu Juno şi Minerva triada capitolină, totdeauna prezentă în capelele castrelor şi în centrul oraşului. De aceea, el a fost denumit „cel prea bun şi prea mare” (optimus et maximus), epitet ce i se dă în cele mai multe inscripţii.

Este zeul suprem în mitologia romană, deţinând principalele atribute cereşti, în genere derivate din ideea de lumină şi este ocrotitorul Romei.

Figura lui se recunoaşte după faţa de bătrân senin: Jupiter încununat stă pe tron, poartă în mâini un sceptru şi o Victoria ce-l oferă o coroană, iar la picioare o acvilă priveşte spre faţa divinităţii.

În Dacia, Jupiter e întâlnit în peste 250 de inscripţii, la acestea adăugându-se numărul mare al reprezentărilor: statui şi reliefuri din piatră, statuete din bronz. Caracterul oficial al cultului său e întărit de analiza dedicanţilor. Jupiter e numit de cele mai multe ori Iupiter Optimus Maximus, dar poartă şi alte epitete, ca „fulgurator”, „stator”, „conservator”, „vincinius” (protectorul răchitei), „frugifer” (aducător de roade), „sumanus” (zeul întunericului, al nopţii), „ depulsor” (cel care-l învinge pe inamici), „ pistor” (brutarul), „supilanis” (atotdoborâtorul), „victor” (învingătorul), „tronans”. Ca prim zeu al Olimpului (princeps) şi al imperiului, Jupiter are cele mai multe epitete în inscripţii şi apare asociat cu multe alte divinităţi. Altarele închinate lui IOM, Juno Regina şi Minerva la Sarmizegetusa, Apulum şi Napoca ar putea constitui un indiciu pentru existenţa în aceste trei oraşe a câte unui capitoliu, triada capitolină fiind probabil protectoarea celor trei oraşe.

Dedicaţiile au un caracter oficial prin calitatea dedicanţilor: magistraţi, municipali, comandanţi de legiune,

soldaţi din legiunea V Macedonia. Cultului militar al lui Jupiter îi aparţine şi o mare cantitate de acvile modelate în piatră, metal sau argilă, cu fulgerul în gheare şi coroana în plisc. Cu timpul, Jupiter capătă numeroase ipostaze, definite de epitete corespunzătoare: Jupiter Elicius – producătorul ploii şi cel care dăruieşte semne miraculoase; Jupiter Vernus – diriguitorul ploilor de primăvară; Jupiter Tonans – autorul tunetelor; Jupiter Feretrius – cel care ia prada sau care învinge, care loveşte, dar şi ocrotitorul direct al copacului de care erau atârnate prăzile de război, luate de la duşmani: există şi o ceremonie a ofertei prăzilor, ca ofrandă către zei, pe o targă specială, numită „feretrum”. Arborele consacrat lui Jupiter este stejarul, copacul pe care, în credinţa romanilor, îl lovea cel mai des fulgerul, ca semn simbolic al ordinelor comunicate de zeu pentru auguri. Procesul treptat de foarte larg sincretism realizează cele mai diferite epitete atributive: Jupiter Lapis – simbolul cremenei; Jupiter Propugnator – apărătorul prin luptă; Jupiter Pistor (brutarul), pentru că i-a sfătuit pe romani, în timpul asediului gallic, să arunce din cetate ce aveau mai de preţ, iar aruncarea pâinilor peste ziduri a fost interpretată de gali drept belşug şi forţă.

De asemenea, Jupiter e cunoscut şi sub epitetele de „Acraeus” – ipostaza de mare divinitate a altitudinilor montane, unde avea sanctuare speciale; Jupiter Capitolinus – patronul templului ce îi era consacrat pe Capitoliu. Cultul lui Jupiter era slujit de preoţii flamini (flamines), constituiţi într-un colegiu.

Lui Jupiter i se dedică sărbători publice (feriae publicae), îi sunt consacrate toate zilele cu lună plină (idus), de asemenea, toate sărbătorile vinului şi alte zile. La 21 aprilie lui Jupiter, ca protector al viţei de vie şi al butoaielor care se deschid în ziua de 23 aprilie, pentru prima dată după culesul din anul trecut, îi e consacrată sărbătoarea „Vinalia”.

Principalele atribute ale tatălui zeilor erau fulgerul, acvila şi sceptrul, mai rar patera. În secolele II-LII d. Hr. El a sincretizat cu o serie de Baali orientali, căpătând epitetele de Dolichenus, Heliopolitanus, Turmas, Tavianus.

Pasărea lui Jupiter, vulturul, turnată în argint, a fost dată ca emblemă legiunilor de către Marius. Ea era reprezentată cu aripile desfăcute pentru zbor, avea o coroniţă în plisc şi fulgerul în gheare. Soldatul purtător al acestui steag era numit „aquilifer”

Reprezentând puterea statului, cultul lui Jupiter se sărbătorea la 3 ianuarie în castrele romane.

În Dacia existau şi temple dedicate cultului. La Potaissa a fost indicat un templu de descoperirea celor cinci altare la întretăierea străzilor Cheii şi Bălcescu. Două din cele cinci altare erau închinate lui Jupiter. Aceste altare dovedesc că în zonă se găsea un templu al lui Jupiter, de fapt al triadei capitoline. De fapt, la Potaissa s-au ridicat cele mai multe monumente zeilor din pantheonul clasic greco-roman. Zeului suprem, Jupiter, i s-au dedicat 44 de monumente (din care 40 de altare, cu inscripţie). Numai Apulum întrece Potaissa printre oraşele dacice în numărul de dedicaţii pentru Jupiter. În spaţiul Daciei, numărul taurilor dolichenieni se ridică la 5 sau la 6. Piesele este posibil să fi fost realizate în ateliere locale, execuţia lor nefiind perfectă. Piesele de la Porolissum, la care se adaugă şi o mână votivă dolichenianã, ne îndeamnă să credem că aici a fiinţat un posibil templu dolichenian.

Aşa cum s-a observat, Jupiter, zeul suprem în mitologia romană, deţinând principalele atribute cereşti, ocupă un loc important şi în Dacia, cultul său fiind larg răspândit.

Cultul lui Silvanus Un element remarcabil al pantheonului roman este Silvanus, zeu de origine italică, ce a reuşit să penetreze în majoritatea provinciilor imperiului şi care deţinea o paletă largă de dedicanţi din punctul de vedere al aspectului social. Silvanus este considerat de specialişti drept o divinitate italică străveche. În Dacia, Silvanus este

atestat epigrafic şi prin intermediul a numeroase reprezentări figurative. Sunt cunoscute în jur de 100 de inscripţii închinate lui Silvanus, iar numărul lor creşte pe măsura noilor descoperiri. Într-o ordine ierarhică privind numărul de inscripţii votive închinate unor divinităţi din Dacia, Silvanus ocupă locul al III-lea, după Jupiter Optimus Maximus şi Mithras.

Din 78 de inscripţii mai recente, 24 provin de la Apulum, 6 de la Ampelum (Zlatna), 7 de la Alburnus Maior (Roşia Montană), 20 de la Micia (Veţel), 4 de la Napoca, 4 de la Porolissum (Moigrad), 1 de la Potaissa (Turda), 6 de la Ulpia Traiana, 1 de la Tibiscum şi câte una din următoarele centre: Salinae, Sebeş, Germisara (Geoagiu Băi), Cristur, Bejan. Silvanus este reprezentat în 12 reliefuri în Dacia, situându-se, în ceea ce priveşte numărul reprezentărilor, pe locul al treilea alături de Pannonia Inferior, după Pannonia Superior şi Dalmaţia. De asemenea, există o gemă care provine de la Micia, care îl reprezintă pe Silvanus. O reprezentare statuară a lui Silvanus, provine de la Apulum (aflată în custodia Muzeului de Istorie a Artei din Viena), fiind vorba despre Silvanus Pater. Pe bază de bibliografie, mai poate fi identificat un fragment statuar al lui Silvanus Pater, provenind de la Napoca.

Pentru cultul lui Silvanus, atestările de temple sunt extrem de rare, situaţie care poate fi întâlnită şi în provincia Dacia.

La Ulpia Traiana a fost dezvelită în anul 1976, la S-E de amfiteatrul şi la circa 50 m distanţă de zidul oraşului, o clădire care, pe baza inventarului a fost identificată cu templul lui Silvanus. Atribuirea templului s-a realizat pe baza unui ex voto (pe care sunt reprezentaţi Silvanus şi nouă Silvanae). Templul presupus al lui Silvanus este unul din puţinele temple cunoscute pentru acest zeu. Unii specialişti îşi manifestă rezervele în atribuirea edificiului practicării cultului lui Silvanus.

Referitor la alte edificii de cult închinate lui Silvanus, nu există încă dovezi arheologice. Există însă o inscripţie la

Apulum, închinată lui Silvanus Sanctus, care pomeneşte de refacerea din temelie a unui templu închinat probabil acestuia.

Adorarea lui Silvanus se realiza izolat, de către fiecare individ, în jurul unui altar amplasat în propria casă. O situaţie similară este întâlnită la Camuntum, în casa numărul 6 fiind surprins un astfel de lăcaş de cult. Demn de remarcat este faptul că în Dacia sunt cunoscute altare închinate lui Silvanus Domesticus la Apulum, care prezintă în partea superioară un orificiu, realizat probabil în vederea libaţiilor. Din acelaşi centru provine un altar închinat lui Silvanus, ridicat de Ammius Valens, altar care în partea sa superioară prezintă o adâncitură care servea, probabil, libaţiilor. Practicarea cultului lui Silvanus nu era aşadar legată de existenţa unor temple, el desfăşurându-se după caz, în natură.

Cultul lui Silvanus reprezintă unul dintre cele mai populare culte din Dacia romană, cunoscând cea mai puternică răspândire în Dacia Superior. Pătrunderea cultului în Dacia s-a produs dinspre Italia, prin filieră pannonică, existând însă şi dovezi ale influenţei dalmatine, cu precădere în iconografia zeului.

La practicarea cultului participau reprezentanţi ai tuturor categoriilor sociale deşi, de multe ori, Silvanus a fost considerat prin excelenţă un zeu protector al celor săraci.

Cultul lui Liber şi Libera Liber Pater – din latină libare „a stropi, a jertfi, a gusta” – este un zeu italic al sporului, al înmulţirii, de obicei fiind asociat cu zeiţa Libera, ambele, zeităţi plebee. Sărbătorile consacrate se numeau Liberalia şi erau originare din Latium. Un sanctuar roman de pe Aventin (construit de arhitecţi greci în 494 î. Hr.) era închinat unei triade rurale, adorată de plebei: Ceres, Liber şi Libera; triada avea scopul de a se opune triadei aristocratice Jupiter, Juno, Minerva. Liber Pater devine apoi patronul oraşelor libere (cetăţi autonome), probabil şi datorită consonanţei fonetice între Liber şi Libertas

(libertate). Mult mai târziu, Liber Pater a fost identificat cu Bacchus, iar Libera cu Proserpina. Sărbătoarea Libreralia (17 martie) era un soi de carnaval, cu măşti din scoarţă de copac şi din frunze. Răspândirea cultului lui Liber ca zeu protector al viţei de vie, al vegetaţiei, dătător de roade pământului şi de forţe omului, zeu al universului şi al morţii, o ultimă ipostază sub care apare, este ilustrată de numărul relativ mare al inscripţiilor şi reprezentărilor figurate descoperite în diverse aşezări ale provinciei de la Dunăre.

Dezvoltarea în Dacia a cultului celor două zeităţi este în strânsă legătură cu marea răspândire a acestui cult în epoca imperială, apoi cu existenţa asociaţiilor lui Liber-Dionysos, originare din Asia Mică. Între zeităţile adorate de cetăţenii metropolei Daciei romane, la loc de cinste se află Liber Pater şi perechea sa Libera. Dovada cea mai concludentă o constituie însăşi descoperirea din 1974 a templului închinat lui Liber, a câtorva inscripţii şi a numeroase reprezentări.

Din cele 44 de inscripţii din Dacia, care se cunosc, dedicate lui Liber şi Libera, 3 provin de la Sarmizegetusa, două fiind inscripţii pe reliefuri şi una fiind pe un altar. Capitala Daciei romane ocupa locul patru după Turda (Potaissa), Alba Iulia (Apulum) şi Veţel (Micia). Săpăturile efectuate aici în ultimii ani au scos la iveală încă 9 inscripţii, dintre care 6 sigure şi 3 probabile, plasând astfel Sarmizegetusa alături de Turda. În Dacia se cunosc 157 de reprezentări aparţinând lui Liber-Dionysos şi acoliţilor săi, dovadă a popularităţii de care zeul se bucura: Sarmizegetusa se situează cu douăzeci şi două de reprezentări pe primele locuri, alături de Romula (Reşca), Apulum (Alba Iulia) şi Potaissa (Turda). Lucrate din marmură, piatră, teracotă şi bronz, reprezentările se încadrează cronologic în sec. II-LII. Opere ale meşterilor locali, piesele sunt realizate artistic diferit, priceperea acestor meşteri indicând intensa activitate meşteşugărească din centrele economice ale Daciei.

Cultul lui Aesculap şi al Hygiei Dintre divinităţile de origine greacă ale pantheonului roman, de o răspândire mai mare s-au bucurat în Dacia zeii sănătăţii Aesculap şi Hygia, cărora li se ridică numeroase altare votive, peste 80 de inscripţii şi reliefuri votive (cărora li se adaugă şi câteva geme) din care menţionăm cele descoperite la Săcelu (Gorj), Băile Herculane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Germisara, Ampelum, Napoca, Porolissum, Hoghiz şi îndeosebi Apulum., de unde provin 23 de altare dedicate celor doi zei, precum şi două temple la Apulum şi Ulpia Traiana.

Majoritatea dedicanţilor din inscripţiile pentru Aesculap şi Hygia sunt de origine romană, italică şi mai rar greco-orientală. Ei sunt oameni politici, militari, funcţionari, meşteşugari bogaţi, dar şi sclavi.

La Apulum, templul celor doi zei era loc de pelerinaj şi tratament pentru bolnavi, după cum indică descoperirea unor instrumente medicale folosite în operaţii uşoare, a unei ştampile-reţetă cuprinzând patru remedii oftalmologice şi a unei inscripţii exprimând recunoştinţa pentru recăpătarea vederii în acest sanctuar, a unui veteran, C. Iulius Frontanianus, care activase în Legiunea V Macedonia.

Zeii aveau la Apulum un sanctuar renumit, pentru înfrumuseţarea căruia se ridicau porticuri lungi de 30-40 de picioare. Există două table votive care ne vorbesc de cele două porticuri ridicate, unul de către un augustal al municipiului Septimium Apulense şi altul de către un decurion al municipiului Apulum. Cele două inscripţii datează cam din aceeaşi perioadă, sfârşitul sec. II – începutul sec. III (193-250). Din păcate, templul nu s-a păstrat.

Preoţii asklepeionului de la Apulum se bucurau de o deosebită consideraţie în rândul concetăţenilor lor. De exemplu: un libert al templului, după eliberare devine un personaj de seamă al oraşului, intrând chiar în rândul

augustalilor. El primea din partea consiliului orăşenesc distincţia de ornamenta decurionalia – care se dădea onorific şi pe viaţă. În ceea ce priveşte cronologia templului, se presupune pe baza inscripţiilor că asklepeionul a luat fiinţă la sfârşitul sec. II, iar perioada de maximă înflorire a avut-o în prima jumătate a sec. III. D. Hr.

Templul de la Sarmizegetusa a cunoscut trei faze de construcţie, suprapunându-se în mare măsură una peste cealaltă, faza I datându-se la începutul sec. II d. Hr.

După reconstrucţia din faza a treia, complexul a mai funcţionat aproape un secol.

Cultele orientale Cultele orientale sunt atestate în mediul roman încă de la sfârşitul secolului al III-lea î. Hr., dar răspândirea lor a fost la început lentă, redusă la câteva divinităţi micro-asiatice, siriene sau egiptene. De la sfârşitul secolului I d. Hr. Până la începutul secolului al V-lea, afirmarea şi ascensiunea cultelor orientale este continuă, cu amplitudini diferite pentru fiecare cult. Dintre divinităţile siriene sincretizate cu prima divinitate a pantheonului roman, Jupiter, o mai mare importanţă o are Jupiter Dolichenus (Jupiter sincretizat cu Baal din Dolichene). El a fost adorat ca tămăduitor al tuturor bolilor, dar şi ca mântuitor moral şi aducător de victorii, până când ajunge zeul patron al militarilor, cel care asigură sănătatea soldatului şi triumful în luptă. De altfel, unele statui îl şi înfăţişează în vestimentaţie militară romană. În unele inscripţii din Dacia este asociat şi extracţiei minereurilor de fier.

Alte descoperiri în Dacia, referitoare la cultul lui Jupiter Dolichenus sunt menţionate la Micia (un altar), la Ulpia Traiana (un dolicheum, altorelief cu inscripţie), Tibiscum (altar înălţat de Iulius Valentius), Pojejena de Sus (altar fragmentar), la Ilişua (în Bistriţa) – apare alături de Serapis – pe o statuetă fragmentară de bronz, în Dacia Inferioară, la Cătunele (o mână votivă de bronz), Drobeta (un cap de marmură dintr-o statuie a zeului), Amăreştii de Sus (statuie

de marmură). Alături de templul de la Sarmizegetusa, mai are unul la Apulum. Din punct de vedere cronologic, monumentele se grupează în perioada împăraţilor Antonini. Dedicaţii în Dacia au fost: 14 făcute de militari, 6 de preoţi, 4 de negustori, 2 de meşteşugari. Analiza numelor dedicanţilor oferă gradul de romanizare: 26,7% sirieni, 11,7% greci, 6% romani.

O altă divinitate siriană răspândită în Dacia a fost Jupiter Heliopolitanus. Cunoscut în sec. II-LII, reprezenta evoluţia cultului lui Hadat (zeu din localitatea Balbek din Mesopotamia). Acest zeu, Jupiter Heliopolitanus, e în fruntea unei triade din care făceau parte Venus Heliopolitana, Mercurius Heliopolitanus – echivalentă cu Hadat, Atargatis, Simios. Era un zeu al furtunilor şi al cerului, dar şi al grâului. Apare în aproximativ 60 de inscripţii greceşti şi latine. În Dacia s-au descoperit două altare cu inscripţii, la Micia şi Sarmizegetusa. Aici apare cu epitetul de Optimus Maximus. La Micia altarele au fost ridicate de 2 militari. A treia dedicaţie a fost descoperită în Ţara Haţegului.

Dea Syria, preluată de romani din Siria şi preluând în noul cult alura şi atributele zeiţei Atargatis, pandra lui Hadad din Hieractopolis. Numele de Syria Dea este un apelativ, intenţionat vag pentru a nu divulga adevăratul nume. Apelativul devine însăşi numele zeiţei şi cunoaşte în inscripţii numeroase variante: Suria Dia, Dasuria, Lasura.

Un loc important îl deţine zeul Mithras. Este singura divinitate de origine persană ce a invadat Imperiul Roman, ajungând să aibă cea mai mare longevitate. Cultul acestui zeu a existat şi în epoca elenistică. El s-a răspândit foarte mult atunci când legiunile romane s-au apropiat de Eufrat. La început Mithras a fost un zeu solar. El s-a născut într-o peşteră, în ziua de 25 decembrie. În momentul naşterii sale păstorii au venit să i se închine. După un timp s-a înălţat la cer cu ajutorul lui Sol. După alte variante însă, Mithras a avut o luptă cu Sol, pe care-l va învinge, dar acesta îl va răpi

pe Mithras şi-l va duce în carul său solar în cer. În Europa, cultul său a fost adus de legiunile lui Pompeius. În epoca romană, Mithras apare ca salvator al omenirii. El trebuie să sacrifice un taur fabulos. Tot din lumea elenistică este preluată dogma pregătirii sufletului pentru viaţa următoare. Treptele de iniţiere în cultul mithriac sunt în număr de 7, la acest cult participând doar bărbaţii. Cei iniţiaţi trebuiau să păstreze secretul ritualului. În reprezentări acest zeu apare însoţit de doi discipoli care asistă la ritual. Animalele sale sacre sunt: şarpele, câinele, scorpionul. Locaşul de cult închinat acestui zeu se numea Mithreum. La acesta se ajungea pe o scară. În Dacia s-a descoperit un templu al acestui zeu, iar în Dobrogea e cunoscută peştera lui Adam. Toate peşterile trebuiau să fie iluminate printr-o crăpătură, pe unde să pătrundă raza soarelui. Apare reprezentat având sub piciorul drept capul taurului, iar în mâna dreaptă – pumnalul. Există şi un relief care-l reprezintă pe Mithras trăgând cu arcul într-o stâncă din care va ţâşni apa. În Oltenia sunt cunoscute 50 de monumente dedicate lui Mithras, cele mai importante apărând la Romula; sunt prezentate scene care arată sacrificiul taurului. Se presupune că aici a existat şi un templu închinat acestui zeu. În Transilvania prezenţa cultului este atestată prin reliefuri şi statui. Dimensiunile mici ale acestor plăci şi reliefuri nu dau posibilitatea de a bănui prezenţa unor grote, ci de a considera aceste piese ca ofrande. Cultul mitriac a avut cel mai mare rol în formarea religiei creştine, prin care începe decăderea acestuia, după anul 391 importanţa lui scăzând considerabil, iar în secolul VIII un sinod va interzice definitiv practicarea acestui cult. Dintre multele divinităţi orientale atestate în Dacia, mai amintim:

— Divinităţi siriene: Jupiter Eractopolitanus, Jupiter Turmasgades, Baltis, Sol Invictus, Deus Acternus;

— Zei palmyrieni: Theos Hypsistos, Jupiter Exsuperantissimus, Bellus, Malachbellus, Iarhibolus,

Belhamon (zeu punic adus de palmyrieni);
— Zei egipteni: Isis şi Seraphis;
— Zei microasiatici: Cybele, Attis.

Pe lângă practicarea numeroaselor culte au existat în Dacia şi adepţi izolaţi ai creştinismului.

Răspândirea creştinismului Practicile religioase, orientările şi tendinţele religioase cu nuanţe de monoteism şi universalitate din cadrul religiilor păgâne au pregătit, ca şi în alte ţinuturi romane, ascensiunea creştinismului. S-au creat astfel condiţiile apariţiei unui creştinism de factură populară, care se va manifesta îndeosebi în secolele ulterioare. Descoperirile arheologice din Dacia şi Moesia Inferior, sec. II-LII dovedesc apariţia în aceste zone a adepţilor noii religii, chiar în vremurile primare ale creştinismului. Sunt însă manifestări disparate, între hotarele statului roman. Ele nu sunt prea numeroase şi aparţin în general artei minore, datându-se majoritatea în a doua jumătate a secolului al III-lea d. Hr. Dacă nu se poate vorbi de o generalizare a noii credinţe în intervalul cronologic amintit, se poate aprecia însă că la acea vreme, în cele două provincii existau nu numai creştini izolaţi, dar şi nuclee de credincioşi. Este valabil îndeosebi pentru Dobrogea, unde comunitatea devenise o realitate, modul de existenţă a adepţilor noii religii. Faptul este atestat şi documentar, prin acte de martiraj ale creştinilor căzuţi în vremea lui Diocleţian, reflectând o organizare ierarhică creştină aici înainte de edictul de la Milan (313), prin menţionarea lui Evanghelius, episcop de Tomis, purtător al sfintelor lui Dumnezeu biserici (plural, deci mai multe lăcaşe de cult).

Mici nuclee creştine au existat probabil şi în spaţiul fostei Dacii, descoperirile creştine sau gnostico-creştine de la Romula, Potaissa, Orlea fiind argumente că în stânga Dunării existau „biserici” creştine. În spaţiul extracarpatic (dacii liberi) se poate admite prezenţa adepţilor noii religii doar după mijlocul sec. III, credincioşii respectivi provenind

din rândurile prizonierilor luaţi de carpi şi de goţi din provinciile sud-dunărene. Propagarea credinţei s-a făcut printr-un fel de „evanghelizare celulară”, o mişcare ce s-a întins de la o „celulă” la alta, de la un oraş la altul, marea religie câştigând locuitori din diverse stări sociale ale Daciei şi Moesiei Inferior, îndeosebi în mediul urban şi armată, mai puţin la sate. Deşi limba originară a cultului a fost greaca, din sec. II, în provinciile latinofone latina se substituie treptat acesteia, din acest moment creştinismul devenind un factor de latinizare. Apostolatul Sf. Andrei în Scythia dar şi al altor sfinţi şi martiri au generat o literatură istoriografică de proporţii. Menţionarea unor martiraje pe linia Dunării în vremea tetrarhiei indică sporirea numărului de credincioşi şi organizarea solidă a bisericii în Scythia (Dobrogea) dar şi în alte zone. Refugierea unor adepţi ai religiei Mântuitorului la nordul Dunării a contribuit la strângerea legăturilor dintre grupurile locale şi cele de pe linia fluviului, punându-se bazele unor tradiţii privitoare la rolul anumitor biserici sud-dunărene la viaţa religioasă a celor nordice (pretenţiile ulterioare jurisdicţionale ale unor episcopate din provinciile Moesia I, Dacia Ripensis, Scythia Minor etc.).

Se poate deci afirma că începuturile creştinismului la români datează încă din perioada provinciei.

Concluzii Instaurarea stăpânirii romane în stânga Dunării s-a soldat cu un transfer de civilizaţie de factură romană, respectiv un nou sistem de valori politice, morale, alte concepţii artistice şi estetice, o ideologie specifică, o altă limbă oficială – latina, tradiţii, mentalităţi, credinţe de altă sorginte şi cu alte modalităţi de manifestare. În acest mod, o bună parte a patrimoniului spiritual autohton a fost anihilat. În acelaşi timp însă, unele valori tradiţionale s-au dovedit viabile, ceea ce a dat specificul romanităţii nord-dunărene.

Însuşirea cultelor romane de către autohtoni a reprezentat factorul decisiv al romanizării Daciei,

asimilarea valorilor culturii spirituale a marcat integrarea definitivă a geto-dacilor în universul roman.

ISTORIA POLITICĂ A PROVINCIEI DACIA Informaţiile documentare, legate de evenimente care reflectau interesele imperiale, integrează viaţa politică a provinciei în istoria imperiului pe parcursul celor 165 de ani de existenţă, cu particularităţile politice ale acestui bastion în lumea barbară. Dacia lui Traian este tipul de provincie pacificată (provincia pacta) purtând pe monede titlul de Dacia August (i) Provincia. Apogeul dezvoltării sale l-a cunoscut în timpul dinastiei Antoninilor, denumită astfel după cel mai pacifist dintre ei, Antoninus Pius.

Marcus Ulpius Traianus (98-l17)

Primul şi cel mai important împărat din dinastia Antoninilor a fost Marcus Ulpius Traianus. În timpul domniei sale imperiul a cunoscut maximul extinderii teritoriale (3.300.000 km) şi demografic (55.000.000 locuitori). Cucerirea Daciei şi transformarea sa în provincie a constituit apogeul politico-militar al domniei lui Traian.

Marcus Ulpius Traianus s-a născut la 18 septembrie 52 d. Hr. În municipiul Italica, colonie de veterani în provincia Boetica (sudul peninsulei Iberia). Tatăl său pătrunde în viaţa publică romană în timpul domniei lui Nero. Având protecţia filosofului Seneca, ajunge guvernatorul provinciei Boetica şi participă la asediul Ierusalimului. În timpul lui Vespasianus devine consul (aprox. 69 d. Hr.), peste zece ani ajungând guvernatorul Siriei şi deschizând astfel drumul fiului spre tronul imperial.

Soldat înnăscut, viitorul împărat îşi va petrece o mare parte din viaţă în armata Siriei, ca tribun militar, apoi în cea de pe Rin, ajungând la Roma în timpul lui Domiţian, unde va deţine mai multe funcţii civile. De aici pleacă în Spania, la conducerea legiunii VII Gemina, apoi guvernator al provinciei. După trei ani ajunge consul, după care va fi guvernator imperial în Germania Superioară.

După moartea lui Domiţian, împăratul Nerva, bătrân şi bolnav, îl adoptă pe Traian ca fiu şi unic moştenitor al tronului (octombrie 97 d. Hr.). Aflat în Germania Superioară la aflarea veştii numirii sale, proaspătul împărat nu se întoarce la Roma nici după moartea lui Nerva (27 ianuarie 98 d. Hr.), ci rămâne să consolideze sistemul defensiv dintre Rin şi Dunăre, pregătind planul cuceririi Daciei.

Reîntors la Roma în vara anului 99, îşi câştigă popularitatea deoarece „se purta cu blândeţe faţă de popor şi cu demnitate în relaţiile sale cu senatul, era iubit de toţi, dar netemut de nimeni, în afară de inamici. Nu era nimic în care să nu se remarce” (Dio Casius).

Traian aduce cu el un nou program de guvernare a imperiului, neimplicând armata în viaţa politică. Deşi imperiul avea mari probleme financiare, programul de guvernare grandios cuprindea mari cheltuieli (războaie, lucrări publice, constituirea de noi legiuni, scutiri de taxe pentru populaţie). Consolidând liniştea internă a imperiului, Traian va favoriza dezvoltarea economică în toate ramurile de activitate. Soluţia pentru toate problemele imperiului, financiare, politice şi militare care se profilează pentru Traian încă de la începutul domniei a fost cucerirea Daciei. Campaniile împotriva Daciei au fost îndelung pregătite şi s-au soldat cu integrarea celei mai mari părţi ale statului independent dac în imperiu (provinciile Dacia şi Moesia Inferior).

În anul 107 Traian se întoarce glorios la Roma, unde şi-a serbat cu mare fast triumful, Senatul acordându-l încă din 105 titlul unic de „Optimus Princeps” (Cel mai bun împărat).

Prada de război adusă din Dacia i-a permis lui Traian să redreseze finanţele imperiului, să susţină cheltuielile exorbitante pentru construirea unor importante monumente şi edificii, să organizeze grandioase spectacole pe durata a 123 de zile.

Traian a lărgit graniţele imperiului şi prin alte cuceriri: provincia Arabia (în teritoriul Arabiei apusene) între 107-l13; după lupte grele cu parţii cucereşte Partia în anul 116 (luându-şi numele de Parthicus), transformând în provincii romane Armenia şi Mesopotamia. Numeroasele răscoale din teritoriile cucerite în Orient îl vor determina să încoroneze ca rege al Partiei un aliat al imperiului.

Bolnav, înaintat în vârstă şi uzat de conflictele din Orient, Traian va muri în 13 august 117 d. Hr., în timpul războiului cu parţii.

Urmaşul său Hadrianus va ocupa tronul sprijinit de văduva lui Traian, Plotina, care anunţă Senatul că Traian îl adoptase pe patul de moarte.

Publius Aelius Hadrianus (117-l38)

S-a născut la 24 ianuarie 76 în oraşul Italica din provincia Boetica, unde îşi va petrece copilăria şi adolescenţa. Tatăl lui Hadrian este văr cu împăratul Traian, iar Hadrianus va fi căsătorit cu nepoata de soră a împăratului. În momentul în care Traian devenea împărat, Hadrian comanda o legiune. Va face parte din statul major în timpul războaielor dacice, remarcându-se din timpul luptelor. A fost unul dintre cei mai culţi împăraţi, deţinând o cultură universală vastă. Este caracterizat de contemporani (Vita Hadriani) astfel: „Vesel şi sever, amabil şi grav, pătimaş şi stăpânit, avar şi darnic, ascuns şi deschis, sălbatic şi blând, era întotdeauna schimbător la toate”. Din cei 21 de ani de domnie, zece ani Hadrianus i-a petrecut călătorind prin Orient şi Occident, punând ordine în administrarea provinciilor, reorganizând armata, anihilând răscoalele din noile provincii, construind fortificaţii şi limesuri, restaurând monumentele înaintaşilor. Între anii 12l-l25 va face un lung traseu prin Britannia, peninsula Iberică, Orient, Grecia, Sicilia. După trei ani petrecuţi la Roma pleacă într-un scurt voiaj în Africa (128), apoi în Asia Mică (128-l34), ajungând până la Ierusalim. Pe plan intern, deşi a colaborat cu Senatul, a aplicat politica autoritară în administraţia imperiului. Astfel, în anul 120,

împarte Italia în patru regiuni distincte, conduse fiecare de câte un fost consul, om al împăratului, dând astfel caracter formal administrării Italiei de către Senat.

Prin politica sa economică şi legislativă a redresat tezaurul imperial şi a sprijinit provinciile, contribuind la procesul de romanizare şi integrare a lor în viaţa imperiului. Moare la 10 iulie 138, după ce îşi asigură prin adopţie succesiunea la tron.

Evoluţia provinciei Dacia este strâns legată de domnia lui Hadrian: organizarea militar administrativă, construirea a numeroase castre şi a limesului alutanus, stabilitatea economică şi dezvoltarea urbană, realizate şi ca urmare a prezenţei împăratului în provincie în două rânduri, între anii 117-l18 şi 123-l24. Mult discutată de către istorici a fost intenţia lui Hadrian de a părăsi Dacia în perioada ce a urmat morţii lui Traian. În anii 117-l18, în momentul în care împăratul se afla în provincie inspectând fortificaţiile de la Dunăre, au loc răscoale şi invazii ale sarmaţilor (roxolani şi iazigi), la care participă şi daci, înfrânte cu greu de către armata romană. Datorită nemulţumirilor sarmaţilor legate de integrarea în Moesia a Moldovei şi Munteniei (cu păşunile de aici), Hadrian renunţă la stăpânirea efectivă a acestor teritorii, părăsind castrele de la Drajna de Sus, Mălăieşti şi Târgşor, încheind şi pace cu roxolanii. Tot acum înfăptuieşte şi prima reorganizare administrativă a Daciei, creând la nord de Dunăre cele două provincii, Dacia Superior şi Inferior.

Cu toate că organizase mai temeinic provinciile, Hadrian – potrivit concepţiei sale militar-politice de „repliere şi defensivă” – avea iniţial intenţia să evacueze Dacia, cum informează celebrul pasaj din istoria-cronică eutropiană: „încercând să facă acelaşi lucru (evacuare) în Dacia, prietenii l-au speriat şi îndepărtat de la asemenea plan, spre a nu fi astfel predaţi barbarilor, mulţi cetăţeni romani.”. Un istoriograf roman din secolul al doilea a interpretat acest proiect aproape ca pe un fapt împlinit.

Semnificativă apare de asemenea măsura luată de comandamentul roman de a se demonta podeaua şi partea superioară a podului peste Dunăre, de la Drobeta Turnu-Severin, cu scopul de a bloca trecerea, împiedicând astfel pătrunderea în Moesia a cetelor de barbari năvălitori, care ar fi înfrânt rezistenţa din castrul de pe malul dacic al fluviului.

S-a pretins că afirmaţia despre evacuarea iminentă a provinciei Dacia ar fi fost o simplă calomnie şi „insinuare" din partea adversarilor împăratului şi a istoriografiei duşmănoase, ori vreo „confuzie", unii istorici admiţând că „intenţia i-ar fi fost atribuită lui Hadrianus de către contemporanii săi, în urma faptului că el a retras din Dacia câteva unităţi militare". Sigur este numai că Aelius Hadrianus a retras din Dacia Legiunea IV Flavia, pe la 117/118 (?) şi eventual câteva unităţi auxiliare, aducând în schimbul acestora alte formaţiuni auxiliare din Occident şi Orient, poate chiar mai numeroase decât cele din timpul lui Traian.

Dar elementul cel mai deosebit în acest context este faptul că în alternativa retragerii totale a trupelor şi administraţiei imperiale sub presiunea puternică a invaziilor sarmato-dace, nu urmau să fie evacuaţi romanii, ci erau lăsaţi sub ocupaţie „barbară". Istoriografia ultimului secol a reluat acest argument pentru a considera că „Dacia" care ar fi intenţionat să fie evacuată de către Hadrianus era doar Dacia Superior.

În anii 118/119 Hadrian organizează strategic şi administrativ zona de sud-vest a Daciei Superioare în Dacia Porolissensis. Reorganizarea s-a făcut în două etape, afectându-l provinciei nou formate o armată proprie. Diploma de la Gherla din 123 atestă Dacia Porolissensis, creată între anii 119-l23, aşezată fiind la nord de Arieş şi de cursul superior al Mureşului. Prin măsurile de ordin administrativ şi militar luate de Traian şi de Hadrian, Dacia a fost ferită de atacurile din afară, timp de aproape două

secole, răstimp în care teritoriul şi populaţia daco-romană au devenit parte organică a istoriei imperiului.

Antoninus Pius (138-l61)

Născut la 19 septembrie 86 în împrejurimile Romei, era descendent dintr-o familie nobilă, strămoşii săi deţinând înalte funcţii în stat. A moştenit de la bunici o însemnată avere şi posibilitatea accesului la înalte funcţii. La vârsta de 23 de ani ajunge consul, apoi guvernator al uneia din cele patru provincii italice create de Hadrianus. Domnia sa de pace internă şi externă a reprezentat desăvârşirea pe plan politic, administrativ şi legislativ a guvernământului imperial. Personalitatea şi politica sa au întruchipat în ochii contemporanilor idealul cooperării dintre senat şi împărat (care i-a adus epitetul de Pius). Provinciile au cunoscut în vremea sa o prosperitate nemaiîntâlnită până atunci.

Conservator în domeniul religiei, respectă vechea religie a romanilor, fiind însă adeptul „păcii religioase", tolerând şi celelalte religii care se consolidaseră în imperiu.

Domnia lui Antoninus Pius nu a fost scutită de puternice răscoale care au zguduit imperiul: în Dacia între 143-l57; în 155 se răscoală Iudeea; în Africa are de înfruntat triburile maure timp de opt ani (144-l52). Treptat însă, aceste răscoale au fost potolite.

La vârsta de 74 de ani, în anul 161 se stinge din viaţă, lăsând drept succesor pe Marcus Aurelius, dându-l de soţie pe fiica sa, Faustina Minor. În vremea lui Antoninus Pius au avut loc tulburări şi în Dacia, o mare răscoală în anul 139, în timpul căreia unele castre au fost incendiate. În anul 143 este respinsă o încercare de pătrundere a dacilor liberi în provincie. Favorizată de tulburările provocate de dacii liberi, în 157 partea de nord a Daciei a fost afectată de o răscoală a localnicilor.

Pentru liniştea provinciei au fost aduse alte trupe în Dacia, s-au întărit fortificaţiile, prin reconstruirea în piatră a castrelor din nord-estul Daciei şi de pe Olt, acum putând să dateze începuturile construcţiei limes-ului Transalutanus.

În perioada domniei sale a fost respins un atac al alanilor în zona Olbiei, romanii restabilindu-şi autoritatea în stepele din nordul Mării Negre.

Marcus Aurelius Antoninus (16l-l80)

Născut la 26 aprilie 121 la Roma, a fost asociat la domnie încă din anul 146. Familia sa era originară din Spania (ca şi Traian şi Hadrian) numărând printre strămoşi şi rude personalităţi ale vieţii publice romane. Încă din copilărie a manifestat interes pentru filosofia stoică, care l-a preocupat toată viaţa, fiind autorul unor meditaţii intitulate „către sine însuşi”. A domnit în asociaţie cu Lucius Verrus, până la moartea acestuia în 169. Domnia sa a fost dominată de războaie, constituind începutul crizei care se va declanşa un secol mai târziu.

Din cei nouăsprezece ani de domnie, şaisprezece au fost ani de război efectiv. Succesiv, a trebuit să facă faţă la două mari atacuri barbare în Orient (16l-l66) şi la Dunăre (166-l75). După doi ani de relativă linişte (175-l77) a izbucnit cel de-al treilea război cu barbarii, tot la Dunăre (177-l80) şi pe care n-a putut să-l încheie datorită morţii sale.

Diplomaţia romană s-a străduit vreme îndelungată să evite conflictul cu neamurile barbare de pe malul stâng al Dunării, în mijlocul cărora străjuia ca un puternic bastion provincia Dacia. Roma nu putea duce concomitent două războaie, unul la Dunăre şi altul în Orient. Între populaţiile duşmane se află cele germanice, marcomanii, vandalii, longobarzii, quazii, lacringii, suevii, apoi cele sarmatice: roxolanii, alanii şi iazigii. Primul atac barbar s-a desfăşurat între anii 166-l69. În 168 s-a încheiat pace cu unii dintre barbari. În 169 Marcus Aurelius porneşte o contraofensivă împotriva marcomanilor şi quazilor. Atacul combinat germano-sarmat din anul 170, îndreptat asupra Daciei şi Moesiei Superioare, le-a adus romanilor un mare dezastru. Marea ofensivă nord-dunăreană a împăratului a fost deschisă în anul 171 prin invadarea teritoriilor locuite de quazi, marcomani şi iazigi. În 173 legiunile au obţinut o

victorie hotărâtoare, ceea ce i-a determinat pe quazi să ceară pace. Rezistenţa quazilor a încetat în 174, nu însă şi aceea a altor neamuri barbare. La sfârşitul anului 174 „bellum Germanicum” dus împotriva marcomanilor şi quazilor era încheiat, nu însă şi „bellum Sarmaticum”, cel purtat separat contra iazigilor. În momentul când Marcus Aurelius se apropia de izbânda finală şi era pe punctul de a crea două noi provincii romane: Marcomannia şi Sarmatia, s-a produs în Orient răzvrătirea lui Avidius Cassius. Marcus Aurelius a fost silit să accepte pacea cu iazigii, în toamna anului 175, când împreună cu fiul său Commodus a primit titlul de Sarmaticus. Apoi a fost nevoit să plece spre Orient împotriva uzurpatorului, care a fost ucis de propriii soldaţi. Quazii şi marcomanii suportau cu greu tratatul de pace care le fusese impus de Marcus Aurelius. Timp de trei ani (177-l80) a avut loc un nou război cu marcomanii, sarmaţii şi quazii. Marcus Aurelius şi fiul său Commodus se deplasează la Dunăre în vara anului 178 pentru organizarea unei noi mari campanii, care în planurile împăratului trebuia să fie ultima şi decisivă. În 179 romanii obţin o mare victorie. Quazii au acceptat stăpânirea romană. Mai rămâneau de învins marcomanii, care scăpaseră de jugul roman prin moartea neaşteptată a împăratului şi în urma nechibzuinţei lui Commodus, grăbit să încheie pacea cu orice preţ, cât mai repede. Războaiele de la Dunăre au ocupat 12 ani din domnia lui Marcus Aurelius. Provincia Dacia a fost profund afectată de războaiele cu quazii şi mai ales cu marcomanii. Unele triburi au pătruns şi au devastat regiunea auriferă a Daciei, au atacat Apulum, Porolissum. Concomitent, costobocii au invadat dinspre vest, înaintând în Peninsula Balcanică până în Attica. Urmele acestei invazii s-au păstrat în Dobrogea, la Trophaeum Traiani, unde s-a descoperit epitaful unui triumvir căzut în lupta împotriva costobocilor. La Tomis autorităţile romane au consultat oracolul spre mântuirea publică, iar la Callatis după trecerea primejdiei s-au refăcut

zidurile. Nevoit să facă concesii sarmaţilor din vest, Marcus Aurelius permite iazigilor să facă comerţ cu roxolanii (ramura răsăriteană a sarmaţilor) folosind drumurile Daciei. În schimb, a reorganizat apărarea Daciei şi a adus legiunea a V-a Macedonica în provincie. Reorganizează administrativ cele trei provincii, creând Concilium trium Daciarum, adunare provincială cu sediul la Ulpia Traiana.

În primăvara anului 180, la 59 de ani, Marcus Aurelius moare de ciumă în tabăra de la Vindobora, preocupat de soarta imperiului sub conducerea fiului său Commodus pe care-l asemăna cu Nero, Caligula şi Domitianus. Conform lui Dio Cassius „pentru romanii de atunci istoria a trecut de la o domnie de aur la una de fier şi rugină".

Lucius Aelius Aurelius Commodus (180-l92)

Ultimul împărat al dinastiei Antoninilor s-a născut la 31 august 161. După mamă se trăgea din Hadrian, avându-l străbunic pe Traian. Istoricii au subliniat contrastul dintre educaţia deosebită pe care a primit-o şi caracterul „nedemn de rangul imperial". Încă din anul 177 a fost asociat la domnie de către tatăl său. După moartea acestuia şi preluarea tronului a încheiat războiul cu marcomanii, renunţând la proiectul lui Marcus Aurelius de a muta graniţele imperiului pe linia Carpaţilor nordici. Între condiţiile de pace impuse de Commodus în anul 180 populaţiilor de la nordul Daciei, Dio Cassius aminteşte interdicţia ca burii să se apropie de hotarele Daciei dincolo de o linie de 400 de stadii. În timpul guvernării lui Sabianus (cca 180) au fost supuşi 12.000 de daci liberi, cărora li s-a făgăduit pământ în „Dacia noastră". Aşezaţi sub scutul stăpânirii romane, aceştia aveau situaţia social-economică a colonilor. Din anul 184 Dacia a fost iarăşi atacată de „barbari de dincolo", probabil de sarmaţi. În aceste războaie şi-au dobândit faima guvernatorii Clodius Albinius şi Pescenius Niger, viitori împăraţi. Commodus moare la 1 ianuarie 193, asasinat de adversarii săi politici. După

moartea sa, senatul a decretat damnatio memoriae, numele său fiind şters de pe monumentele publice ale imperiului.

Odată cu moartea lui Commodus se stinge dinastia Antoninilor. Conducerea statului este preluată de prefectul Romei, P. Helvius Pertinax, apoi Didius Iulianus, până la instaurarea noii dinastii, cea a Severilor. Dinastia Antoninilor a însemnat pentru imperiu, ca şi pentru provinciile dacice un apogeu al dezvoltării. Deşi în urma cuceririi şi a răscoalelor de după moartea împăratului Traian provincia a cunoscut un regim de ocupaţie militară, treptat, dacii din cadrul provinciei s-au integrat nu numai vieţii politice a imperiului, dar au asimilat cultura şi civilizaţia romană.

Lucius Septimius Severus (193-211)

Primul împărat roman născut în afara Europei, la 11.04.146, în oraşul Magna, pe coasta libiană a Africii, provenind dintr-o familie de rang ecvestru. Deţine diverse funcţii publice şi militare, între 19l-l93 fiind guvernator al Pannoniei Superior. Se pare că un rol important în ascensiunea sa l-a avut cea de-a doua soţie, Iulia Domna.

După moartea lui Commodus la Roma se instaurează anarhia. Pertinax este ucis doar după 87 de zile de domnie; tronul imperial este ocupat de senatorul Didius Iulians, fapt ce duce la revolta legiunilor care se răscoală şi îşi proclamă conducătorii împăraţi. Astfel armatele din Siria îl proclamă împărat pe Pescenius Niger, cele din Pannonia pe Septimius Severus, iar cele din Britannia pe Clodius Albinus. În urma războiului civil (193-l97 primăvara) Septimius Severus rămâne singur stăpânitor al Imperiului.

Pe tot parcursul domniei sale domină autoritatea imperială, Septimius Severus declanşând regimul militarilor, care va duce la transformarea imperiului în dominat, domnia sa fiind o formă de tranziţie între principat şi dominat.

În anii 197-l98 va desfăşura o nouă campanie în Orient, înfrângându-l pe parţi. Îşi va lua titlul de Parthicus Maximus

şi pune bazele dinastiei Severilor prin ridicarea celor doi fii la rangul de augusti. El rămâne în Orient până în 202, desfăşurând aici o intensă activitate administrativă. În anul 208 pleacă în Britannia pentru a înăbuşi răscoalele de aici. Va muri în această provincie la 4 februarie 211.

Sprijinindu-se pe armată, Septimius Severus acordă atenţie provinciilor cărora le asigură o lungă perioadă de pace şi de relativă prosperitate. Se ocupă peste tot de întărirea apărării hotarelor imperiului.

După vremurile precare din timpul războaielor marcomanice, Dacia cunoaşte în timpul domniei lui Septimius Severus o perioadă mai lungă de linişte şi de refacere economică. Activitatea economică este reluată cu intensitate.

Oraşele se bucură de o nouă perioadă de înflorire. Septimius Severus acordă rangul de municipiu aşezărilor de la Potaissa, unde se afla sediul legiunii V Macedonica şi de la Porolissum, alt important centru militar în nordul Daciei. Poate tot el a acordat dreptul de municipiu şi oraşelor Diema, Tibiscum şi Apulum, iar la Apulum se întemeiază, în jurul importantului castru al legiunii XIII Gemina, un al doilea oraş, municipium Septimium Apulense, alături de mai vechea colonia Aurelia Apulensis. Unora dintre oraşe, ca de pildă Drobeta, Septimius Severus le acordă rangul mai mare de coloniae, iar Potaissei, rangul de coloniae şi dreptul italic (Ius Italicum), care pune oraşele din Dacia pe aceeaşi treaptă cu cele din Italia, ceea ce le aducea reale beneficii.

În timpul lui se reconstruiesc în piatră mai multe castre de pământ. Este foarte probabil că tot sub Septimius Severus se organizează, poate pe o linie de apărare menţinută încă din timpul lui Hadrian, aşa-numitul limes transalutanus, de la est de Olt, astfel că acum hotarul Daciei este împins efectiv dincolo de Olt, în Muntenia, până la linia care de la Flămânda, pe Dunăre, continuă fără întrerupere până în faţa pasului Bran. Comerţul se desfăşoară într-o ambianţă

cosmopolită, ceea ce, în cazul Daciei, presupunea o imigraţie de cetăţeni şi supuşi romani, ex toto orbe romano, dar şi a unei populaţii dacice locale, care se romanizase chiar înainte de venirea romanilor, din nevoia de a comunica cu negustorii care vorbeau latineşte şi cu clienţii veniţi să cumpere.

Inscripţiile din această perioadă păstrează nume latineşti, aşa cum purtau oamenii de pe suprafaţa întregului imperiu, dar majoritatea acestor nume par să fi fost mai degrabă de origine italică şi din provinciile limitrofe din sudul Dunării şi din Pannonia.

Consecinţele deosebitei atenţii faţă de Dacia a lui Septimius Severus au dus la construirea de drumuri pentru transportul mărfurilor şi, bineînţeles, al trupelor, precum şi la crearea a numeroase edificii necesare administraţiei şi serviciilor publice.

Septimius Severus a ales cu multă grijă guvernatorii Daciei, stabilind totodată şi garnizoane importante şi de elită între Carpaţi şi Dunăre. Guvernatorul Pollux Terentianus reconstruieşte la Micia băile cohortei II Flavia Commagenorum. Publius Septimius Geta, fiul împăratului, amintit într-o inscripţie de la Apulum aşezată acolo de trupele sale, a ridicat la Potaissa, în anul 195, un edificiu în numele împăratului. Fostul consul Caius Iulius Maximianus ajunge şi el guvernator în Dacia şi, drept mulţumire, el ridică un altar împăratului la Apulum. Multe inscripţii din Dacia îl amintesc pe guvernatorul Lucius Octavius Iulianus, în funcţie în anii 200/201, cel care a ridicat, întru cinstirea împăratului şi a celor doi fii, un altar la Germisara, închinat zeiţei Fortuna. Guvernatorul Lucius Pomponius Liberalis (204) a acordat daruri colegiului postăvarilor din Apulum, a reconstruit Templul Patriei în localitatea Micia, închinat Împăraţilor Neînvinşi – Septimius Severus, augustul Antoninus zis Caracalla şi Cezarul Geta – nefiind uitate nici împărătesele Iulia şi Plautilla, ca şi socrul lui Caracalla. Tot la Apulum, un alt guvernator, Menius Surus (205) a înscris

la temelia clădirilor numele curierilor statului său major. În Banat, la Băile Herculane, guvernatorul Claudius Gallus închină un altar lui Hercule, între anii 205-209.

Alţi comandanţi şi funcţionari în Dacia au lăsat urme prin inscripţii de tot felul, ca, de exemplu, legatul consular Herennius Gemellinus, procurator în Dacia Apulensis. Acesta provenea din rândul cavalerilor şi era pentru prima dată când se acorda un post atât de înalt unui membru al acestui ordin. Iniţiativa lui Septimius Severus a avut ca scop înlocuirea senatorilor care ocupaseră aproape în exclusivitate posturile cele mai importante, cu oameni dintr-un ordin inferior, mult mai supuşi şi mai devotaţi împăratului. Iniţiativa capătă mai târziu şi o formă legală, prin reforma introdusă de Gallienus.

O deosebită solicitudine manifestă Septimius Severus faţă de trupele şi soldaţii de toate categoriile din Dacia. Armata care se găsea în Dacia în acea perioadă deţinea 15 unităţi auxiliare, sub formă de alae şi cohorte, recrutate în Dacia printre tinerii autohtoni. Pentru a nu-l obliga pe tinerii daci la acţiuni împotriva propriilor familii, politica statului roman a fost aceea de ai trimite să lupte în alte provincii ale imperiului. Astfel, o unitate recrutată în Dacia şi numită vexillatio Dacorum Parthica, a luat parte la campania împotriva parţilor din anii 197-l99, comandantul ei fiind decorat de împărat şi de către Iulia Domna pentru bravura sa. O altă vexillatio recrutată din Dacia în anul 196 a luat parte la luptele din Gallia, sub comanda lui Tiberius Claudianus, cu ocazia înfrângerii lui Clodius Albinus. În timpul lui Septimius Severus nu se cunosc lupte la hotarele Daciei. Liniştea care domneşte în provincie pare să fie oglindită şi de faptul că abia două tezaure monetare sunt îngropate în timpul lui Severus. O ştire, înregistrată de Dio Cassius, aminteşte de zădărnicirea pornirii unui război împotriva Imperiului roman, în 196, de către o populaţie din estul Daciei pe care el o numeşte sciţi. Este vorba probabil de populaţii amestecate de la nordul gurilor Dunării şi a

ţărmului Mării Negre, care se găseau încă din acest timp în fierbere. Starea de nelinişte în aceste ţinuturi este oglindită şi de îngroparea în Moldova a cinci tezaure monetare, dintre care patru au ca ultimă emisie, monede din anul 196. Dar din relatarea istoricului antic reiese clar că incursiunea în Dacia sau în altă parte a Imperiului roman nu a avut loc acum. În Dacia domneşte liniştea şi aici oraşele şi templele se întrec să-l ridice lui Septimius Severus şi celor doi fii, asociaţi la domnie, statui, monumente, altare.

Pe baza ştampilelor de pe cărămizi cu numele legiunii XIII Gemina, s-a ajuns la concluzia că pe timpul lui Septimius Severus a avut loc o intensă activitate constructivă în castrul de la Apulum, ridicându-se clădiri noi sau refăcându-se altele mai vechi. Dreptul de a se organiza în colegii şi de a avea clădiri proprii pentru întruniri chiar în castru a fost dat subofiţerilor de Septimius Severus în cadrul favorurilor acordate de el soldaţilor şi armatei. Toate aceste fapte demonstrează clar că, la sfârşitul secolului al II-lea, Dacia a ajuns la apogeul puterii şi importanţei sale. Iar dacă Septimius Severus a fost acuzat pentru asprimea sa, nu numai în conducerea statului, dar şi în eliminarea tuturor inamicilor reali sau potenţiali, Dacia şi locuitorii săi au avut de câştigat, deoarece măsurile adoptate de împărat au contribuit la o mai eficientă integrare a locuitorilor provinciei în viaţa economică şi politică a imperiului.

Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) (21l-217)

Fiu al lui Septimius Severus şi al Iuliei Domna, născut la Lyon, în 4 aprilie 188, va fi desemnat în anul 196 Caesar, iar în anul 198 Augustus, devenind, la moartea lui Septimius Severus, împărat alături de fratele său Geta. Va fi numit neoficial Caracalla, după mantia soldăţească cu acest nume pe care o purta în campaniile militare.

Despre Caracalla s-a scris că era „o caricatură a tatălui său”, fiind considerat un tiran, brutal, crud şi răzbunător. Cu toate acestea, a moştenit de la Septimius Severus incontestabile calităţi militare, dorinţa de glorie şi ordine în

stat. Cea mai mare parte a domniei (cinci ani din şapte) şi-a petrecut-o în expediţii pentru apărarea şi întărirea frontierelor de la Rin, Dunăre şi în Orient.

A purtat războaie în Germania şi Boetica (213) împotriva carpilor şi în Orient (215-217). Conducerea administrativă a imperiului a lăsat-o pe seama mamei sale Iulia Domna care, înconjurată de jurişti şi administratori capabili, a desfăşurat o activitate legislativă remarcabilă. Aflat în permanent conflict cu fratele său Geta, în februarie 212 reuşeşte să-l înlăture, punând să fie asasinat.

Fiind preocupat exclusiv de armată, toate veniturile vistieriei s-au scurs în tabere militare. Ca urmare, împăratul efectuează o reformă militară, bătând o nouă monedă, argentus Antoninianus, în greutate de 5,45 g, dar conţinând doar 20% argint.

Pe plan spiritual, deşi consecvent cultelor tradiţionale romane, sub influenţa mamei sale a sprijinit răspândirea în provincii a cultelor orientale, îndeosebi cele siriene.

Tot din necesităţi financiare – nevoia creşterii numărului impozitelor – promulgă în anul 212 Constitutio Antoniniana prin care acordă privilegiul de cetăţean roman tuturor locuitorilor liberi ai imperiului. În primăvara anului 214 părăseşte Roma pentru totdeauna, pornind spre Orient prin Peninsula Balcanică şi Asia Mică.

La Porolissum, punctul cel mai nordic vizitat de împărat în Dacia s-au descoperit fragmentele unei mari lespezi (3,20 x 1,20 m) puse de unitatea militară din zonă, cu un text închinat împăratului. Pe blocul de piatră a fost fixată o statuie ecvestră din bronz a lui Caracalla, din care s-au descoperit mai multe fragmente.

Împăratul a reorganizat garnizoanele din provincie şi de pe malul Dunării, trecând apoi în Tracia, spre Orient. Va fi ucis la 8 aprilie 217 într-un complot organizat de către praefectul pretoriului Marcus Macrinus, viitorul împărat (217-218).

Marcus Aurelius Severus Alexander (222-235)

Fiu al Iuliei Mamaea şi al lui Casius Marcianus din Cezareea Libanului, Severus Alexander s-a născut la Emessa, la 10 octombrie 205. Bunica sa era soră cu soţia lui Septimius Severus, Iulia Domna.

A venit la Roma în anul 218 şi a fost adoptat de împăratul Elagabalus (218222), în anul 221 primind titlul de Caesar. A fost proclamat împărat la vârsta de 16 ani, în data de 11 martie 222. Noul principe fiind minor, treburile statului au fost conduse de către bunica (până în 226) şi mama sa şi de un „consiliu de regenţă" format din 16 senatori în frunte cu jurisconsulţii Ulpianus, Paulus şi Modestinus. Ei au desfăşurat o politică de echilibru între curtea imperială şi senat. Domnia sa a fost o perioadă de avânt economic, cu numeroase reforme interne; s-au efectuat edificii publice (apeductul care-l poartă numele la Roma, a terminat templele lui Caracalla) şi s-au înlăturat autocratismul şi excentricităţile predecesorului său. În probleme de stat, împăratul şi mama sa au apelat la oameni cu experienţă în domeniu. Au profitat de pe urma măsurilor imperiale provinciile, inclusiv Dacia. O inscripţie de pe frontispiciul băilor militare de la Micia indică refacerea lor în timpul lui Severus Alexander. Unitatea purta numele imperial de Severiana Alexandrina, după numele împăratului. Acum colonia Sarmizegetusa devine metropolis. Aici s-a constituit conciliul provincial al Daciei (Concilium Daciarum Trium) care se întrunea anual. Constituit din delegaţii oraşelor şi ai districtelor rurale, prezidat de marele preot al cultului imperial, dezbătea diversele probleme ale provinciei, aducea elogii guvernatorului, îşi exprima loialitatea faţă de împărat, printr-o hotărâre consemnată într-o inscripţie şi transmisă uneori acestuia. Împăratul a dus o politică tolerantă faţă de religiile aparţinând popoarelor din imperiu, păstrând ataşamentul faţă de cultele oficiale, fapt de care a profitat creştinismul în dezvoltare, care şi-a lărgit poziţiile în toate păturile sociale. A eşuat în schimb în politica militară. Docilitatea totală faţă de mama sa, eşecul

contraofensivei romane în Orient (23l-233) şi în Gallia (234-235) au nemulţumit armata şi garda pretoriană faţă de „un tinerel fricos ce nu ieşea din vorba mamei”. În martie 235, în tabăra militară din apropiere de Maintz, în Germania, împăratul, mama şi anturajul său sunt ucişi, armata proclamându-l împărat pe Maximinus Thrax, stingându-se astfel dinastia Severilor.

Perioada 235-275

Încă din timpul dinastiei Severilor, după Caracalla s-au înregistrat atacuri ale dacilor liberi şi ale sarmaţilor la Dunărea de Jos, astfel încât împăratul Maximinus Tracul, în urma luptelor cu aceste populaţii şi-a luat numele de Dacicus Maximus şi Sarmaticus Maximus. Dacia reprezentând o tentaţie pentru populaţiile din exteriorul imperiului, va fi în continuare atacată sub Gordian al III-lea (238-244) şi Filip Arabul (244-249). Un puternic atac carpic are loc în anul 245. Sosit în zonă, împăratul îi învinge pe carpi, luându-şi, în 247, numele de Carpicus Maximus. Din iniţiativă imperială va funcţiona timp de 11 ani o monetărie imperială în provincie, bătându-se monedă cu legenda Victoria Carpica. Invazia are însă drept consecinţă abandonarea limesului transalutan (graniţa revine pe Olt) şi îngroparea unui mare număr de tezaure. Se iau măsuri de consolidare a graniţelor, se consolidează fortificaţiile, se fortifică oraşele (Romula, Sucidava) din apropierea limesului alutan, se aduc noi detaşamente în Dacia. Un moment important în apărarea imperiului la Dunărea de Jos şi în Tracia (Balcani) l-a constituit domnia lui Traianus Decius.

Caius Messius Quintus Traianus Decius (249-251) s-a născut în anul 195 în apropierea oraşului Sirminium, capitala provinciei Pannonia Inferioară. A avut o strălucită carieră: guvernator al celor două Moesii, apoi al Pannoniei Inferior şi prefect al Romei. În anul 248 respinge invaziile barbare din Peninsula Balcanică. Trupele pe care le comanda îl proclamă împărat. În bătălia de la Verona, Filip

Arabul moare, Traianus Decius devenind noul împărat. Urmărind restaurarea principatului conform concepţiei lui Augustus, Decius a avut un program politic conservator, bazat pe restaurarea tradiţiilor romane, aceasta explicând efortul de consolidare a cultelor oficiale, prin încercarea de eliminare a celorlalte culte şi îndeosebi a creştinismului. Pe plan militar se remarcă luptele de la Dunăre cu goţii şi carpii. În iarna anului 249/250 se constituie la Dunăre o coaliţie goto-carpică. În două coloane, aliaţii atacă imperiul: o coloană trece Dunărea îngheţată în Dobrogea. A doua coloană, mai puternică, înaintează prin sudul Moldovei, pătrunde în Muntenia, trece peste limes Alutanus şi pradă Dacia Sudică (acum este distrus castrul de la Slăveni), iar apoi, trecând şi ea Dunărea, atacă cetăţile Oescus şi Novae, fără a le putea cuceri fiind apărate de guvernatorul Moesie Inferioare, Trebonianus Gallus. Sosit în zonă cu trupe, Decius şi fiii săi obţin o importantă victorie lângă Nicopolis ad Istrum. Goţii pătrund în Tracia, îl înfrâng pe împărat şi cuceresc capitala provinciei, Philipopolis (Plovdiv). Pe drumul de întoarcere, în cadrul a trei lupte succesive, armata romană este distrusă, în luptă fiind ucis şi împăratul. Se pare că înfrângerea s-a datorat şi trădării lui Trebonianus Gallus, guvernatorul Moesiei Inferior, care se proclamă împărat (25l-253). În timpul invaziilor goto-carpice, soarta Daciei a fost mai bună decât a Moesiei Inferior şi a Traciei. Cel mai mult a avut de suferit zona de câmpie a Olteniei, atacurile dacilor liberi fiind stăvilite, iar goţii neputând pătrunde în podişul transilvan. Faptul se reflectă în inscripţii, Decius fiind numit „Dacicus Maximus”. La Porolissum se pun inscripţii în onoarea sa, la Apulum este numit într-o inscripţie „restitutor Daciarum”. Legenda „Dacia Felix” de pe inscripţii constituia mai puţin o realitate politico-economică şi mai mult o dorinţă optimistă. Retragerea garnizoanelor romane de pe litoralul nordic al Mării Negre punea în pericol viitorul provinciilor Dacia şi Moesia Inferior. Sub Gallienus (253-268) continuă invaziile,

împăratul luându-şi titlul de Dacicus Maximus. Provincia se află în situaţie dificilă şi în timpul lui Claudius II Goticull (268-270), motiv care îl va determina pe Aurelian să fixeze graniţa din această zonă a imperiului pe Dunăre. Lucius Domitius Aurelianus (270-275) s-a născut la 5 septembrie 214, dintr-o familie de origine modestă din apropierea oraşului Sirmium. Are o ascensiune militară remarcabilă. Este protejat de Valerianus (259-260), dar va complota împotriva fiului acestuia, Gallienus. Moartea lui Claudius II Goticul (dec ciumă) îl surprinde în luptele cu goţii la Dunăre. Este proclamat împărat de armată, împotriva pretendentului Senatului, care va domni doar 20 de zile. Programul său politic corespunde situaţiei grele a imperiului: alungarea barbarilor din Italia, curăţirea mărilor de piraţi, refacerea unităţii imperiului, reprimarea regatului Zenobiei şi a „imperiului gallic". Perseverenţa şi energia sa îl vor ajuta să-şi îndeplinească programul politic propus. A purtat numeroase războaie împotriva vandalilor în Pannonia, a iuthungilor în Italia, a goţilor şi carpilor la Dunăre. În răsărit (27l-273) a purtat război împotriva Zenobiei, regina Palmyrei care, ocupând Egiptul şi Asia Mică până în Bithynia, punea în primejdie unitatea imperiului. În Gallia l-a învins pe Tetricus, care se proclamase împărat. Strălucita activitate militară desfăşurată de Aurelian de-a lungul tuturor frontierelor, asigurând unitatea imperiului şi disciplina trupelor i-a adus titlul de restitutor orbis. Nu a neglijat problemele interne ale statului, cunoscându-se activitatea sa legislativă şi efectuarea unei reforme monetare. Vedea consolidarea imperiului pe plan spiritual prin doi factori religioşi: cultul imperial şi o religie unică. Datorită politicii sale autoritare, sfârşeşte ca urmare a unui complot.

A părăsit provincia Dacia dar, pentru a disimula pierderea, care afecta prestigiul politic şi militar al Imperiului, a înfiinţat la nordul Dunării, în teritoriul Moesiei o provincie nouă numită Dacia, care curând va fi împărţită în două,

Dacia Ripensis între Dunăre şi Balcani, cu capitala la Ratiaria (Arcar, Bulgaria) şi Dacia Mediteraneea, la nord de aceasta, cu capitala la Serdica (Sofia).

RETRAGEREA AURELIANĂ Încetarea stăpânirii romane în Dacia constituie un important eveniment în istoria Imperiului roman şi prin consecinţele sale a căpătat o însemnătate excepţională în alcătuirea, evoluţia şi dăinuirea romanităţii orientale. Datorită importanţei deosebite pe care o prezintă pentru istoria românească acest eveniment, el a fost îndelung controversat în lumea ştiinţifică. În epoca modernă a primit şi o încărcătură politică deosebită. Din modul în care cercetătorii au căutat să surprindă caracterul părăsirii oficiale a Daciei şi îndeosebi soarta romanităţii de la nordul Dunării şi din Carpaţi în perioada ulterioară retragerii, au rezultat cele două opinii contrare privind locul de formare a poporului român: teza continuităţii daco-romane în Dacia şi teza despre migrarea târzie a poporului român, deja constituit, din Peninsula Balcanică în teritoriile de la nordul Dunării.

Deosebirea de opinie la istoricii moderni îşi are originea în faptul că ştirile literare antice referitoare la părăsirea Daciei sunt insuficiente, neclare şi contradictorii. Interpretarea altor categorii de izvoare (epigrafice, arheologice, numismatice) s-a făcut adesea greşit sau tendenţios, cercetarea fiind adesea viciată de tendinţe inspirate de interese politice, fapt ce a tergiversat stabilirea adevărului istoric.

Izvoarele literare cu privire la părăsirea Daciei se caracterizează prin exagerări şi lipsă de obiectivitate. „Istoriile cele mai vechi n-au scris ce vedeau, ci ce auzeau. Învăţaţii aceia de atunci, scriind şi ei numai după cărţi, nu şi după viaţă, au pus în povestea lor ştirea ce li s-a spus la Roma.” (V. Pârvan). Se impune de asemenea constatarea că istoricii antici mai însemnaţi care relatează despre părăsirea Daciei, toţi de limbă latină: Sextus Aurelius Victor, Eutropius, Rufius Festus, Historia Augusta, Orosius,

Iordanes nu sunt contemporani cu evenimentul, ci mult ulterior lui. Astfel, Sextus Aurelius Victor, Eutropius şi Rufius Festus şi-au redactat opera în a doua jumătate a secolului al IV-lea (360/361, 369/370 şi 371/372), Historia Augusta a fost alcătuită probabil în ultimul deceniu al aceluiaşi secol, Orosius şi-a încheiat scrierea pe la 417, iar Iordanes îşi redactase lucrarea prin anii 550/551. Deci, sunt izvoare datând dintr-o perioadă mai târzie decât faptele la care se referă şi prezentând un anumit coeficient de relativitate. Cât priveşte momentul desfăşurării acestui eveniment, sursele literare amintesc două părăsiri ale Daciei, una sub Gallienus, alta în timpul lui Aurelian.

Aurelius Victor, Eutropius, Rufius Festus şi Iordanes vorbesc în termeni aproape similari de o pierdere a Daciei „amissa Daciae" în timpul lui Gallienus, iar apoi, fără nici o referire la cele spuse înainte, Eutropius, Rufius Festus şi Iordanes, vorbind despre Aurelian, afirmă că acest împărat a retras stăpânirea romană din Dacia, termenii în care se exprimă fiind numai puţin diferiţi. Sextus Aurelius Victor şi Orosius atribuie pierderea Daciei numai lui Gallienus, iar Historia Augusta pune evenimentul numai pe seama lui Aurelian.

În ceea ce priveşte presupusa retragere romană din Dacia în timpul lui Gallienus (263-268), se observă la autorii antici care susţin aceasta o asemănare a frazelor care dovedeşte faptul că au copiat mai mult sau mai puţin precis pe un predecesor al lor, Vopiscus şi că „n-au cules ştiinţa lor despre părăsirea Daciei din alte izvoare, decât numai din cel arătat" (A. D. Xenopol). Acest autor antic, aproape contemporan cu Aurelian (aproximativ 25 de ani după moartea împăratului Aurelian) susţinea că „văzând Illyricul devastat şi Moesia pierdută (Aurelian) a părăsit provincia întemeiată de Traian peste Dunăre, Dacia, disperând de a o mai putea menţine şi a retras din ea armata şi pe provinciali (sublato exercitu et provincialibus). Oamenii luaţi de acolo i-a aşezat în Moesia şi a numit (noua provincie) Dacia sa

(adică Aureliană) care acuma desparte cele două Moesii. Afirmaţiile lui Vopiscus conţin unele contradicţii flagrante, el neputând fi considerat un izvor sigur. El vorbeşte despre retragerea „provincialilor” din Dacia. Or sudul Dunării era mereu prădat şi nesigur pentru locuitorii de aici, deci cei veniţi de la nordul Dunării nu ar fi găsit aici siguranţă în faţa năvălirilor barbare, deci nu ar fi avut rost mutarea locuitorilor nord dunăreni în sudul Dunării. Pe de altă parte, Aurelian nu i-ar fi putut adăposti pe toţi locuitorii Daciei în Moesia.

Se consideră de către istorici că Vopiscus nu a relatat adevărul pur. Ca izvor el a folosit jurnalul operaţiilor militare ale lui Aurelian, deci un izvor „oficial”, prezentând evenimentele într-o lumină favorabilă împăratului. În termeni asemănători, Sextus Aurelius Victor (De Caesaribus) afirmă că Gallenius „a pierdut dincolo de Istru ceea ce câştigase Traian”. Eutropius (Breviarum ab Urbe condita), vorbind despre acelaşi împărat, spune că Dacia, pe care Traian o alipise (imperiului) dincolo de Dunăre, a fost pierdută atunci, (adică sub Gallienus) şi tot el, uitând parcă cele relatate cu puţin înainte, ne informează: „deoarece întreg Illyricum şi Moesia erau devastate şi pierzând speranţa că va putea-o păstra, Aurelian a evacuat provincia Dacia, pe care o întemeiase Traian dincolo de Dunăre şi scoţând pe romani din oraşele şi de pe ogoarele Daciei, i-a aşezat în partea de mijloc a Moesiei şi pe aceasta a numit-o Dacia, care acum desparte cele două Moesii.”

Rufius Festus (Breviarum rerum gestarum populi Romani), referindu-se la „provincia” organizată de Traian „dincolo de Dunăre, pe pământul barbar”, spune şi el că sub împăratul Gallienus Dacia a fost pierdută, iar Aurelian, după ce au fost strămutaţi de acolo romanii (translatis exinde Romanis), a înfiinţat două Dacii în ţinuturile Moesiei şi Dardaniei. Acelaşi fapt îl relatează şi Iordanes în Romanica, 21, 7: „Dar Gallienus în timpul domniei sale, i-a pierdut (pe daci), iar împăratul Aurelian, retrăgând de acolo legiunile (evocates exinde legionibus), le-a aşezat în Moesia şi într-o parte a acesteia a întemeiat Dacia Mediteraneea şi Dacia Ripensis, la care a alipit Dardania”. Singura deosebire relevantă este că expresia „Romanis” de la Rufius Festus este înlocuită la Iordanes cu „legionibus”, fără nici o aluzie la locuitorii civili, aceasta fiind o restricţie semnificativă pentru dovedirea continuităţii de locuire la nordul Dunării (autorul fiind originar din apropierea Daciei, de la Durostorum – V. Pârvan).

„Historia Augusta” plasează evenimentul exclusiv lui Aurelian. Retragerea este prezentată în Vita Aureliani, cap. 39 aproape în aceiaşi termeni şi cu aceeaşi explicaţie ca şi la Eutropius, fiind înlocuit totuşi cuvântul Romanos din expresia „abdustaque Romanos” („şi scoţând pe romani”) cupopulos din expresia „abdustaque ex eo populos” („scoţând populaţia de acolo” – din Dacia) şi fiind introdusă şi expresia „sublato exercitu et provincialibus” („mutând armata şi pe provinciali”), ceea ce lipseşte cu totul la Eutropius şi Rufius Festus, dar căreia îi corespund la Iordanes cuvintele „evocatis exinde legionibus” („retrăgând de acolo legiunile”) fără „provincialibus”. În legătură cu deosebirile şi coincidenţele remarcate la aceşti autori antici, sa emis ipoteza că ei ar fi folosit ca izvor şi „o colecţie mai veche de biografii oficiale ale împăraţilor, astăzi pierdută, scrisă pe timpul lui Constantinus II şi cunoscută după numele istoricului care i-a stabilit existenţa, sub denumirea de „Istoria împărătească a lui Enmann”.

Orosius (Istoriorum adversum paganos libri septem), deosebindu-se de ceilalţi scriitori amintiţi, menţionează că sub Gallienus „Dacia de dincolo de Dunăre a fost răpită pentru totdeauna”, iar despre Aurelian afirmă că „făcând o expediţie la Dunăre, a bătut pe goţi, în lupte mari şi a restabilit stăpânirea romană în vechile ei graniţe”. Mihail Macrea şi alţi istorici consideră că relatarea lui Orosius (secolul al V-lea) este lipsită de interes şi nu se poate lua în considerare, din cauza caracterului apologet creştin al operei sale. Din afirmaţia lui nu trebuie dedus că Aurelian ar fi cucerit ceea ce Gallienus pierduse în Dacia, ci numai că „după alungarea invadatorilor din ţinuturile illirice, el a menţinut frontiera imperiului anterioară războiului cu goţii. (a. 272).

Pe baza acestor informaţii literare antice, confuze şi contradictorii, istoricii moderni au soluţionat problema în mod diferit. Cei mai mulţi, începând cu Th. Mommsen, susţin că Dacia a fost abandonată pe timpul lui Gallienus,

prin anii 256 sau chiar 260 d. Hr., dar că unele zone mai bine apărate din sudul provinciei, mai ales din Oltenia şi Banat au fost menţinute de romani până la Aurelian. Acest împărat roman a părăsit ultimele teritorii de la nordul Dunării, înfiinţând o nouă Dacie la sudul fluviului. O astfel de interpretare este de fapt echivalentă cu acceptarea relatării lui Eutropius, Festus şi Iordanes despre părăsirea provinciei („amissio Daciae”) în două etape. Referitor la termenul „amissio Daciae”, C. Daicoviciu considera că aceasta se referea la „pierderea teritoriului Munteniei şi Moldovei de sud, cuprinse în termenul de Dacia, în accepţiunea lui mai veche de dinainte de cucerirea romană”. Situaţia creată în Dacia pe timpul lui Gallienus se oglindeşte în Tabula Peutingeriana, al cărei prototip ar data (pentru Dacia şi ţinuturile de la Dunărea de Jos) dintre 250-260 sau în apropierea acestei date. Într-adevăr, din această hartă lipsesc părţile de est ale Daciei şi cele care se întind la răsărit de ea şi la nord de Dunărea de Jos, figurând însă celelalte teritorii ale provinciei.

Există însă istorici care, având în vedere scrierile lui Sextus Aurelius Victor şi Orosius, consideră că toată Dacia a fost definitiv pierdută sub domnia lui Gallienus. Concepţia a fost mai des întâlnită în istoriografia mai veche românească, la Miron Costin (De neamul moldovenilor), stolnicul Constantin Cantacuzino (Istoria Ţării Româneşti), autorii demonstrând însă continuitatea de locuire la nord de Dunăre.

În sfârşit, unii istorici, luând în considerare doar datele din Historia Augusta au preconizat o singură părăsire a Daciei, efectuată de Aurelian. De fapt, punându-se de acord ştirile literare cu datele oferite de izvoarele directe, s-a concluzionat că în timpul lui Gallienus a avut loc o retragere parţială din anumite teritorii (nordul şi estul Daciei transilvane). Alţii, orientându-se după toate ştirile literare antice, afirmă că sub Gallienus a fost retrasă populaţia

civilă, iar Aurelian a evacuat armata, desăvârşind astfel abandonarea provinciei întregi.

De fapt, există două tradiţii istorice în această privinţă (Vl. Iliescu): prima vorbeşte de o evacuare totală, atât a armatei cât şi a populaţiei (fals şi tendenţios), a doua indică doar o evacuare parţială sau oficială (tradiţia corectă).

Contribuţii la clarificarea istoriei Daciei în perioada de la Traianus Decius la Aurelian aduc descoperirile arheologice, îndeosebi inscripţiile şi circulaţia monetară din acest interval cronologic.

Dificultatea întocmirii unui repertoriu arheologic, numismatic şi epigrafic al acestei perioade de un sfert de veac este deosebită. Majoritatea materialului arheologic este compus din obiecte de uz gospodăresc care au evoluat puţin pe parcursul existenţei provinciei, cele mai multe tipuri fiind în uz şi după secolul al III-lea d. Hr., deci pot fi luate în considerare doar cele găsite în nivele stratigrafice după anul 250. Se adaugă ca dificultate perioada de circulaţie (monede) sau folosinţă (obiecte de port, podoabe) ale pieselor. Singurele vestigii care se pot încadra cronologic cu certitudine sunt inscripţiile, cele executate în această perioadă sau cele mai vechi, refolosite acum.

Cercetarea comportă două posibilităţi de abordare: una largă, care include toate piesele care au putut fi utilizate şi în perioada dată, alta restrânsă, incluzând doar piesele ce se pot data cu certitudine în această perioadă. Materialul epigrafic cunoscut atestă existenţa provinciei până la Gallienus. Perioada de refacere şi stabilitate a provinciei din vremea lui Traianus Decius a fost suficient ilustrată de epitetele atribuite împăratului în inscripţiile onorifice – „restitutor Dacorum”. Este perioada în care poate fi datată prima etapă de construcţii şi refaceri din cadrul fazei finale a castrelor, tehnica şi sensul acestei activităţi trădând continuitatea vieţii provinciale în tipare cunoscute.

După moartea împăratului (252), pacea răscumpărată de Trebonianus Gallus asigură o perioadă de linişte provinciei:

se refac drumuri (între Micia şi Apulum), se dezvoltă oraşele (Colonia Aurelia Apulensis). Materialul epigrafic (inscripţiile) indică o perioadă de tranziţie în care atribuţiile administrative şi de comandă sunt preluate de reprezentanţi ai ordinului ecvestru. Situaţia se datorează creării noilor complexe provinciale de la Dunărea de Mijloc şi de Jos de care ţinea şi Dacia. În aceste condiţii, este posibil ca la conducerea fiecărei provincii să se afle de facto un agens vice praesidis care nu avea doar atribuţii juridice ci deţinea şi comanda efectivă asupra acelor trupe care la momentul respectiv nu erau concentrate sub comanda guvernatorului celor trei Dacii. Galllienus va desăvârşi această doctrină politică, nemainumind guvernatori de rang imperial. Domnia lui Valerian (253-259) şi Gallienus (253-268) marchează începutul unei noi perioade de instabilitate. Sunt presupuse conflicte cu dacii liberi în preajma anului 257. În cadrul luptelor pentru putere împotriva uzurpatorilui Regalianus, legiunile Daciei rămase fidele imperiului detaşează trupe în Pannonia Superior (260 toamna). În provincie atmosfera este calmă, fapt dovedit de inscripţiile puse acum: la Tibiscum un altar, la Potaissa se termină lucrările la un templu. Se aşează inscripţii onorifice împăraţilor la Mehadia şi lui Licinius Cornelius Valerianus, nobilissius Caesar la Sarmizegetusa. Toate monumentele provin din prima jumătate a domniei lui Gallienus. După 259 se poate data cu certitudine doar altarul lui Marc (us) Aurel (ius) Veteranus prae (fectus) leg (ionis) XIII Gall (i). Este ultima atestare epigrafică a unui funcţionar imperial în Dacia. Altarul a fost găsit în secolul al XVIII-lea la Mehadia sau Herculane şi titlul personajului ilustrează reforma lui Gallienus. Se poate presupune prezenţa veteranului la tratament la apele termale de la Herculane, mai mult, probabil că legiunea se mai afla în vechea sa garnizoană la Apulum, deci în provincie era linişte. Interpretarea ştampilelor târzii ale legiunii apărute la Mehadia şi Herculane, precum şi a ştampilei comune a legiunilor XIII

Gemina şi V Macedonia, puse în legătură cu refacerile târzii ale castrelor de la sfârşitul secolului al III-lea – începutul secolului al V-lea la care au participat cele două legiuni permite însăşi ipoteza că praefectul legiunii a venit de la Ratiaria la Herculane, unde erau dislocate trupe ale legiunii. Statistica descoperirilor monetare indică o creştere de monedă de la Traianus Decius la Gallienus, pentru a coborî la Claudius II Gothicus. Ruptura intervine odată cu a doua parte a domniei lui Gallienus, explicându-se prin încetarea emiterii de monedă în Dacia în anul 256. Monede de la Gallienus continuă totuşi să existe în mediile militare (castre). Deci inscripţiile şi descoperirile monetare par a indica continuarea vieţii normale a provinciei romane şi după Gallienus.

Ideea abandonării Daciei de către întreaga populaţie daco-romană a fost respinsă de aproape toţi istoricii români, care au susţinut cu toţii că este cazul doar al retragerii legiunilor, administraţiei şi a unei minorităţi a populaţiei civile: „Un popor aşezat nu fuge niciodată în întregimea lui înaintea unei năvăliri. Numai nomazii care îşi duc viaţa în căruţele lor, umblând din loc în loc, se pot strămuta cu totul. Se poate oare găsi un singur exemplu în istorie unde un popor întreg aşezat să fi părăsit ţara sa pentru a căuta scăpare aiurea? Pentru ce oare să fi făcut excepţie de la această obştească lege?” (A. D. Xenopol).

„Condamnată de critica izvoarelor, teza unei evacuări totale a populaţiei din Dacia este respinsă şi mai mult de realităţile generale ale vieţii omeneşti şi de ordinea firească a lucrurilor. Teritoriile Daciei Aureliene de pe malul drept al Dunării şi din Balcani nu ofereau nici întinderea, nici mijloacele de trai ale Daciei Traiane şi nici nu erau depopulate pentru a-l primi pe toţi locuitorii acesteia până la ultimul om” (R. Vulpe, Considerations historiques autour de l’evacuation de la Dacie).

Numeroşi alţi istorici: D. Cantemir (Hronicul vechimii româno-moldo-ulahilor), P. Maior (Istoria pentru trecutul

românilor Dacia), A. T. Laurian, A. Sacerdoţeanu etc., au remarcat faptul că locuitorii Daciei Traiane nu se puteau muta de pe locurile străbune într-o regiune săracă şi nesigură, cu atât mai mult cu cât şi la sud de Dunăre aveau loc incursiuni barbare. Istoricilor români li se adaugă în demonstrarea tezei continuităţii daco-romane şi numeroşi istorici şi învăţaţi străini. Astfel, mitropolitul Stefan Stratimirovici de Carlovitz – contemporan cu Petru Maior – susţinea cu justeţe la 1806: „Mărturia lui Vopiscus din această expresie «sublato exercitu et provincialibus» (retrăgând armata şi pe provinciali) şi a lui Eutropius «abductos Romanos ex urbis et agri Daciae» (luând pe romani din oraşele şi de pe ogoarele Daciei) cel mai bine şi probabil aşa se poate înţelege dacă spunem că romanii şi-au retras de acolo armata lor, toate garnizoanele şi toţi funcţionarii care au aparţinut armatei sau aşa-zis conducerii şi poate pe toţi cetăţenii romani care s-au distins prin proprietăţi şi prestigiu, care au putut şi au vrut să plece. Acolo au lăsat întreaga prostime (vulgus ignobile colluviem) a acelui popor, care întotdeauna a alcătuit cea mai mare parte a locuitorilor, neputând afirma că ei (romanii) au retras, în afară de funcţionari, orăşeni şi familiile ilustre şi marele număr al prostimii de acolo.”

Marele istoric E. Gibbon afirmă că Aurelian a retras numai armata din Dacia, dar că aici „a rămas, totuşi, un număr considerabil din locuitorii săi, care se îngrozeau mai mult de pribegie decât de stăpânul got.”

De aceeaşi părere se declara şi J. Jung care spunea că „Aurelian nu a retras din Dacia decât o parte din colonişti, mai ales dintre cei bogaţi, însă marea majoritate a populaţiei, care cunoscuse destule greutăţi în timpul stăpânirii romane, a continuat să trăiască sub noii stăpâni, goţii.”

L. Homo, în „Essai sur le regne de l’empereur Aurelien” (p. 316-317), susţine şi el că nu a fost posibilă părăsirea Daciei de către toată populaţia daco-romană.

Un alt mare istoric, Jacques Zeiller, susţine că „o plecare în masă (a locuitorilor) ar fi fost inexecutabilă fără război. Goţii, înaintea cărora se retrăgeau romanii, n-ar fi admis o evacuare a întregii populaţii civile. Dacă această populaţie se acomoda noului regim, Aurelian n-avea nici un motiv să se arate mai intransigent decât ea. Înclinăm deci a crede că Dacia n-a fost evacuată complet la 275."

Numeroşi alţi istorici (D. Cantemir în „Hronicul vechimii romano-moldo-ulahilor", P. Maior „Istoria pentru trecutul românilor în Dacia", A. T. Laurian A. Sacerdoţeanu etc.) au remarcat faptul că locuitorii Daciei Traiane nu se puteau muta de pe locurile străbune într-o regiune săracă şi nesigură, pentru că şi la sud de Dunăre aveau loc incursiuni barbare. Aceşti eminenţi istorici (români şi străini) şi-au fondat teoriile lor cu privire la cine a plecat şi cine a rămas în Dacia traiană, pe afirmaţiile scriitorilor antici. Eutropius şi Festus notează că, din Dacia au fost evacuaţi „romanii" (Romani), iar în „Historia Augusta" se spune că au plecat „armata" (exercitus), „provincialii" (provinciales) şi „mulţimile" (populi). Iordanes, însă, menţionează numai retragerea „legiunilor" (legiones). Indiferent de felul relatării şi de terminologia folosită, indiferent de lucrările istorice mai vechi din care ei şi-au luat informaţia, de la aceşti autori rezultă că din Dacia a fost retrasă atât armata, cât şi o parte din populaţia civilă.

În ce priveşte data precisă în care a avut loc retragerea stăpânirii romane de la nordul Dunării pe timpul lui Aurelian a fost şi continuă să fie subiectul unei îndelungi polemici în literatura de specialitate, evenimentul fiind plasat, cu excepţia anului 273, în fiecare an din domnia acestui împărat. Unii istorici acceptă anul 270 (Th. Bemhardt, H. Schiller şi V. Pârvan), alţii susţin anul 271 (J. Jung, M. Macrea, C. Daicoviciu), existând istorici care plasează abandonarea definitivă a Provinciei carpatice la sfârşitul domniei lui Aurelian, în anul 275 (Br. Rappaport, L. Homo, E. Ritterling, A. D. Xenopol, M. Besnier, V.

Christescu, R. Vulpe „data retragerii aureliene trebuie căutată nu spre începutul domniei, ci spre sfârşit, în 274-275”.), considerând că totul pledează în favoarea acestei date. Cu toate acestea, în istoriografia românească din ultimele decenii, anul 271 e. n. a fost acceptat în general ca dată a părăsirii Daciei. Dar, după numeroase cercetări, se poate afirma cu certitudine numai faptul că Dacia a fost abandonată de Imperiu pe timpul lui Aurelian (270-275), fără a se putea preciza în care an anume. După D. Protase, izvoarele literare, datele epigrafice şi numismatice, toate pledează pentru părăsirea Provinciei la sfârşitul domniei lui Aurelian (274/275).

Indiferent de data la care a avut loc retragerea administraţiei romane din Dacia şi care a fost contextul în care s-a desfăşurat, cert este faptul că la nord de Dunăre a continuat să existe o populaţie daco-romană, majoritară, care în contact sau convieţuind cu migratorii, a format baza etnică a proceselor istorice desfăşurate aici ulterior. „Altoiul roman pe trunchiul dacic s-a dovedit rezistent şi viabil, în ciuda vicisitudinilor istorice din frământata perioadă a migraţiilor, din care romanitatea dacică va ieşi biruitoare şi capabilă de noi sinteze etnice în regiunile de la Dunăre şi din Carpaţi.”

DACII LIBERI ŞI RELAŢIILE LOR CU IMPERIUL ROMAN

După înfrângerea regatului lui Decebal, teritoriul dacic neintegrat provinciilor Dacia şi Moesia Inferior vor rămâne sub controlul dacilor liberi.

Dacii liberi din est (costobocii şi carpii)

Soarta teritoriilor estice rămase în afara provinciei nu a fost aceeaşi pe toată întinderea lor. Ptolemeu, în Geografia (III, 10, 7-9) menţionează că provincia Dacia se mărgineşte la răsărit cu Siretul şi că regiunea dintre Siret şi Nistru aparţine Moesiei Inferior. Cercetările au indicat faptul că regiunea dintre Prut şi Nistru este clientelară Romei. Deşi nu s-au făcut numeroase cercetări arheologice, se poate constata că această zonă nu a fost abandonată de populaţia

dacă, continuând să existe aşezări şi necropole, doar fortificaţiile fiind abandonate. Societatea locală evoluează continuu, în permanent contact cu lumea romană, pe tot parcursul existenţei provinciei. Raporturile dintre băştinaşi şi romani nu au rămas aceleaşi, ci au suferit treptat unele modificări. Odată cu schimbarea zonei de ocupaţie de după cucerire, în ţinutul clientelar s-au schimbat parţial relaţiile între băştinaşi şi romani. Cu toate că încasează tributul şi făceau unele recrutări din cadrul comunităţilor săteşti, acestea rămâneau cu o largă autonomie şi organizare proprie. S-a constatat că, cultura materială a populaţiei din zona clientelară din sudul Moldovei era mai apropiată de cea a dacilor liberi din centrul Moldovei decât de civilizaţia romană, fapt datorat gradului ridicat al acestei autonomii.

În privinţa dacilor din zona liberă, cercetările de la Lipiţa, Vârteşcoiu, Poieneşti, Moldoveni, Pădureni, Văleni, Poiana Dulceşti şi Gălineşti aduc importante precizări privind cultura dacică de la est de Carpaţi. Se observă aici că toate aşezările sunt de factură clasică, iar necropolele, aproape în totalitatea lor, aparţin dacilor; doar un număr restrâns de morminte au fost lăsate de nomazii sarmaţi, descoperirile dacice şi sarmatice formând complexe distincte, diferenţiate cu multă claritate, cu toate împrumuturile reciproce ce au avut loc între ele ca urmare a contactelor dintre cele două populaţii. Elementele de civilizaţie romană nu apar concentrate în complexe ce ar putea fi definite ca romane. În schimb, vestigiile romane propriu-zise, ca şi elementele imitate sau inspirate după acestea se găsesc în toate aşezările şi necropolele dacice, uneori chiar şi în mormintele sarmatice. Aşezările dacice aveau o mare întindere, erau nefortificate, situate de-a lungul văilor, pe terasele râurilor de obicei sau pe panta mai domoală de la poalele dealurilor, având în preajmă terenuri agricole şi pentru creşterea vitelor. Locuinţele parţial îngropate în pământ sau construite la suprafaţa solului se aflau orânduite pe două sau mai multe şiruri, probabil de o parte

şi de alta a uliţelor care străbăteau aşezarea de la un capăt sau altul. Printre cele mai intens cercetate sunt aşezările de la Văleni (com. Boteşti, jud. Neamţ), Băiceni (jud. Iaşi), Cucorăni (jud. Botoşani), Poiana-Dulceşti (jud. Neamţ), Lipiţa de Sus (Republica Moldova).

Între spaţiile dintre multe locuinţe s-au semnalat şi resturi de la diferite anexe gospodăreşti. Între acestea sunt de menţionat vetrele şi „cuptoarele de copt pâine", care nu sunt altceva decât rămăşiţele unei bucătării în aer liber. Ambele puteau fi protejate cu pereţi uşori şi chiar cu acoperiş, pentru aceasta folosindu-se stâlpi de lemn, stuf. De asemenea, au fost descoperite în număr apreciabil şi diferite gropi, în general cilindrice, uneori cotlonite, în umplutura cărora se găsesc de obicei şi multe resturi menajere, deşi se pare că destinaţia lor iniţială trebuie să fi fost aceea de a adăposti rezervele de hrană, în special de cereale.

Un loc important între complexele de aşezări îl ocupă atelierele meşteşugăreşti, din care cele mai răspândite sunt acelea de olărie. Constatarea că atelierele perfecţionate pentru lucrat vase de lut nu lipsesc în nici una din aşezările mai intens cercetate dă dreptul de a susţine că ele au existat în toate aşezările sau în marea lor majoritate, în unele din aşezări dezvoltându-se adevărate cartiere specializate cu ateliere de olărie. Inventarul de obiecte din cuprinsul aşezărilor este foarte bogat şi de o mare varietate. O parte din uneltele care se foloseau în agricultură: cuţite, brăzdare de plug, seceri, coase dar şi topoare, dălţi, burghie, piese de harnaşament, amnare, chei, ace de cusut, undiţe folosite în diferite meşteşuguri şi activităţi gospodăreşti erau lucrate din fier. Râşniţele pentru măcinat boabe, de formă discoidală şi perforate la mijloc erau imitate în rocă locală după modelul roman. Ca obiecte din piatră foarte frecvente în aşezări sunt gresiile pentru ascuţit, fusoaiele din lut, precum şi greutăţi piramidale şi conice pentru războaiele de ţesut.

Ceramica este de două feluri: lucrată cu mâna şi la roată, într-o primă etapă timpurie predominând vasele lucrate cu mâna, ca apoi vasele lucrate la roată să preia întâietatea. Vasele lucrate cu mâna erau dintr-o pastă de proastă calitate, păstrând formele şi ornamentele specifice tradiţionale Latene-ului dacic. Astfel apar oale, ceşti tronconice cu şi fără toartă, cu brâie în relief, alveole, crestături, proeminenţe, linii orizontale sau în val incizate. Ceramica la roată este dintr-o pastă de calitate superioară, fină, de culoare cenuşie sau roşie, prezintă o varietate mai numeroasă de forme. Între acestea, mai frecvent se găsesc diferite tipuri şi variante de oale, vase de provizii, străchini, castroane, fructiere, căni, amfore şi capace, lucrate întotdeauna cu mare grijă şi acoperite cu angobă. Ele sunt de multe ori decorate în tehnica lustrului, mai ales cu numeroase combinaţii de linii drepte şi în val.

În aşezări au mai fost descoperite şi arme (vârfuri de lance), accesorii vestimentare (fibule, catarame, scuturi) şi obiecte de podoabă (mărgele, cercei, brăţări, pandantive, amulete) şi oglinzi.

Se mai adaugă pe lângă acestea şi numeroase alte materiale de origine romană. Mai frecvente sunt amforele (prezente în toate aşezările, ceea ce demonstrează că nici una din ele nu a rămas în afara contactului cu lumea romană); se mai pot semnala şi alte categorii de vase precum castroanele, uneori chiar terra sigillata. Trebuie de asemenea amintite vasele de argint, de sticlă, diferite fibule, piese de harnaşament din bronz placate cu argint, râşniţe de tuf vulcanic, piese mici de joc de formă sferică, turnate din sticlă şi alte obiecte. Un loc foarte important îl ocupă monedele, ce apar ca exemplare izolate în aşezări sau constituite în tezaure, cuprinzând uneori peste 2.000 de piese.

În privinţa necropolelor, acestea cuprind morminte de incineraţie, dar unele cuprind şi morminte de înhumaţie, găsindu-se în apropierea aşezărilor în tot teritoriul locuit de

dacii liberi; la Văleni (comuna Boteşti, jud. Neamţ) au fost dezvelite 608 morminte, iar la Gălineşti (comuna Onceşti, jud. Bacău) 291 de morminte.

Dacii practicau incineraţia, aceasta fiind o continuare firească a ritului tradiţional, încât mormintele de incineraţie s-au găsit în număr mare în toate necropolele cu inventar de ceramică dacică din sec. II-LII d. Hr. Există două tipuri de morminte de incineraţie: morminte cu oase calcinate depuse în urne, acoperite sau neacoperite cu capac şi morminte cu oase calcinate depuse direct în groapă, dar fiecare variantă are multe particularităţi ce demonstrează marea variabilitate a practicilor funerare din lumea dacică. Pe lângă incineraţie, se mai practica şi înhumaţia. S-a stabilit caracterul dacic al mormintelor de înhumaţie de la Văleni, Poieneşti, Moldoveni, aducându-e argumente hotărâtoare pentru contemporaneitatea mormintelor de înhumaţie cu cele de incineraţie şi deci pentru apartenenţa lor dacică, cu toate aparenţele de apartenenţă la lumea sarmatică, pe deasupra găsindu-se similitudini cu mormintele de înhumaţie descoperite în provincie, în ce priveşte detaliile de rit ale mormintelor de înhumaţie. Toate acestea arată că în mod cert pe teritoriul dacilor liberi cât şi al acelora aflaţi în provincia romană, în sec. II-LII se practică, pe lângă incineraţie şi înhumarea, arătând prin întinderea spaţiului cu descoperiri de morminte de înhumaţie, că obiceiul nu era de dată recentă şi nu era luat de la o altă populaţie. Raporturile cu sarmaţii au fost relaţii de împrumut reciproc cultural şi colaborare în politica faţă de imperiul roman. Nu se cunoaşte dacă natura acestor raporturi a rămas aceeaşi din perioada războaielor daco-romane şi până la retragerea aureliană. Se pare că sarmaţii s-ar fi infiltrat treptat în grupuri mici, ceea ce nu a dus la un conflict cu autohtonii. Sarmaţii n-au pătruns pe tot teritoriul locuit de daci. Concentrări mai mari de morminte sau găsit pe cursul Răutului, Bârladului şi Jijiei. Sarmaţii nu s-au aşezat în câmpia Moldovei decât în zona dintre Prut şi Jijia,

iar spre vest doar pe cursul inferior al Bahluiului, unde mai apar câteva morminte. Mai apar morminte şi la Broscăuţi (jud. Botoşani) şi Larga (comuna Movileni, jud. Iaşi).

În teritoriul dacilor liberi nu au fost găsite aşezări şi necropole romane, în schimb s-au găsit produse romane în absolut toate aşezările şi în mormintele dacilor. Cele mai des întâlnite produse sunt amforele, găsindu-se depozite la Holboca, Iaşi şi Vetrişoaia. Prezenţa amforelor cu ulei de măsline sau vin în aşezările dacilor liberi presupune şi pătrunderea unor negustori romani în teritoriul lor, dar nu este exclus ca negustorii daci să fi preluat mărfurile chiar din centrele romane de la nordul Dunării de Jos şi de pe litoralul nord-pontic (Barboşi, Tyras).

Monedele romane se găsesc de asemenea în aşezările şi necropolele dacilor liberi dar şi în tezaure. Pătrunderea acestora s-a făcut prin schimburi comerciale, stipendii, incursiuni militare în teritoriul roman, răscumpărarea captivilor, mercenariat. În privinţa tezaurelor de monede, ele se întind pe tot teritoriul dacilor liberi şi cu ajutorul lor se poate cunoaşte momentul apogeului puterii lor, cât şi momentele de decădere sau din nou de creştere. Astfel, descoperirile arheologice de până acum atestă cu certitudine unitatea culturii dacice din zonele neocupate de romani. Doar în privinţa unor elemente secundare se poate observa o anumită variabilitate de la o zonă la alta. Toate aceste deosebiri nu fac altceva decât să ofere elemente de diversitate firească în spaţiul culturii dacice.

Pentru diferite grupe din teritoriul est-carpatic s-au folosit denumiri cum ar fi „cultura Lipiţa” – pentru descoperirile de pe Nistrul superior şi „cultura Poieneşti” pentru cele din zona subcarpatică şi Podişul Central Moldovenesc. Gheorghe Bichir va impune pentru descoperirile de la Poieneşti termenul de „cultură carpică”. El îşi exprimă părerea că „în carpi trebuie văzut un trib dacic, care iniţial a locuit în zona Carpaţilor răsăriteni, zona de la vest de Siret cuprinsă între râurile Putna şi Trotuş la sud, de apa

Moldovei la nord şi cu timpul s-au extins treptat, aşa încât în sec. II-LII d. Hr. A ajuns să-şi exercite autoritatea asupra celei mai mari părţi din teritoriul geto-dacic de la est de Carpaţi. Ei, precizează autorul, s-au extins din zona iniţială spre sud şi est, „ocupând regiunea cuprinsă între Siret şi Prut”, au pătruns şi la răsărit de Prut până la Nistru „dar într-un număr mai mic decât în teritoriul dintre Siret şi Prut.”

Între populaţiile menţionate de Ptolemeu (III, 8, 3) figurează şi costobocii, situaţi în părţile de nord-est ale Daciei. Identificarea lor cu grupul de tip Lipiţa, este aproape unanim acceptată.

Geograful antic Ptolemeu (III, 8, 3) aminteşte numele a 15 populaţii din Dacia de dinainte de cucerirea romană, printre care coistobocoii, caucoensioii, cotensioii, sensioii şi piefigoii sunt situaţi în partea de răsărit a Daciei. La mijlocul sec. II carpii nu apar, ei neavând un rol important în acea vreme; abia începând cu anul 238 sunt menţionaţi în izvoarele scrise dar în sec. III, carpii ocupau un loc de frunte între celelalte populaţii dacice libere din regiunile est-carpatice. Autoritatea lor este recunoscută, iar atacurile îndreptate împotriva Imperiului Roman, la care îşi asociază uneori pe sarmaţi şi pe goţi, sunt de o forţă rar întâlnită, mai ales până în vremea lui Filip Arabul (244-249). Pentru a înlătura pericolul carpic, romanii le plătesc substanţiale stipendii.

Se pot sesiza două etape importante în evoluţia societăţii dacice de la răsărit de Carpaţi în intervalul 106-275, fiind împărţite cronologic de evenimentele din jurul anului 170, care se desfăşoară pe un spaţiu mai larg şi la care participă şi dacii liberi. În prima perioadă stipendiile romane sunt scăzute deoarece după înfrângerea lui Decebal, romanii nu plăteau stipendii dacilor liberi, pentru moment ei nemaireprezentând un pericol. În prima perioadă deci, stipendiile sunt scăzute şi vor creşte odată cu creşterea puterii militare şi a refacerii dacilor liberi. Acum se remarcă

între triburile dacilor liberi costobocii, despre care se cunoaşte că au organizat mai multe expediţii în Moesia Inferior, ajungând până în Grecia. Ei stăpâneau nordul Moldovei, Bucovina şi zona Nistrului superior din Ucraina subcarpatică. După 170 puterea lor militară decade, nemaifiind menţionaţi în izvoarele scrise. După dispariţia costobocilor din izvoarele scrise ale antichităţii (dovadă a scăderii puterii lor militare), apar atestaţi carpii, al căror nume, după unii cercetători, ar fi în legătură cu Munţii Carpaţi, iar după alţii ar deriva din cuvântul kar, de origine indo-europeană; sunt menţionaţi în izvoarele antice şi atestaţi arheologic la est de Carpaţi, locuind mai intens în zonele subcarpatice şi de podiş ale Moldovei. Constituiţi într-o puternică uniune tribală – în care poate au fost integraţi şi costobocii – au atacat în sec. III şi IV Imperiul Roman, în alianţă cu sarmaţii, goţii şi alte populaţii, având supremaţia coaliţiei până la mijlocul secolului al III-lea, pe care au preluat-o apoi goţii. Această perioadă de la 170 la 275 reprezintă a doua perioadă, găsindu-l pe dacii liberi cu forţele refăcute şi reorganizaţi în mai multe formaţiuni, care se vor uni la un moment dat sub autoritatea carpilor. Refacerea forţelor dacilor este arătată şi de descoperirile de mari cantităţi de monede ce demonstrează importanţa unora din aceste formaţiuni.

Plata stipendiilor substanţial mărite după 170, încă din vremea lui Marcus Aurelius, continuă pe vremea împăraţilor Commodus şi primii ani de domnie ai lui Septimius Severus (193-l96), când cresc şi mai mult. Creşterea substanţială a stipendiilor reflectă recunoaşterea de către romani a unor prefaceri interne calitative din societatea dacică. Reforma monetară din imperiu şi schimbarea politicii de abordare a stipendiilor îi afectează pe dacii liberi, la care se înregistrează o scădere a tezaurelor. Pătrunderea sarmaţilor mai accentuată în ultima parte a acestei perioade pare să fie însoţită, la un moment dat, de retragerea stipendiilor; în acest sens sunt

şi datările din această perioadă a marii majorităţi a descoperirilor sarmatice din teritoriul dacilor liberi. Depunerile şi complexele arheologice din aşezările şi necropolele dacice aparţinând acestei etape sunt mai consistente şi au un inventar bogat şi variat. Produsele romane apar în cantităţi mult mai mari şi mai diversificate în comparaţie cu etapa precedentă. Obiectele de lux, cum ar fi paharele de sticlă ori podoabele de argint lucrate în tehnica filigranului, au acum o largă răspândire; apare evidentă astfel prosperitatea tuturor aşezărilor.

În noua situaţie creată de apariţia goţilor şi problemele pe care le pun aceştia stăpânirii romane, istoria dacilor liberi intră într-o nouă fază, cuprinsă în intervalul de timp de la retragerea aureliană, 275, până la invazia hunilor, 376. În această perioadă, puterea militară şi supremaţia sau mai bine zis rolul de conducător al uniunii de triburi din estul Carpaţilor, pe care îl avuseseră până atunci dacii liberi, va fi luat de noii veniţi, goţii, care îşi vor impune supremaţia în zonă.

Zona de la nord de Dunăre, din sudul Moldovei va fi părăsită şi ea în momentul acţiunii generale de repliere pe aliniamentul Dunării în perioada Gallienus-Aurelianus.

Această retragere treptată a avut importante urmări pentru teritoriul dacic est-carpatic, deoarece dispare zona de ocupaţie şi clientelară, cât şi graniţa ce le despărţea, populaţia dacilor liberi intrând într-un contact direct cu modul de viaţă roman, prin pătrunderea de elemente dacice în teritoriul abandonat sau grupuri de daci liberi care s-au instalat aici. Schimbul treptat de populaţie între zone (populaţie gata romanizată trecând în teritoriul dacilor liberi şi invers), contribuind la o restructurare etnică în teritoriile dacice răsăritene, aducându-şi aportul la extinderea aici a romanităţii. Retragerea aureliană va fi folosită de goţi pentru a pătrunde pe o mare parte a teritoriului dacic, în timp ce forţa militară şi politică a dacilor liberi scade. Consecinţa este constituirea

complexului cultural suntana de Mureş. Restructurarea nu se realizează însă prin înlocuirea unei populaţii vechi cu alta nou venită, ci printr-un adaos de populaţie de altă etnie.

Dacii liberi din Muntenia Începând cu domnia lui Augustus, împăraţii romani s-au străduit să întărească paza frontierelor, creând, de-a lungul lor, în teritoriu duşman (acolo unde zona s-a pretat unei astfel de măsuri) – politica „spaţiului de siguranţă" – practicată de romani şi la Dunărea de Jos din ordinul lui Augustus. Sextus Aelius Catus transferă la sud de Dunăre 50.000 de geţi. La mijlocul sec. I d. Hr. Legatul Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus transferă şi el la nord de Dunăre peste 100.000 de geţi (cifră exagerată). Pornind de la aceste informaţii, unii istorici (A. Alfoldi) considerau că Muntenia a fost golită de populaţie şi că în locul geţilor au pătruns sarmaţii roxolani. Dar nu s-au descoperit în Muntenia şi Câmpia Română morminte sarmatice anterioare sec. II d. Hr., iar populaţia geto-dacă, trăind în zona colinară, a început după 106 să se extindă treptat şi în zona de câmpie, mai puţin locuită în urma depopulărilor practicate de romani în sec. I. Pe teren se pot vedea uneori consecinţele politicii de siguranţă: în vremea lui Augustus sunt abandonate dave din Câmpia Dunării (Zimnicea, Popeşti); în vremea lui Plautius Aelianus este afectată linia Tirosul (Prahova)-Mătăsari (Dâmboviţa), afectând nordul Moldovei şi Basarabiei. Distrugerea aşezărilor s-a făcut prin incendiere, deci transferul s-a făcut prin împotrivirea dacilor. Geto-dacii au revenit pe fostele meleaguri începând probabil chiar cu epoca lui Traian, când teritoriul Munteniei şi sudul Moldovei au fost înglobate la Moesia Inferior (10l-l17). Din papirusul Hunt (datat în anii 105-l06) rezultă că soldaţii cohortei I Hispanonum veterana, cu detaşamente la Piroboridava (Poiana – Sudul Moldovei) şi Buridava obţineau periodic tributul de grâne din teritoriu, tribut care se putea obţine doar de la geto-daci, agricultori sedentari

din zonă. Cu atât mai mult cu cât sarmaţii, nomazi în acel moment, au pătruns în Moldova după 105-l06, iar în Muntenia abia după 117-l18. Ei s-au limitat la zonele de şes, cele mai numeroase descoperiri sarmate făcându-se în sud-estul Munteniei (Bărăgan), unde în necropole sarmate s-a descoperit ceramică dacică, atestând şi prezenţa localnicilor în zonă.

Deci sarmaţii vor convieţui cu autohtonii, influenţându-se reciproc. Istoria Munteniei în vremea provinciei Dacia se rezumă la sforţările făcute de imperiu pentru menţinerea acestor teritorii sub supravegherea sa. Continuare a politicii de siguranţă, începând cu Traian se vor construi castre în zona subcarpatică (Drajna de Sus, Mălăieşti, Târgşor, Rucăr, Voineşti, Ciolanu, Filipeşti, Năieni şi capete de pod (Barboşi şi Flămânda – aici este un castru de pământ din timpul războaielor cu Decebal). Pe vremea lui Antoninus Pius s-a construit în vestul Munteniei şi linia transalutană a limesului din S-E Daciei. Muntenia a avut un statut aparte faţă de alte teritorii rămase în afara provinciei Dacia, deoarece a fost temporar stăpânită de romani şi continuu supravegheată. O dovedeşte titlul de praefectus acordat în 143 lui T. Flavius Priscus C. Gallonius Franto Q. Marcius Turbo, procurator şi pro legato al Daciei Inferior, având atribuţii militare pe care le exercită în afara provinciei (Muntenia).

Dezvoltată din Latene-ul geto-dacic, cultura Militari-Chilia reprezintă cultura materială a geto-dacilor din Muntenia şi Câmpia Română. Cele mai importante descoperiri sunt la Mătăsaru (Dâmboviţa), Coloneşti-Mărunţei (Olt) şi Târgşor (Prahova) (aşezări) şi Chilia (necropolă). Cercetările arheologice au demonstrat continuitatea populaţiei geto-dacice din toate zonele neocupate de romani. Cultura lor (a dacilor liberi) a fost unitară în esenţa sa, atât sub aspectul material, cât şi spiritual, existând însă particularităţi determinate de factori zonali.

Astfel, purtătorii culturii Militari-Chilila aveau aşezări compuse din locuinţe de suprafaţă şi bordeie; practicau aceleaşi variante de ritualuri funerare – incineraţia – păstrată din Latene (particularitate pentru Muntenia – nu sau descoperit morminte de înhumaţie). Ocupaţiile lor principale au fost agricultura, păstoritul şi producţia meşteşugărească. În cadrul meşteşugurilor – practicarea metalurgiei fierului este dovedită în aşezări la Mătăsaru, Coloneşti-Mărunţei, Scorniceşti, Bucureşti-Militari, Dulceana. Au existat ateliere de turnat oglinzi (Bucureşti-Militari) dintr-un aliaj conţinând mai multe metale: cupru, plumb, staniu, zinc etc. În alte ateliere se reparau (sau chiar turnau) obiecte de bronz (Mătăsaru, Dulceana). Uneltele de tâmplărie, rotărie, dulgherie atestă prelucrarea lemnului. Iar numeroasa ceramică, precum şi cuptoarele de olar de la Mătăsaru atestă meşteşugul olăritului.

Ceramica geto-dacilor din Muntenia indică pe de o parte tradiţia Latene-ului geto-dacic, pe de altă parte, o puternică influenţă romană. Influenţa romană este sesizabilă îndeosebi la ceramica lucrată la roată, mai dificil de constatat la ceramica lucrată cu mâna.

Durata aşezării de la Mătăsaru se poate stabili pe baza inventarului. Începuturile sale datează din timpul domniei lui Hadrian (după retragerea trupelor romane din zona subcarpatică), primul său nivel de locuire datând până în vremea lui Caracalla (atacul carpilor în 214) când încetează şi aşezările de la Scorniceşti şi Coloneşti-Gueşti). După atacul carpic, imperiul va construi un castru la Şarânga-Pietroasele, care va fi ocupat spre mijlocul sec. III de carpi. Cercetătorul Gh. Bichir consideră că aici s-a aflat Costellum Carporum (inscripţia de la Intercisa (Dunapentele) şi respectiv cetatea menţionată de istoricul Zosimos. De altfel, spre sfârşitul sec. III se poate data chiar sfârşitul „culturii” Militari-Chilia (în centrul şi vestul Munteniei continuându-se până în primele decenii ale secolului IV).

Toate aşezările cercetate au fost distruse prin incendiu. Populaţia va continua să trăiască alături de noii veniţi – goţii, care vor stăpâni aceste teritorii în calitate de foederaţi ai imperiului roman.

Descoperirile arheologice şi numismatice (121 de descoperiri monetare, din care 21 tezaure) indică integrarea Munteniei în această perioadă circuitului economic roman, pe teritoriul ei trecând şi drumurile comerciale care legau Moesia Inferior de Dacia romană.

Soldaţii care păzeau castrele şi capetele de pod de pe linia transalutană, stabiliţi mulţi ca veterani în zonă, au contribuit, alături de alte influenţe, la propagarea în teritoriu a culturii romane şi la acomodarea daco-geţilor munteni cu limba latină (unii chiar învăţând vorbitul şi scrierea în această limbă).

Se poate afirma că în Muntenia procesul de romanizare s-a desfăşurat paralel cu cel din Dacia romană. Populaţia de aici era familiarizată cu civilizaţia romană încă înainte de ocuparea Daciei, iar sudul Munteniei a rămas în stăpânire romană până în sec. VI d. Hr., în tot acest interval cronologic geto-dacii constituind un factor de permanenţă şi continuitate (Gh. Bichir).

Dacii vestici Informaţiile documentare şi cercetările arheologice au demonstrat că teritoriul locuit de daci se întindea spre vest până la Dunărea mijlocie şi Munţii Slovaciei, inclusiv nord-estul Pannoniei. Încă de la sfârşitul sec. I d. Hr., în spaţiul locuit preponderent de daci au pătruns alte populaţii: quazii în Slovacia de vest, sarmaţii, iazigii între Dunăre şi Tisa, pe o limită răsăriteană cuprinzând localităţile Arad-Oradea-Săcuieni-Carei. Cucerirea romană stabileşte graniţa vestică a provinciei pe Tisa, Mureş, versanţii vestici ai Munţilor Apuseni şi la nord de Someş. Se conturează astfel teritoriul dacilor liberi vestici: el cuprindea Crişana, Maramureşul, estul Slovaciei, nord-estul Ungariei şi Ucraina de Vest. Pentru siguranţa limesului vestic, imperiul creează o zonă de supraveghere

în spaţiul dacilor vestici până la Depresiunea Zarandului, pe valea Crişului Repede, la vest de Bologa, la nord de Someş şi până la poalele Munţilor Maramureşului. În acest context, sub control roman, iar în anumite zone suprapuşi de populaţii „barbare” (quazi, sarmaţi, iazigi), după o retragere a dacilor spre munţi, se poate constata în sec. II-LII d. Hr. O „renaştere” a fondului vechi dacic, la care se adaugă mereu elemente dacice noi, venite din vestul şi nord-vestul Daciei romane. Izvoarele literare şi inscripţiile atestă participarea dacilor vestici la luptele date de imperiu în vestul Daciei. Inscripţiile din provincie (Ulpia Traiana, Apulum) amintesc de luptele desfăşurate în vestul provinciei în vremea împăraţilor Antoninus Pius şi Marcus Aurelius, la care au participat şi dacii vestici. Descoperirile arheologice, circulaţia monetară şi importurile de ceramică romană (îndeosebi terra sigillata) din aşezări şi necropole demonstrează că dacii liberi au intermediat schimbul de produse între Dacia romană şi lumea sarmato-lazigă, celtă şi veche germană, evident în măsură diferenţiată de la o zonă la alta. Cercetările arheologice au dus la identificarea unor noi ateliere ceramice în spaţiul dacic la Biharea (Crişana) un important centru de olărie celtică, iar la Medieşu Aurit (Satu Mare) un atelier de olărie dacică care realiza atât ceramică de tradiţie locală, dacică, cât şi ceramică de tradiţie romană provincială. Cercetătorul Sever Dumitraşcu (Oradea), studiind evoluţia şi răspândirea unui important tip de vas dacic, chiupul, consideră revelatoare răspândirea acestui tip de vas de factură dacică în peste zece variante la populaţiile cu care dacii vestici au intrat în contact. Pentru prezenţa şi rolul dacilor în zonă se detaşează aşezarea şi centrul de olărit de la Medieşul Aurit, unde se poate constata puternica influenţă romană provincială asupra comunităţii de daci liberi. Aşezările şi necropolele dacilor vestici (Medieşul Aurit, suntanaArad, Cicir, Arad-Ceala), cele din depresiunea Holodului (între localităţile Tinca şi Holod, pe valea Crişului

Negru la Cociuba Mare, Rohaci, Râpa, Tinca, pe valea Crişului Repede (Oradea), ilustrează identitatea culturii materiale a dacilor liberi (evoluată sub influenţă diferenţiată romană). Aşezările sunt deschise, cu locuinţe de suprafaţă şi bordeie. Activităţile economice fundamentale ale localnicilor sunt agricultura şi păstoritul, atelierele de olărie şi metalurgice (extracţia metalului, fierărie) indicând principalele meşteşuguri practicate de daci. Tezaurele monetare descoperite în zonă la Covăsânţ (jud. Arad) – 500 de piese, 14 identificate, de la Nero la Faustina Senior; între localităţile Vânători şi suntana (Arad) tezaur de 150 de piese, unele de la Domiţian şi Hadrian; Aştileu (Bihor) – 28 de piese, de la Antoninus Pius la Commodus şi Crispina; Ghiuşa (Satu Mare) – aproximativ 200 de piese de la Vespasian la Lucius Verrus; la Teceu (Maramureş) – peste 1.100 decari romani imperiali, de la Vitellius la Septimius Severus, la care se adaugă numeroasele monede izolate (descoperite la Arad, Arad-Ceala, Chişineu Criş, Oradea etc.) permit observaţii privind evoluţia economică a zonei (comerţ, circulaţie monetară) dar şi concluzii istorice asupra momentului îngropării lor. Se poate deci dovedi că spaţiul vestic al Daciei, asemeni celui din estul provinciei (Moldova) şi din sud (Muntenia), prin dacii liberi de aici şi civilizaţia lor, se integrează procesului de continuitate daco-romană şi romanizare.

DOBROGEA ÎN SECOLELE I – III Organizarea administrativ-militară La mijlocul sec. I d. Hr. Statul dac a lui Burebista integrează în componenţa sa Dobrogea, stopând pentru un timp expansiunea romană în zonă. După dispariţia lui Burebista şi dezmembrarea statului dac, oraşele greceşti de pe malul vestic al Pontului Euxin vor fi nevoite să accepte treptat controlul, apoi stăpânirea romană, obţinând în schimbul supunerii lor, condiţii prielnice de dezvoltare şi protecţia împotriva atacurilor dacilor şi sarmaţilor. Intrate după Burebista în componenţa statului odris, stat clientelar Romei, oraşele greceşti se

aflau de fapt sub directul control roman, păstrându-şi însă autonomia, manifestată prin perpetuarea conducerii proprii, organizată după modelul metropolei, în care însă vor accede tot mai mulţi oameni ai Romei (chiar cetăţeni romani – în anul 15 Ovidius, exilat la Tomis devine aghonothet al cetăţii). Edificator este faptul că Tomisul va emite monede cu sigla împăraţilor romani, aflându-se aici probabil şi un templu destinat cultului imperial. Deci, încă înainte de ocupaţia romană efectivă, Dobrogea va evolua integrată Imperiului sau controlată de acesta. În urma declanşării luptelor pentru putere în regatul odris (12 d. Hr.) care vor dura cu intermitenţe până la desfiinţarea sa (46 d. Hr.), în vremea împăratului Augustus oraşele greceşti de aici vor intra sub autoritatea unei prefecturi a litoralului maritim (praefectura orae maritimae) iniţial subordonată proconsulului Macedoniei, iar după anul 15 guvernatorul Moesiei, aceasta însemnând de fapt integrarea litoralului în provincia Moesia. Restul teritoriului dobrogean va fi inclus în Ripa Thraciae, aflată încă sub autoritatea nominală a regatului odris.

În anul 46 statul odris este desfiinţat, provincia Moesia extinzându-şi graniţele până la Delta Dunării şi Marea Neagră. Încă de la început Moesia a fost o provincie de rang consular, dispunând de două legiuni: V Macedonica staţionând la Oescus şi III Scitica la Viminacium. Roma îşi va imprima sigiliul impunându-şi propria ordine în zonă; guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, în urma unei expediţii la nord de fluviu având ca rezultat liniştirea temporară a geţilor şi sarmaţilor, va transfera în Moesia un mare număr de transdanubieni (izvoarele dau exagerat 100.000) creând astfel „zona de siguranţă” necesară liniştii provinciei. Cu prilejul acestei expediţii, datată între anii 57-67, oraşele greceşti sunt obligate să accepte garnizoane romane. Cu toate aceste măsuri, mai ales pe timp de iarnă, când apele Dunării îngheţau, expediţiile dacilor şi sarmaţilor de la nordul Dunării în

Moesia sunt frecvente. Astfel, în anii 67-68 are loc o expediţie sarmată, iar peste doi ani o puternică incursiune dacică provoacă mari daune în provincie.

Împăratul Vespasian (69-79) va declanşa o politică energică de pacificare a zonei: măreşte numărul unităţilor militare (doar trupe auxiliare), organizează flota de pe Dunăre (Clasiss Flavia Moesica) după ce în timpul lui Nero s-a format flota Mării Negre, toate acestea având drept scop, conform lui Tacitus (Historia) „pentru ca barbarii să nu poată trece deloc Istrul”. Reuşită de scurtă durată, atacul dacilor din anii 85/86 soldându-se cu moartea guvernatorului Caius Oppius Sabibus. Situaţia este atât de gravă încât împăratul Domiţian este nevoit să se deplaseze în zonă. El încredinţează conducerea armatei din Dobrogea praefectului praetoriului Cornelius Fuscus care reuşeşte să-l respingă pe daci. Continuarea operaţiilor pe teritoriul dacic se va sfârşi însă în anul 87 cu dezastrul de la Tapae. Prezent la Dunărea de Jos, Domiţian reorganizează provincia Moesia împărţind-o în Moesia Superior şi Moesia Inferior (în funcţie de aşezarea lor pe cursul Dunării), Dobrogea integrându-se Moeiei. Conform teoriilor care susţineau că nordul Dobrogei a fost abandonat de romani, cercetările ultimelor decenii au demonstrat că teritoriul Dobrogei a rămas unitar în perioada stăpânirii romane.

Un izvor important pentru cunoaşterea organizării administrative dobrogene îl reprezintă Horotensia teritoriului rural al Histriei. Este un document emis la 25 octombrie anul 100 d. Hr. de către M. Laberius Maximus, legat al provinciei sub Traian, conţinând hotărâri cu privire la hotarele şi privilegiile Histriei, din momentul preluării de către romani în vremea lui Claudiu şi până la Traian.

Intensa menţionare prin inscripţii a guvernatorilor, indică faptul că centrul de greutate a provinciei Moesia Inferior s-a deplasat treptat spre zona dobrogeană, aici existând importante efective militare dar şi un intens trafic

economic, tot aici ridicându-se şi numeroşi pretendenţi la tron în timpul anarhiei militare.

Istoricii au stabilit pe baza informaţiilor documentare şi epigrafice lista probabilă a guvernatorilor provinciei Moesia până în timpul lui Traian:

— Tulius Geminus (47-50);
— Flavius Sabinus (50-57);
— Tiberius Plautius Silvanus Aelianus (57-67);
— C. Pompeius Pius (67-68);
— Lucius Iulius Marius, pe vremea lui Nerva (inscripţie la Salsovia – Mahmudia);
— Q. Pomponius Rufus (99);
— Laberius Maximus (100-l02) (autorul Horotensiei Histriei);
— Quintus Fabius Postuminus (inscripţie la Carsium), reface teritoriul distrus de război (103);
— A. Ceacilius Faustinus (105);
— Q. Sosius Senecio (105?);
— Fabius Iustus (105-l08) (?);
— P. Calpurnius Macer (112);
— Quintus Pompeius Falco (116-l17).

Urmaşul lui Traianus, Hadrian, vizitează Dobrogea în două rânduri, în 118 cu ocazia intervenţiei împotriva roxolanilor când parcurge traseul Marcianopolis – Trophaeum Traiani (ocazie cu care drumul este reparat) şi probabil în anul 123-l24 când a putut vizita oraşele Tomis şi Troesmis. Există ipoteza că Hadrian ar fi trecut prin Dobrogea şi în intervalul anilor 128-l34 când vizitează provinciile răsăritene ale Imperiului. După perioada de linişte din timpul lui Antoninus Pius, implicarea unităţilor militare dobrogene în conflictele marcomanice şi cu perşii, din timpul lui Marcus Aurelius, afectează şi Dobrogea. Profitând de lipsa unei legiuni în zonă (Legiunea V Macedonica după campaniile din Orient este mutată la Potaissa în Dacia) costobocii atacă în anul 170 Moesia Inferior, trecând Dunărea pe la Dinogeţia, înaintând până

spre Durostorum şi Peninsula Balcanică. Răspândesc teamă şi insecuritate (locuitorii Histriei părăsesc teritoriul extramuran) şi provoacă mari distrugeri municipiului Trophaeum Traiani, unde se dă şi lupta decisivă.

În timpul Severilor, Dobrogea cunoaşte din nou o perioadă de înflorire (cu scurtul interval al conflictului dintre Caracalla şi fratele său Geta). Relativa linişte este propice dezvoltării oraşelor şi satelor, înflorii economice. Cu atât mai grea va fi perioada care urmează dinastiei Severilor, caracterizată prin revigorarea invaziilor asupra graniţelor Imperiului, limesul dunărean cunoscând numeroase atacuri. De Moesia se leagă personalitatea împăratului Maximinus Thrax care se pare că era originar din această provincie, istoricul Radu Vulpe încercând să-l găsească originea pe baza izvoarelor documentare în Moesia Inferior, mai mult, chiar în sudul Dobrogei.

În anul 238 are loc o mare invazie a carpilor. Coaliţia carpo-gotică constituie un grav pericol pentru Imperiu. Pentru a o destrăma, sunt acordate subsidii goţilor, respingându-l peste Dunăre pe carpi. Atacurile carpice vor continua, îndeosebi în sudul Dobrogei (cu centrele urbane importante şi bogate) în speranţa obţinerii de subsidii. Peste zece ani, în 245 are loc o puternică expediţie, coalizând goţi, carpi, vandali, bastarni şi totalizând 30.000 de luptători, ca răspuns la refuzul împăratului Filip Arabul de a mai acorda subsidii goţilor şi a campaniilor acestuia împotriva carpilor.

Atacatorii asediază cetatea Marcianopolis. Numit comandant militar al celor două Moesii şi Pannoniei, Traianus Decius depresoară Marcianopolisul (contra unei importante sume de bani – după Iordanes). Succesul în luptă îi aduce proclamarea de către armată ca împărat (248) dar în iarna 249-250 o mare coaliţie condusă de către regele got Kniva atacă pe două coloane Moesia Inferior, fiind asediat Novae unde se aflau trupele conduse de guvernatorul Trebonianus Gallus.

În lupte succesive, armata romană este înfrântă, lângă Abrittus murind şi împăratul Decius. Guvernatorul Trebonianus Gallus este proclamat de trupe împărat şi încheie pacea cu goţii.

Moartea lui Decius constituie punctul culminant al crizei Imperiului la Dunărea de Jos. Luptele vor continua în anii următori, abia pe vremea lui Claudius II Goticus instituindu-se parţial un climat de linişte. Între anii 238269, datorită invaziilor succesive, cetăţile dobrogene decad, suferind distrugeri importante.

Reconstrucţia va începe pe vremea lui Aurelian, fără a avea forţa de a se ridica la nivelul de dezvoltare anterior. Dobrogea va continua să facă parte din Imperiu, integrându-se fazei târzii a acestuia (dominatul) şi perioadei romano-bizantine.

Moesia Inferior a fost o provincie imperială, guvernată de un legatus augusti pro praetore, având în subordine trei legiuni: I Italica, XI Claudia şi V Macedonica (până la transferarea sa în Dacia). Administrarea finanţelor era încredinţată unui procurator augusti de rang ecvestru, însărcinat uneori, cu titlu interimar, să guverneze chiar provincia.

Dunărea a constituit graniţa naturală care despărţea cele două Moesii de Dacia, precum şi Moesia Inferior de dacii liberi, sarmaţii roxolani şi goţii din Muntenia şi Moldova. De la crearea Moesiei, acest teritoriu a fost puternic apărat de unităţi militare: două legiuni pe vremea lui Tiberius, trei sub Augustus, patru sub Vespasian şi cinci în timpul lui Domiţian şi Traian: III Flavia Felix cu castrul de legiune la Singidunum – Belgrad; VII Claudia la Viminacium – Kostolac; I Italica la Novae – Sistov; XI Claudia la Durostorum – Silistra şi V Macedonica la Troesmis – Igliţa, Turcoaia. Dacă până la împăratul Traian rolul militar al Dobrogei a fost secundar, importanţa strategică a colţului sud-estic al Moesiei Inferior creşte prin aducerea aici de către Traianus a legiunii V Macedonica.

Populaţia Dobrogei Geţii alcătuiau procentul majoritar demografic în teritoriul dintre Dunăre şi mare. Cetăţile greceşti de pe litoral concentrau populaţia greacă, aflată în sec. III d. Hr. Într-un proces avansat de romanizare. De-a lungul timpului sau adăugat, ca urmare a succesivelor pătrunderi de populaţie de la nordul Dunării şi din spaţiul nord pontic alte grupuri etnice: sciţii – ajunşi aci încă din perioada prestatală dacică şi păstrându-se în anumite zone până la sfârşitul epocii romane; bastarnii şi sarmaţii roxolani, iar din a doua jumătate a sec. III d. Hr. Carpii şi goţii.

Cucerirea romană aduce colonişti romani din provinciile Imperiului, în primul rând învecinate dar şi mai îndepărtate, inclusiv din provinciile orientale, aşezaţi în mediul urban (castrele, canabaele şi oraşele, în primul rând cele construite de romani după cucerire, dar şi în cetăţile greceşti), precum şi în mediul rural (villae rusticae şi aşezări rurale). În număr mare sunt atestaţi, îndeosebi în mediul rural, colonişti de la sudul Dunării, respectiv populaţiile bessilor şi larilor (neamuri sud-tracice).

Habitatul şi dezvoltarea economică Aşezările civile din Dobrogea erau oraşele şi aşezările rurale (vici şi pagi). Oraşele se împart în două categorii: hh) Oraş e greceşti de pe malul Pontului Euxin, care îşi păstrează modul de organizare propriu: Histria, Tomis, Callatis.

Ii) Oraşe întemeiate de romani.

Oraşele greceşti Histria a avut încă de la începutul stăpânirii romane statutul de foederat sau oraş liber. Se restrânge şi se separă teritoriul extramuran al cetăţii, aceasta nemaiavând o posesiune efectivă asupra teritoriului care înconjura cetatea -în inscripţii apărând menţionarea regio Histria, distinctă de civitas. Cetatea va găzdui o garnizoană romană doar din timpul lui Marcus Aurelius. Teritoriul oraşului este foarte întins. Organizat în regio are o evoluţie proprie, fiind constituit din localităţi cu organizare diferită. Doar o mică parte a teritoriului intră în

posesia efectivă a cetăţii. Populaţia oraşului şi a terrotirium-ului ajungea lşa 15.000 – 20.000 locuitori. Tomis a fost, până la Hadrianus, doar o civitas stipendiaria, în timpul acestui împărat oraşul reprimindu-şi libertatea şi păstrându-şi vechea organizare. Din sec. II există aici o garnizoană militară romană. Oraşul şi territorium-ul său aveau o populaţie de cca. 20 – 30.000 de locuitori.

Calatis, păstrându-şi vechea organizare, are statutul unui civitas foederata. Populaţia sa şi a territoriumului său se ridică la aproximativ 15.000 de locuitori.

În oraşele greceşti de la Pont se constată procesul de romanizare. Cetăţenii greci parcurg acest proces purtând iniţial (sec. I) două nume, unul grecesc şi unul roman, pentru ca spre sfârşitul perioadei (sec. III) să poarte trei nume, fiind definitiv romanizaţi.

Oraşele întemeiate de romani Au organizare administrativă tipică. Unităţile militare auxiliare au avut propriile aşezări civile (canabae) care, prin dezvoltare au devenit municipii:

— Troesmis, pe locul unei foste cetăţi getice, a fost sediul legiunii V Macedonica;

— Trophaeum Traiani – municipiu existent, probabil încă de pe vremea lui Traian (care prin monumentul ridicat aici a dorit glorificarea victoriei în luptele cu dacii), sigur de la Marcus Aurelius, oraş de origine civilă (caracter de civitas). La începutul sec. II este adusă aici o vexilaţie a legiunii V Macedonica. Populaţia oraşului şi a teritoriului său ajungea la cca. 10.000 de locuitori.

— Durostorum – canabaele legiunii XI Claudia s-au dezvoltat pe locul unei vechi aşezări traco-getice. În sec. II va deveni un important punct vamal, cu o mare dezvoltare economică.

— Aflate într-un avansat proces de municipalizare, dezvoltate îndeosebi din canabae ale castrelor de unităţi auxiliare menţionăm: Aegyssus (Tulcea), Arrubium (Măcin),

Beroe (Piatra Frecăţei), Cius (Gârliciu), Carsium (Hârşova), Libida (Slava Rusă), Noviodunum, Axiopolis, Capidava.

La oraşele romane dezvoltate pe limesul dunărean se poate constata împărţirea oraşului în canabae şi aşezarea civilă.

În mediul rural, foarte numeroase sunt atestările epigrafice care menţionează vicus-uri şi villae rusticae în teritoriul oraşelor, la care se adaugă surprinderea arheologică pe teren a numeroase alte aşezări, neatestate documentar. Astfel, se pot documenta vicus-urile: Quitionis, Cassianus, Secundini, Buteridava, (în teritoriul Histriei); Turris Muca., Clementianensis, Narcisiani, Sca [.] lia (în teritoriul Tomisului); Amlaidina (teritoriul Calatisului) urme de vicusuri la Niculiţel şi Valea Teilor (teritoriul Noviodunum-ului); Tarniţa, Cerna (teritoriul Troesmisului); vicus Vergobrittani – lângă castrul Cius; vicus Carporum – lângă Carsium; Ulmetum – vicus cu caracter protourban (pagi?) în teritoriul Capidavei, etc. Villae rusticae: Nistoreşti (Histria), Agigea, Lazu (Tomis); Moşeni, 2 Mai (Callatis); Teliţa (Noviodunum); Turcoaia, Horia (Troesmis), Capidava (lângă cetate, aparţinând familiei Cocceilor).

Modul de organizare a acestor aşezări şi villae rusticae este asemănător celor din Dacia.

Cucerirea romană a însemnat perioada de uniformizare a culturii materiale dobrogene, înlăturând astfel monopolul exercitat de oraşele greceşti. Agricultura rămâne principala activitate economică. Practicarea ei de geţii dobrogeni este amintită de Ovidius, dar şi de alţi autori antici: Polybius, Strabon, Pomponius Mella, etc.

Principalele plante cultivate erau meiul, orzul, grâul, inul, cânepa. În siturile arheologice au apărut urme de cereale carbonizate (grâu, orz, mei) precum şi unelte agricole. În producţia agricolă, cerealele deţineau locul cel mai important. Surplusul necesar alimentării populaţiei era asigurat din importuri.

Creşterea animalelor deţinea şi ea un rol important în economie, fapt dovedit de oasele de animale domestice din săpăturile arheologice, dar şi datorită existenţei întinselor păşuni. Se poate presupune practicarea pescuitului ca mijloc important în asigurarea hranei în zona litoralului şi pe malul Dunării, fapt dovedit de greutăţile de la plasele de pescuit, sau oasele de peşte, descoperite pe cale arheologică.

Pământul Dobrogei pretându-se la cultivarea viţei de vie, este de presupus existenţa unei producţii viticole pentru necesităţi locale sau chiar şi export. Alături de agricultură se practicau numeroase meşteşuguri. Se exploata subsolul: minerit (fier şi cupru) – dar ca îndeletnicire secundară; se exploatau intens carierele de piatră, cunoscute fiind cele de la Cernavodă, Deleni şi Capidava. De la Deleni provine piatra folosită la construcţia monumentului de la Adamclisi.

Oraşele greceşti au continuat tradiţiile meşteşugăreşti din epoca elenistică, dar în interiorul teritoriului predomină produsele de factură romană. Nu se cunosc însă colegii meşteşugăreşti. Produsul principal este ceramica, fiecare aşezare mai importantă avându-şi cuptoare proprii de produs ceramică unde se realiza ceramică comună şi se imitau vasele de lux romane.

Construcţiile monumentale, vasele de sticlă, obiectele de port şi bijuteriile atestă indirect prezenţa zidarilor, sticlarilor, giuvaergilor şi altor meşteşugari.

Prin poziţia sa geografică, Dobrogea a avut un comerţ foarte dezvoltat atât cu Barbaricum cât şi cu alte provincii. Se exporta peşte, miere, ulei, lemn, vite, în Imperiu, aducându-se cereale şi produse de lux. La Tomis este menţionat un colegiu de Asiani. Rol important a avut comerţul de tranzit. Negustori din Olbia şi Byzantion sunt menţionaţi la Tomis şi Trophaeum Traiani. Intensitatea schimburilor comerciale este dovedită şi de marele număr de monede şi tezaure monetare descoperite. Ele erau fie monede imperiale emise la Roma fie emisiuni locale ale

cetăţilor greceşti dar care au pe avers imagini ale autorităţii romane. Tomis şi Calatis au rebătut monede din sec. I d. Hr., Histria pe vremea lui Antoninus Pius. Activitatea monetară cunoaşte o mare înflorire până la criza din sec. III. Dezvoltarea comerţului a fost strâns legată de căile de comunicaţie.

Pe lângă porturile greceşti de la Pont şi transportul pe Dunăre se dezvoltă o reţea de drumuri terestre care legau Dobrogea cu Imperiul, cele mai importante fiind:

20. Durostorum – Halmyris – Axiopolis – Troesmis – Noviodunum -Aegyssus, drum care lega castrele de pe linia Dunării;

21. Halmyris – Histria – Tomis – Callatis – Byzantion

22. Marcianopolis (Devina – Bulgaria) – Trophaeum Traiani -Aegyssus Moesia Inferior aparţinea de districtul vamal al Dunării (Portorium ripae Thraciae)

Viaţa spirituală Dobrogea prezintă, sub aspectul spiritualităţii, particularitatea existenţei concomitente a celor două mari civilizaţii ale antichităţii: litoralul cu cetăţile greceşti perpetuând, conform tradiţiei, spiritualitatea greacă antică şi limba greacă, în vreme ce în interiorul zonei şi de-a lungul Dunării, cetăţile întemeiate după cucerire dezvoltă o viaţă spirituală provincial romană de limbă latină, integrând Dobrogea în aria latinităţii şi romanizării. Un sarcofag de copil descoperit la Tomis, având sculptat pe el ustensile de scris (tăbliţă cerată şi penar pentru stylus) indică existenţa învăţământului elementar în cetate. Inscripţiile cuprinzând manifestările literare de gen minor din aceeaşi cetate (Tomis) dovedesc că cetăţile greceşti şi-au păstrat utilizarea limbii greceşti în manifestările spirituale (din 40 de inscripţii, 38 sunt în limba greacă şi doar două în limba latină).

Sunt dovedite cunoştinţele matematice, de astronomie, medicale iar o inscripţie de la Sucidava referitoare la o moştenire poate sluji drept izvor de drept testamentar.

Dintre manifestările artistice (arhitectură, sculptură, arte minore, etc.) cel mai important monument rămâne cel ridicat în anul 109 de către Traian la Adamclisi (Trophaeum Traiani) închinat luptelor date aici în timpul războaielor daco-romane. El este cel mai mare monument triumfal din lumea romană. Având înălţimea totală de aproximativ 40 m, constă dintr-un cilindru aşezat pe mai multe trepte şi având diametrul egal cu înălţimea; deasupra cilindrului se găsea o statuie iar întregul monument era acoperit cu un acoperiş conic, imitând ţigla în formă de solzi. De jur împrejurul cilindrului se găseau 54 de metope (48 păstrate) cu scene din timpul războaielor. Modul de execuţie al metopelor determină specialiştii să considere monumentul ca reprezentativ pentru arta provincială din zona Dunării. Elementele arhitecturale indică influenţa orientală, explicabilă dacă se admite că proiectul monumentului a fost executat de către Apollodor din Damasc.

Viaţa religioasă a Dobrogei reflectă existenţa celor două mari civilizaţii. În cetăţile greceşti predominau divinităţile tradiţionale: Herakles, întemeietorul mitic al oraşului Callatis, Apollo la Tomis şi Histria.

În oraşele romane apar monumente închinate divinităţilor din pantheonul adus de romani şi în Dacia. Sunt răspândite cultele orientale, (cel a lui Mithras îndeosebi) aduse de colonişti din provinciile orientale. Coloniştii din provinciile sud dunărene sunt atestaţi prin răspândirea remarcabilă a cultului „cavalerului trac” şi a „cavalerilor danubieni” (acesta mai bine atestat în Dacia decât în Dobrogea).

Concluzii Se poate concluziona că în epoca romană Dobrogea, parte importantă a provinciei Moesia (Moesia Inferior din 86 d. Hr.) s-a integrat prin toate aspectele existenţei sale (economic, social, spiritual, politic) în civilizaţia romană provincială, realităţile concrete de la Dunărea de Jos (demografice, politice, etc.) asigurându-l specificul în cadrul acestei civilizaţii.

CONCLUZII În urma războaielor daco-romane, Traian transformă cea mai mare parte a Daciei în provincie romană, încadrând-o în structura social-economică, politico-administrativă şi spirituală a Imperiului roman. Timp de aproape 170 de ani, până la Aurelian, istoria Daciei ocupate de romani a fost istoria unei provincii a Imperiului unde romanii au introdus formele proprii de organizare militară, administrativă, economică şi socială; limba latină, cultura şi civilizaţia proprie. Civilizaţia romană a venit în Dacia (atât în provincie cât şi în Dobrogea integrată Moesiei Inferior) în contact cu civilizaţia dacică, sub toate aspectele vieţii sale materiale şi spirituale. Din întâlnirea celor două civilizaţii cu nivel inegal de dezvoltare, în urma colonizării masive şi a romanizării (proces care presupune obligatoriu prezenţa autohtonilor supuşi romanizării, diferenţiat în provincie faţă de teritoriile dacilor liberi) în cele aproape două veacuri de provincie romană sau pus bazele simbiozei daco-romane.

Romanizarea a continuat şi s-a definit, ca un proces natural în sânul populaţiei daco-romane până în sec. V inclusiv (Dobrogea făcând în tot acest timp parte integrantă din Imperiu). Asemeni altor provincii (Italia, Hispania, Gallia) unde populaţia autohtonă şi-a păstrat romanitatea în vâltoarea contactelor cu migratorii, pe fondul continuităţii etnice indigene daco-romane în fostul spaţiu dacic s-a creat o masă compactă de populaţie romanică, extinsă şi asupra dacilor liberi latinofoni, nucleu al poporului neolatin în formare – poporul român.

SFÂRŞIT